

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SUUDİ ARABİSTAN’DA AİLE ARABULUCU-
HAKEMLİĞİ
UYGULAMALARI**

Fulya KUNCAK

2501191514

DANIŞMAN

DOÇ. DR. Ahmet TEMEL

İSTANBUL

-

2022

ÖZ

SUUDİ ARABİSTAN’DA AİLE ARABULUCU-HAKEMLİĞİ UYGULAMALARI

FULYA KUNCAK

Aile Anlaşmazlıkları, artan boşanma oranları ve bunların ortaya çıkardığı sosyolojik ve idari sorunlar, 20. yüzyılın önemli problemlerinden biri haline gelmiştir. Sorunun çözümü için kullanılan yöntemlerden biri aile arabuluculuğudur. Tarihin erken dönemlerinden itibaren alternatif anlaşmazlık çözüm yolu olarak başvuru arabuluculuk, günümüzde toplumların kendi kültür ve inançlarına göre şekillendirdiği bir uyuşmazlık çözüm yolu haline gelmiştir. Türkiye’de de aile arabuluculuğunun, artan boşanma oranları ve bunların sebep olduğu yargı yükünü hafifletmek için kullanılması planlanmaktadır. Ancak Türkiye’de şimdiye kadar yerel kültür ve değerlere uygun bir arabuluculuk sistemi geliştirilmemiştir. Uygulamaya girmesi beklenen arabuluculukta da Avrupa kaynaklı boşanma arabuluculuğu yöntemlerinin planlandığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan özellikle aile konusunda kültürel değerleri ve kabulleri Avrupa’dan farklı Türkiye için toplumun kültürüne, dini kabullerine uygun, tahkim müessesesi ile ortak yetkilerle donatılmış bir arabuluculuk modelinin daha uygun olduğu açıktır. Uygulamaya geçen ülkelerin tecrübelerinden faydalananak geliştirilecek özgün bir sistemin, var olan sorunun çözümünde daha başarılı sonuçlar vereceği iddia edilmekte ve bu alana örnekler sunmak için bazı akademik çalışmalar yürütülmektedir.

Bu çalışma, yapılan araştırmalara katkı sağlamak amacıyla hukuku, İslam hukukuna dayalı ve toplumsal yaşantısında yerleşmiş bir islam kültürüne sahip olan Suudi Arabistan Krallığının, İslami kural ve kaidelere bağlı kalarak geliştirdiği arabulucu-hakemlik uygulamalarını araştırmaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, Suudi Arabistan’ın kuruluş tarihine ve hukuki uygulamaların oluşum zeminini açıklamaya imkân vermesi için adli teşkilat tarihine kısaca değinilmiştir. İkinci bölüm, Krallığın genel hukuki yapısına ve aile hukukunun temel ilke ve kurallarına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise ülkede arabuluculuk ve tahkim olarak iki ayrı yöntem şeklinde işletilen aile arabulucu-hakemliği uygulamalarının tarihine,

içeriğine ve kurumsal gelişimine dair ayrıntılar detaylandırılmıştır. Öncelikle arabuluculuk ve tahkimin İslam hukukundaki yeri ve kuralları açıklanmış, sonrasında Krallığın uygulamaları ayrıntıları bir şekilde incelenmiştir. Bölümün sonunda Suudi Arabistan arabuluculuk uygulamalarının İslam hukuku ve modern uygulamalara göre konumu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Suudi Arabistan'ın bu alandaki uygulamalarının modern dünyanın gelişim ve gerekliliklerine uygun olarak geliştirilmiş bir İslami arabuluculuk modeli olduğu ve ülkenin sosyolojisine uygun bu modelle, var olan sorunun çözümüne dair başarılı sonuçlar elde edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Aile Hukuku, Aile Arabuluculuğu, Aile Uyuşmazlıkları, Tahkim, Suudi Arabistan.

ABSTRACT
FAMILY MEDIATION-ARBITRATION PRACTICES IN
SAUDI ARABIA

FULYA KUNCAK

Family Disputes, increasing divorce rates, and the sociological and administrative problems they cause have become one of the important problems of the 20th century. One of the methods used to solve the problem is family mediation. Mediation, which has been used as an alternative dispute resolution method since the early times of history, has now become a dispute resolution method that societies shape according to their own cultures and beliefs. In Turkey, it is planned to use family mediation to alleviate the increasing divorce rates and the judicial burden they cause. However, a mediation system suitable for local culture and values has not been developed so far in Turkey. It seems that European divorce mediation methods are planned to be put into practice. On the other hand, it is clear that a mediation model, which is compatible with the culture and religious acceptances of the society and equipped with the arbitration institution and common authority, is more appropriate for Turkey, whose cultural values and acceptances are different from those of Europe, especially regarding the family. It is claimed that a unique system, which will be developed by benefiting from the experiences of the countries that have been implemented, will give more successful results in solving the existing problem, and some academic studies are carried out to present examples in this field.

In order to contribute to the research, this study investigates the mediation-arbitration practices developed by the Kingdom of Saudi Arabia, a state whose law is based on Islamic law and whose social life is knitted with Islamic values, by adhering to Islamic rules and principles. In the first chapter of the thesis, which consists of three parts, the history of the establishment of Saudi Arabia and the history of the judicial organization are briefly mentioned in order to allow to explain the formation ground of legal practices. The second chapter is devoted to the general legal structure of the Kingdom and the basic principles and rules of family law. In the third chapter, the details of the history, content and institutional development of family mediation-

arbitration practices, which are operated in two different ways as mediation and arbitration, are detailed. First of all, the place and rules of mediation and arbitration in Islamic law were explained, and then the practices of the Kingdom were examined in detail. At the end of the chapter, the position of mediation practices in Saudi Arabia according to Islamic law and modern practices has been evaluated. As a result, it has been concluded that Saudi Arabia's practices in this field are an example of Islamic mediation model developed in accordance with the development and requirements of the modern world, and successful results have been obtained in solving the existing problem with this model, which is suitable for the sociology of the country.

Keywords: Islamic Family Law, Family Mediation, Family Disputes, Arbitration, Saudi Arabia.

ÖNSÖZ

Aile toplumun en önemli unsurudur. Korunması ve gözetilmesi toplumların devamlılığı için zorunludur. Tüm önemiyle birlikte son derece hassas dengelerle varlığı devam eden bir kurumdur aile. Dolayısıyla herhangi bir müdahale gerektiğinde, bu müdahalede hassasiyetlerine uygun olarak planlanmış profesyonel yöntemler kullanılması bir zorunluluktur. İslam dini ailenin kuruluş safhasında, devamında ve dağılmasına sebep olacak muhtemel bir anlaşmazlık durumunda nasıl korunacağına dair birçok hüküm vazetmiştir. Bu hükümlerin hepsinde müsamaha ve barış temel ilkedir. Zira muhabbetle sürdürülmesi gereken birliğin krizleri pek tabi karşılıklı anlayış ile yönetilmeli ve dağılma kaçınılmaz olduğunda, bunun tüm bireylere vereceği zarar barış ile minimize edilmelidir. Bu çalışma, İslam dininin işaret edilen ilkelerine dayalı olarak geliştirilmiş bir arabuluculuk modeli kullanan Suudi Arabistan uygulamalarını incelemiş uygulamaya yeni geçecek toplumlara bir örnek sunmuştur.

İlim ehlini derecelerle üstün kılan Allah'a hamd, ilmi insanlığa öğretsin diye gönderdiği Resulüne salât ve selamdan sonra; yüksek lisans eğitimim boyunca ve özellikle tezimin başlangıç ve yazım sürecinde bana engin ufku ile ulaşılabilen hedefler belirleyen, istikrarlı çalışma usulüyle o hedeflere yönelik iş yapma azmimi diri tutmamı sağlayan, yaptığım hataları müsamahayla düzelten, eksikliklerimi keremiyle tamamlayan öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Ahmet Temel'e sonsuz ihtiram ve şükranlarımı sunarım. Çalışma konumun mütehasşsılarından olması sebebiyle kendisine çok sık müracaat ettiğim, her türlü soruma ilgi ve alaka ile cevap vererek resmi danışmanım gibi yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet Ali Yargı'ya, tarihi bilgi ve analizlerinden ziyadesiyle istifade ettiğim kısıtlı vaktini benimle cömertçe paylaşan Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, ilmi yardımlaşmada mesafelerin yok sayılabileceğini, engellerin aşılabileceğini gösteren Mekke Ümmü'l-Kura üniversitesi hocalarından Dr. Salih Huveys'e ve Melik Suud Üniversitesi akademisyenlerinden Prof. Dr. Suhey1 Sâbân'a, Üsra arabuluculuk derneği yetkililerine, destekleri sayesinde tüm vaktimi akademik çalışmalara hasredebilme imkânı bulunduğum TÜBİTAK'a, akademik okumalar için zengin içeriğe ulaşmamı sağlayan İSAM'a ve bunun için hazırlanmış özel ortamları kullanmamı kolaylaştıran yetkililerine müteşekkirim. Eğitimimin her safhasında ve bu

Çalışmamda teşvik ve desteğini benden esirgemeyen şefkatli anneme, okuyup yazdığım her harf ve kelimedede emekleri olan merhum eşime ve babama, ilim talebi yolculuklarımda beni yalnız bırakmayan kardeşime, uzun saatler süren çalışmalarım sebebiyle ziyaret haklarını ihmal etmemi anlayışla karşılayan sevgili aile bireylerine ve değerli yakın arkadaşlarıma minnettarım.

220K027 proje numarası ile Tübitak 1001 kapsamında desteklenen çalışmamın İşlam aile hukukunun değerlerini toplumumuzda ihya etme yolunda yapılacak çalışmalara mütevazı bir katkı olmasını temenni ederim.

Fulya KUNCAK

İştanbul 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
ŞEMALAR LİSTESİ	xiii
RESİMLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI KISA TARİHİ

1. <i>Suud Arabistan Kuruluş Tarihi</i>	7
1.1. Birinci Suud Devleti (1745-1818)	7
1.2. İkinci Suud Devleti (1840-1891)	14
1.3. Üçüncü (Modern) Suud Devleti (1902-...)	20
2. <i>Suudi Arabistan Adli Teşkilat Tarihi</i>	27
3. <i>Necid</i>	27
3.1. Hicaz	29
3.1.1. Suud Öncesi Dönem	29
3.1.2. Suud Dönemi	32
3.2. Suudi Arabistan Hukuku Günümüz Yargı Teşkilatı	36
3.2.1. Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemeleri	37

İKİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA SUUDİ ARABİSTAN AİLE HUKUKU

1. <i>Kaynakları İtibarıyla Suudi Arabistan'ın Hukuki Yapısı</i>	41
--	----

2. Genel Hatlarıyla Suudi Arabistan Aile Hukuku.....	44
2.1. Nişanlanma.....	45
2.2. Evlilik.....	45
2.2.1. Nikâh Akdi Sırasında Gözetilmesi Gereken Hususlar	46
2.2.2. Evlenme Engelleri.....	47
2.2.3. Evlenmenin Şartları.....	50
2.2.4. Evliliğin Tarafıara Sağladığı Hak ve Sorumluluklar	52
2.2.5. Mali Haklar	53
2.2.5.1. Mehir	53
2.2.5.2. Nafaka	54
2.2.6. Şart ve Engellerin İhlalinin Nikâh Üzerindeki Etkisi	55
2.3. Boşanma Hukuku.....	56
2.3.1. Mahkeme Dışında Gerçekleştirilen Boşanma.....	56
2.3.1.1. Dönüş İmkânlı Boşanma	56
2.3.1.1.1. Boşamadan Geri Dönüş (Murâcea‘).....	58
2.3.1.2. Dönüş İmkân Bırakmayan Boşanma.....	58
2.3.1.3. Muhâlea’ (Anlaşmalı Bedelli Boşanma).....	59
2.3.1.4. Mahkemede Çekişmeli Boşanma.....	59
2.3.2. Çocuk Üzerindeki Hak ve Sorumluluklar	61
2.3.2.1. Hadâne.....	61
2.3.2.2. Velâyet	63
2.3.2.3. Ziyaret hakkı	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN’DA AİLE ARABULUCU HAKEMLİĞİ

UYGULAMALARI

1. Sulh.....	67
1.1. İslam Hukukunda Sulh.....	67
1.1.1. Sulhun Çeşitleri.....	68
1.1.2. Sulhun Mertebeleri.....	68
1.1.3. Sulhun Caiz Olmayacağı Konular.....	69

1.1.4. Islâh	71
1.1.4.1. Yargı içi sulh	71
1.1.4.2. Sulha Yönlendirmeden Sonlandırılacak Davalar	72
1.1.4.3. Sulh Akdi	73
1.2. Suudi Arabistan’da Sulh (Arabuluculuk) Uygulamaları.....	74
1.2.1. Yargı İçi Sulh	75
1.2.1.1. Islah Büroları ve İşleyişi	76
1.2.1.2. Islah Bürolarının Çoğaltılması ve Yetkilerinin Genişletilmesi..	80
1.2.1.3. Arabuluculuğa Başvuru.....	81
1.2.1.4. Arabuluculuğun Zorunlu Olduğu Durumlar	82
1.2.1.5. Arabulucularla İlgili Kurallar.....	84
1.2.1.5.1 Arabulucuların Seçimi	84
1.2.1.5.2 Arabulucularda Aranan Özellikler	84
1.2.1.5.3 Arabulucularda Aranan Yetkinlikler.....	85
1.2.1.5.4 Arabulucuların Yetki ve Sorumlulukları.....	87
1.2.1.6. Arabuluculuğun Ücretlendirilmesi.....	87
1.2.1.7. Arabuluculuğun İşleyişine Dair Kural ve Kaideler.....	88
1.2.1.7.1 Arabuluculuk Başvurusunun Kaydı	88
1.2.1.7.2 Oturum İşlemleri	88
1.2.1.7.3 Oturumların sonlanması	89
1.2.1.7.4 Gizliliğin Korunması.....	90
1.2.1.7.5 Çevrimiçi Arabuluculuk.....	90
1.2.1.7.6 Sonuç İşlemleri.....	91
1.2.2. Resmi Destekli Arabuluculuk	92
1.2.2.1. Islâhı Zâtî’l-Beyn Kurulu	93
1.2.2.2. Islâhı Zâtî’l-Beyn Kurulunun Arabuluculuk Usulü	94
1.2.2.2.1 Oturumlar Öncesinde Uyulması Gereken Esaslar.....	95
1.2.2.2.2 Oturumlar Sırasında Korunması Gereken Esaslar	96
1.2.2.2.3 Sulh Belgesi	98
1.2.2.2.4 Sulh Belgesinin Geçerliliği	99
1.2.3. Resmi İzinli Arabuluculuk	99
1.2.3.1. Tenmiyet-i Üseriyye Derneğinin Çalışmaları	100

1.2.3.2.	Tenmiyet-i Üseriyye Derneğinin Arabuluculuk Usûlu	101
1.2.3.3.	İstatistikler.....	102
1.2.4.	Arabuluculukta Karşılaşılan Zorluklar.....	102
1.2.5.	Aile Anlaşmazlıkları Sebepleri	103
1.2.6.	Arabuluculukta Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	106
2.	<i>Tahkim</i>	107
2.1.	İslam Hukukunda Tahkim.....	107
2.1.1.	Tahkimin Zamanı	109
2.1.2.	Hakemlerin Seçimi.....	109
2.1.3.	Hakemlerin Vasıfları ve Yetkileri.....	110
2.1.4.	Hakemlerde Aranılan Şartlar.....	111
2.2.	Suudi Arabistan’da Tahkim Uygulamaları	112
2.2.1.	Tahkim Uygulanan Davalar	113
2.2.2.	Tahkim Sürecinin Başlatılması ve İşleyişi	114
2.2.3.	Hakemlerin Atanması.....	115
2.2.4.	Hakemlerde Aranılan Şartlar.....	116
2.2.5.	Hakemlerin Vasfı	118
2.2.6.	Hakemlerin Uygulamaları.....	119
2.2.6.1.	Eşlerin Birlikteliğine Karar Verilecek Durumlar	120
2.2.6.2.	Eşlerin Ayrılmasına Karar Verilecek Durumlar	121
2.2.7.	Hakemlerin Kararlarının Yetkisi.....	122
3.	<i>Değerlendirme</i>	124
SONUÇ		127
KAYNAKÇA		129
EKLER		143

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1	32
Şema 2	34
Şema 3	37

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	155
---------------	-----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1	65
Resim 2	91
Resim 3	92
Resim 4	98
Resim 5	100

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk: Bakınız

b: Bin/ibn

h: Hicri Sene

İbn/ibn: İbnü

md: Madde

ö: Ölüm tarihi

yy: Yüzyıl

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Konunun Hedefi ve Sınırları

Dünya genelinde yaşanan boşanma oranlarındaki artış ve boşanma davalarının oluşturduğu yargı yükü, tüm toplumlar için sosyolojik ve hukuki bir sorun haline gelmiştir. Zira anlaşmazlıkların uzun yıllar çözülmemesi, adaletin vaktinde tahakkuk etmesini geciktirmekte ve dava konusu çekişmenin sadece çekişmeli taraflara değil aile ile bağlantılı tüm bireylere zarar vermesine sebebiyet vermektedir. Bu cümleden olarak 20. yy'ın sonlarına doğru yapılan akademik ve idari çalışmalarda aile anlaşmazlıklarının çözümünde aile arabuluculuğunun mevcut yargısal yöntemlerden daha etkili olduğu ortaya konulmuştur. Binaenaleyh Avrupa Konseyi aile arabuluculuğunun aile davalarında başvurulacak bir yöntem olmasını tavsiye eder bir karar yayınlamıştır.¹ Kararın etkisi ile Avrupa'da yaygınlaşan aile-arabuluculuğu, alanda yapılan bilimsel çalışmalar ile günden güne gelişmiştir.

Tarihi bir gelenek olarak hukuki ve toplumsal gelişiminde Avrupa standartlarını yakalamaya çalışan Türkiye'de de aile arabuluculuğunun bir alternatif yöntem olarak hukuk sistemine dâhil edilmesi planlanmaktadır. Ne var ki Batıda geliştirilen ve Türkiye'nin örnek alması teklif edilen arabuluculuk modeli boşanma arabuluculuğudur ve bireysel menfaatleri en iyi şekilde korumak ve yargı yükünü hafifletmek öncelikli hedef olarak geliştirilmiştir.² Bu tür arabuluculuk modellerinin Türkiye sosyolojisine uygunluğu ise tartışma konusudur. Nitekim konu üzerine yapılan bir çalışmada, ailenin kurulmasında İslam hukukunun hükümlerini önemseyen ve kültürel olarak aile sorunlarını İslam hukukunun ön gördüğü şekilde eşlerin birliğinin devamını sağlamaya yönelik yöntemlerle çözümlemeye eğilimli Türk toplumu için batı tarzı arabuluculuğunun değil, İslami öğretilerle sistemleştirilmiş arabuluculuk yönteminin daha uygun olacağı ileri sürülmekte ve bu konunun hukuk

¹ Europe Council Of, "EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE," *Council of Europe* (2006). ;Lisa Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, ed. Fatma Yücel (Ankara: Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu Matbaası, 2018), 6.

² Temel, "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları," 311.

yapıcılar tarafından dikkate alınması teklif edilmektedir.³ Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi İslam hukuku anabilim dalı hoca ve öğrencileri tarafından “İslam Hukukunda Aile Arabulucu-Hakemliği ve Çağdaş Uygulamalar” adlı bir proje yürütülmektedir. TÜBİTAK tarafından desteklenen proje kapsamında İslam hukuku normlarına göre düzenlenen arabulucu-hakemlik uygulamalarının Türkiye sosyolojine daha uygun olduğu iddiasından hareketle araştırmalar yürütülmekte, halkları Müslüman olan devletlerde ve Müslümanların azınlıkta olduğu batılı devletlerde uygulanan İslami arabuluculuk modelleri incelenmektedir. Projenin bulguları Adalet bakanlığı, Arabuluculuk Daire Başkanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hizmet veren Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı gibi konunun paydaşları olan kurumlarla paylaşılacaktır. Bu yolla Türkiye’de yakın zamanda yürürlüğe gireceği öngörülen aile arabuluculuğu için örnek modeller sunulması ve İslami aile arabuluculuğunun Türkiye’de uygulanabilirliğine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Proje kapsamında İngiltere, Malezya, Fas, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve ABD’deki Müslüman nüfusun, aile arabulucu-hakemliği uygulamaları araştırılmaktadır. Adı geçen ülkeler içerisinde Modern hukuk ve İslam hukukunun birlikte uygulandığı, halkı Müslüman olan Malezya’nın ve seküler bir devlet modeli olmakla birlikte azınlık Müslüman vatandaşlara kendi aile sorunlarını İslam hukuku hükümlerine göre çözümlemelerine imkân tanıyan İngiltere’nin uygulamaları, ilgili kurumlarda yapılan saha araştırmaları ile daha yakından incelenmektedir. Halkı Müslüman olan ve hukuku, anayasal bir zorunluluk olarak İslam hukukuna dayanan Suudi Arabistan’ın alandaki uygulamalarının araştırılması da proje kapsamındadır ve proje hedeflerinden olan örnekleme imkan vermesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız adı geçen gereklilikler ve öneme binaen Suudi Arabistan aile arabulucu-hakemliğini incelemeyi, tarihsel gelişimini, kurumsallaşmasını, güncelde ulaştığı noktayı ve mahiyetini belirlemeyi hedeflemektedir.

³ Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları,” 311,333.

Çalışmanın Amacı ve İçeriği

Son yıllarda artan aile içi anlaşmazlık davaları ve bu davaların ortaya çıkardığı sorunları çözmek için alternatif yöntemler aramak, günümüz dünyasının önemli konularından biri haline gelmiştir. Her ülke yetkililerinin sorunu, kendi halkının kültür ve yaşayışına uygun çözümlemeye çalışmasıyla birlikte bir diğerinin tecrübesini bilmeye de ihtiyaçları vardır. Zira bu, uygulamaya yeni geçecekler için sürece sıfırdan başlamanın sebep olacağı muhtemel vakit kaybını önlemesi beklenen bir durumdur.

Merkeziyetçi bir devlet modeline sahip olan, 34 milyonluk nüfusuyla Suudi Arabistan bu alanda önemli bir modeldir. Krallığın yoğun nüfusunun ihtiyaçlarına uygun yeni uygulamaları, merkeziyetçi yapısını da koruyarak nasıl çözümleyip sistemine dâhil ettiğinin bilinmesi örneklik açısından büyük bir önemi haizdir. Diğer taraftan Suudi Arabistan, hukuk nizamını şer'î esaslara göre düzenlediğini ikrar eden bir devlet olmasının gereği olarak kurumlarında İslam Hukuku kural ve kaidelerini esas almaktadır. Bu sebeple İslami aile arabulucu-hakemliğinin kurumsal olarak nasıl uygulandığını araştıran İslam hukukçuları için Suudi Arabistan aile hukukunda var olan uygulamalar önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Çalışmamızda öncelikle Suudi Arabistan yargısının tarihi gelişimi, Krallığın hukuki yapısı, aile mahkemelerinin genel yargı sistemi içerisindeki konumu ve aile hukukunun temel ilkeleri incelenmiştir. Uygulamaların yerinde görülmesi için Suudi Arabistan ilgili kurumlarında saha çalışması hedeflenmiş ancak Adalet Bakanlığı'na yapılan müteaddit başvurularımız cevapsız bırakıldığı için bu mümkün olmamıştır. Bu nedenle çalışmamız hukuki mevzuat, mevzuat şerhleri, dava örnekleri ve alanda yapılan akademik çalışmalar üzerinden sürdürülmüş, hukuktaki güncel değişiklikler Adalet Bakanlığı'nın resmi siteleri ve sosyal medya hesapları üzerinden takip edilmiştir. Bu yolla çalışmamız sonlanana kadar yürürlüğe giren yeni uygulamanın içeriğe dâhil edilmesi sağlanmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Ülkemizde Suudi Arabistan'ın hukuki uygulamalarını araştıran çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla araştırma konumuzla alakalı Arapça ve İngilizce literatür de oldukça sınırlıdır. Genel literatür içerisinde Suudi Arabistan aile hukukuna dair en nitelikli çalışmalar kuşkusuz Mehmet Ali Yargı'ya

aittir. Yargı, Suudi Arabistan yargı sistemi ve hukuki uygulamalarına dair birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan hemen hepsi çalışmamızda kaynak olarak başvurduğumuz eserlerden olmakla birlikte, Yargı'nın konumuzla direk bağlantılı olan çalışması “*Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları*” (Et-Tatbîkâtü'l-Kadâiyyetü li't-Tahkîmi inde's-Şikâki Beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'd-Dubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyâd) adlı makalesidir.⁴ Mehmet Ali Yargı bu çalışmasında Krallık mahkemelerinde aile anlaşmazlıkları davalarının nasıl görüldüğünü ve bu tür davalarda alternatif çözüm yolu olarak başvurulmuş tahkim müessesesinin mahiyetini ve dava görülme sürecindeki rolünü incelemiş, bağlam içerisinde arabuluculuğa da değinmiştir. Çalışmasını o yıllarda aile davalarından sorumlu mahkeme olan Riyad Genel Mahkemesi bünyesinde dava kayıtlarını inceleyerek yürütmüş ve araştırmalarının bulgularını ortamda edindiği şahsi gözlemleri ile mezc ederek yazıya dökmüştür. Arabulucu-hakemliğin bir sistem olarak genel hukuki yapı içerisindeki yeri ve kurumsallaşması, çalışmasının ana hedeflerinden olmadığı için tüm bu konulara bir makalenin boyutunun izin verdiği ölçüde kısaca değinmiştir. 2016 yılında yayınlanan makale, Suudi Arabistan'da sık değişen hukuki mevzuata dayalı olarak sisteme dâhil edilen yeni uygulamaları pek tabi kapsamamaktadır.

Suudi Arabistan'da tahkimin işleyişi ile alakalı Arapça en kapsamlı eser “*et-Tahkimü fi's-Şerîati'l-İslamiyye*” adlı çalışmadır.⁵ Eserin müellifi Abdullah b. Muhammed b. Sa'd Âli Huneyn'dir. Âli Huneyn, ilmi birikiminin yanında hukuki tecrübesi olan çok yönlü bir müelliftir. Uzun yıllar kâdılık yapmış, hukukî kurumlarda birçok idari görev almıştır. Aynı zamanda ülkenin resmi fetva kurumu olan Hey'etü Kibârî'l-Ulemâ'nın (Kıdemli Alimler Konseyi) bir üyesidir. Otuz yıla yakın hâkimlik görevinde edindiği tecrübeleri ile kaleme aldığı bu eser, Suudi Arabistan'daki tahkim uygulamalarının fikhî alt yapısı ve kanuni dayanakları hakkında ayrıntılı tahliller ve açıklamalar içermektedir. Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel

⁴ Mehmet Ali Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” *Mecelletü'l-Hicazi'l-Âlemiyye* 14/ (2016), 14/93-132.

⁵ Abdullah b. Muhammed b. Sa'd Âli Huneyn, *Et-Tahkimü Fi's-Şerîati'l-İslâmiyyeti* (Riyad, Suud: Şebeketü'l-Alûkah, 1999).

tahkimin manası, meşruluğu ve yargıdan farkı açıklanmış, takip eden ikinci bölüm ise eşler arasındaki *şikâk* davaları tahkim uygulamalarına ayrılmıştır. Bu bölümde *şikâk*ın kavramsal tanımlaması, dava durumunda nasıl yönetileceği, eş çekişmelerinde hakem tayininin meşruluğu, atanan hakemlerin yetki ve sorumlulukları, hakemlerde aranan şartlar ve hakemlerin görevlerine dair açıklamalar detaylandırılmıştır. Kitabın metnine kısa zaman önceye kadar Suudi Arabistan'daki aile tahkim uygulamasının tek nizami dayanağı olan Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ'nın fetvası eklenmiş, şerh ve tahlili yapılmıştır. Âli Huneyn'in bu eseri Krallık'taki uygulamaların dayanaklarının anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Ancak açıklamaların sadece teorik boyutta ele alınması ve uygulamaların örneklendirilmemesi kurumsal işleyiş hakkında bazı soruların cevapsız kalmasına sebep olmaktadır.

Arapça literatür içerisinde değerlendirilecek bir diğer çalışma da Riyad genel mahkemesi eski hâkimlerinden Dr. Hamd b. Abdülaziz el-Hudayrî'nin "*el-İcrââtü'l-Kadâiyye fi'l-Müşkilâti'z-Zevciyye*" adıyla kaleme aldığı Suudi Arabistan Adalet Dergisi'nde 2010 yılında yayınlanan makalesidir.⁶ el-Hudayri eş çekişmeleri konularının mahkemede görülme usullerini ve dayanaklarını açıkladığı bu çalışmada, arabuluculuk ve tahkime de değinmiş ancak uygulamanın ayrıntılarına sadece dava sürecindeki yerini anlatmak için kısaca yer vermiştir.

İngilizce literatür içerisinde konumuzla ilgili iki makale bulunmaktadır. Biri "*The New and the Old- A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia*" adlı çalışmadır.⁷ Çalışma Suudi Arabistan Krallığı'nda alternatif anlaşmazlık çözüm yolu olarak kullanılan yöntemlerin analizi ile hazırlanmıştır. Çok yazarlı bir çalışma olan makalede arabuluculuk aile ve genel ayırımı yapılmadan değerlendirilmiştir. Çalışmanın konumuzla alakalı alana katkısı hâkimler, hukukçular ve arabulucuların içinde olduğu toplam 15 yetkili ile yapılan anketlerde ve bunların analizinde Suudi Arabistan uygulamalarının içeriğine ve niteliğine dair verdiği kısa ve öz bilgilerdir. Ancak makale, arabuluculuğun kurumsal

⁶ Hamd b. Abdü'l Azize el-Hudayrî, "İcrââtü'l Kadâi'yye Fî'l Müşkilâti'z Zevciyye," *Mecelletü'l Adl*, (2009), 45/125-168.

⁷ Maura A.E. Pilotti, "The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia," *International Negotiation* 25/ (2020), 1–19.

işleyişi, gelişimi ve hukuk sistemi içerisindeki yerine dair herhangi bir veri sağlamamaktadır.

Diğer İngilizce makale ise Sharia Walker'ın "*Between Religion and Culture in the Saudi Context*" adlı çalışmasıdır.⁸ İngiltere'de batı tarzı arabuluculuk eğitimi alan yazar, bu çalışmada dini kültürün kökleştiği toplumların genel kabullerinin arabuluculuk uygulamalarına nasıl yansıdığını araştırmayı amaçlamıştır. Kendisi de aslen Suudi Arabistan'lı olan Walker, bu çalışması sırasında arabuluculuk oturumlarına katılma ve arabulucularla birebir görüşme fırsatı bulmuştur. Walker'ın katıldığı arabuluculuk oturumlarında arabuluculuğun içeriği hakkında edindiği bilgiler ülkedeki uygulamaların bazı ayrıntılarına dair alana katkı sağlamaktadır. Ancak makale arabulucu-hakemliğin kurumsal uygulamalarına dair bir bölüm ve açıklama içermemektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan açığa çıktığı üzere araştırma konumuzla alakalı müstakil bir çalışma olmadığı gibi konuya dolaylı olarak değinen eserler de oldukça sınırlıdır. Bu sebeple çalışmamızın literatürde var olan açığı gidermeye yönelik bir adım olacağını ummaktayız.

⁸ Sharia Welker, "Mediation-Between Religion and Culture in the Saudi Context," *Cultural Encounters and Emergent Practices in Conflict Resolution Capacity-Building*, ed. Tamra Pearson d'Estrée (Cham, Switzerland, 2018), 267–301.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI KISA TARİHİ

1. Suud Arabistan Kuruluş Tarihi

Suudi Arabistan Krallığı Arap yarımadasının en büyük devletidir. Yüz elli yıllık bir tesis süreci ve yayılma siyaseti sonrasında kurulmuştur. Bu süre zarfında birkaç merhaleden geçmiş ve ilk ortaya çıktığı bölgelerden daha geniş topraklara yayılmıştır. Devletlerin tarihlerinin güncel uygulamaları üzerindeki etkisi yadsınamayacağından araştırmamızın asıl konusuna girmeden önce Suudi Arabistan tarihine kısaca değinmeyi uygun görüyoruz.

1.1. Birinci Suud Devleti (1745-1818)

İlk Suud Devleti, Necid’de, Âli Suud kabilesi tarafından hhhmuştur. Necid, Arap yarımadasının kuzeydoğu sahillerinden Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’ı da kapsar şekilde iç kesimlere kadar uzanan geniş, sahravi bir bölgedir.⁹ Suud devleti öncesinde Necid, Osmanlı devleti eyaletlerindendir ve Yavuz Sultan Selim’in (ö.926/1520) Mısır seferi sonrasında İmparatorluk topraklarına katılmıştır.¹⁰ Ancak Osmanlının idari olarak bölgeye yerleşmesi daha ileri bir tarihe rastlamaktadır. Kanuni Sultan Süleyman’ın (ö. 974/1566) Basra seferi ile şu anki Irak fethedildiğinde, bölgeye tam hâkimiyet için Basra körfezinde var olan Portekizlerin nüfuzu kırılmak istenmiş, bu amaç ile Necid’in kuzeydoğu sahili Ahsâ’da, Ahsâ beylerbeyliği kurulmuştur.¹¹ Osmanlının, Necid’in sahil kenti olan Ahsâ’ya idari ve askeri olarak yerleşmesi bölgenin ekonomisinin dış ticarete bağlı olması sebebiyle iç kesimlerdeki hâkimiyetini de kesinleştirmiştir.¹² Dolayısıyla İngilizlerin Tanzimat sonrası yapılan idari değişiklikleri kastederek “birkaç ay bayrakları dalgalanmasına rağmen Necid’de hak

⁹ Zekeriya Kurşun, “Necid,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2006).

¹⁰ İsam, *Basra Salnamesi 1308/1891* (İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu, 1891), 175.

¹¹ Salih Özbaran, “16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu,” *Tarhi Dergisi*, (2011), 56.

¹² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsâ’da Osmanlı Hâkimiyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 4.

iddia ettiler”¹³ şeklinde Osmanlı Devleti’nin bölgedeki tarihi hâkimiyetini inkarları hakikati yansıtmamaktadır. Bilakis Osmanlı’nın bölgeye savaşız yayılması ve Ahsâ’da yüzyıllar boyu devam eden idari ve askeri mevcudiyetine karşın 18. yüzyıla kadar herhangi bir isyanın kayda geçmemesi halkı Müslüman olan bu toraklarda hâkimiyetinin tartışılmadığına delildir. Diğer yandan Osmanlı, Necid’i klasik dönem taşra yönetim usulüne göre yönetmiş, yol emniyeti ve asayişin sağlanması için bölge kabile reisleri ile yaptığı anlaşmalar haricinde kabilecilik usulüne göre yaşayan halkın geleneksel hayatına müdahale etmemiştir.¹⁴

Necid çöllerinde Osmanlı tebaası olarak yaşayan kabilelerden biri de Âli Suud’dur. Âli Suud o dönemde yalnızca mücavir kabillerce varlığı tanınan bir kabile iken aykırı fikir ve davranışları ile maruf Necid’li bir âlim, Muhammed b. Abdülvehhab (ö.1206/1792) ile akdettiği himaye ve destek anlaşması sonrasında konumu değişmiş bölgedeki siyasi ve idari dengelerini değiştirecek yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır.¹⁵ İbn Abdülvehhab dönemin Hanbelî âlimlerinden ders alan bölge halkından bir ilim talebesi olarak tanınmaktadır.¹⁶ Ancak O, talim ve tedris faaliyetleri haricinde toplumda ciddi ıslahatlar yapmayı gerekli görmektedir. Zira kabilecilik usulüne göre dış dünyaya kapalı şekilde yaşayan Necid kabileleri arasında yayılan cehalet ve çöl ikliminden kaynaklı taassup tabiatı, dini kural ve kaidelerin aslından uzaklaşmasına sebep olmuş ve halk dini açıdan birçok yanlış uygulama ve itikada sürüklenmiştir.¹⁷ İbn Abdülvehhab toplumda var olan bazı uygulamaları değiştirmeyi amaçlamaktadır ancak yaşadığı bölgede kabile reisi olmayan kişilerin büyük değişiklikler yapması mümkün değildir.¹⁸ Nitekim bazı aşırı söylemlerine verilen tepkiler kısa sürede canına kastedilecek seviyeye ulaşmıştır.¹⁹ Bu sebeple resmi

¹³ William John Childs, “The Seven Independent Arabian States (Yemen, Asir, Hijaz, Najd, Kuwait, Jabal Shammar and Al-Jawf),” *Qatar National Library*, (1935), 5.

¹⁴ Özbaran, “16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu,” 56.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ’da Osmanlı Hâkimiyeti*, 4.

¹⁵ Zekeriya Kurşun, “Suûdiler,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009).

¹⁶ Abdurrahman Abdurrahim Abdurrahman, *Ed-Devletü’s-Suûdiyyeti’l-Ûlâ* (Kahira: Dâru’l-Kitâbu’l-Câmiî, 1987), 35–36.

¹⁷ el-Salih el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab* (Riyad: Dâru’l-Alûs, 2016), 34.

¹⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ’da Osmanlı Hâkimiyeti*, 27.

¹⁹ Abdurrahman, *Ed-Devletü’s-Suûdiyyeti’l-Ûlâ*, 48.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ’da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

bir destekçi ve hâmiye ihtiyacı vardır. Aradığı desteğe ilk cevap Uyeyne Kabilesi lideri Osman b. Muhammed'den gelmiştir.²⁰ İbn Abdilvahhab'ın öğretilerini benimseyen Osman, O'na hem davetini yayma hem de fikirlerinin gereklerini uygulama yetkisi vermiştir. Daha önce kâdılık görevinde de bulunan İbn Abdülvehhab, Osman'dan aldığı yetkiyi kısa zamanda ceza hukukunu da içine alacak şekilde genişleterek gerekli şartların oluştuğu gerekçesi ile bir kadına recm cezası uygulamıştır.²¹ Ek olarak bölge halkı tarafından kutsal kabul edilen sahabe Zeyd b. Hattab'ın türbesini, aşırı tazim gösterildiği gerekçesiyle yıkmıştır.²² İbn Abdülvehhab'ın ıslah için tercih ettiği bu yöntemler ve bazı aşırı sayılacak söylemleri kısa zamanda ününün korku ile yayılmasına ve bölge ilim ehlinin ve hatta yöneticilerin tepkisini üzerine çekerek hakkında yaptırım uygulanmasına sebep olmuştur.²³ İbn Abdülvehhab'a ilk büyük tepki Osmanlı'nın Ahsâ'daki anlaşmalı kabilesi Halitoğulları lideri Süleyman b. Muhammed'den gelmiştir.²⁴ Süleyman, Osman'a bir ultiatom göndererek İbn Abdilvahhab'ı öldürmesini emretmiş ve eğer bu emre itaat etmez ise aralarındaki tüm ticari ilişkileri sonlandıracağını ihtar etmiştir.²⁵

Halitoğulları kabilesi, Irak sınırından itibaren Arap yarımadasının kuzeybatı sahillerinde ve iç kesimlerde otoritesi kabul edilen ve Osmanlı Devleti'nden aldığı onayla bölgedeki ticareti kontrol yetkisini elinde bulunduran Necid'in o dönemdeki en güçlü kabilesidir.²⁶ Süleyman'ın, Osmanlı ile anlaşmalı bir kabile reisi olmanın kendisine sağladığı güç ile duruma bu kadar sert müdahale edebildiği düşünülecek olursa Osmanlı Devleti'nin Necid'e kurumsal olarak yerleşmese dahi tarihçilerin de

²⁰ Michael Cook, "Muhammed b. Abdülvehhab," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005).; Osman İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi* (Riyad: Dâiratü'l-Melik Abdilaziz, 1982), 1/38.

²¹ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/39.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

²² el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, 43–44.; İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/39.

²³ er-Rîkî, *Lem'uş'-ş-Şihâb Fî Sirati Muhammed b. Abdilvehhab*, 73.; el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, 49.; İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/40.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

²⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

²⁵ el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, 50.; İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/40.

²⁶ Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 49.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

ifade ettiği gibi bölgenin istikrarı için gerekli tedbirleri aldığı ve hâkimiyetini gerekli gördüğünde izhar edecek şekilde tesis ettiği anlaşılmaktadır.²⁷

Bu bağlamda Beni Halit liderinin ihtarı ve muhtemel ambargosu Osman'ın direnebileceği türden değildir. Binaenaleyh Uyeyne kabilesi lideri Osman, İbn Abdülvehhab'dan desteğini çekerek bölgesinden çıkarmıştır.²⁸ Bu olaydan sonra İbn Abdülvehhab, içerisinde davetine inanan öğrencilerinin de bulunduğu Âli Suud'un diyarı Dir'iyye'ye gitmiş ve davetini yaymasına imkân verecek şekilde kendisini himaye etmesini talep ederek Muhammed b. Suud'a (ö. 1179/1765) iltica etmiştir.²⁹

Necid'in içlerinde mücavir kabilelere karşı otoritesini kabul ettirmekten başka dünya görüşü olmayan Muhammed b. Suud, İbn Abdülvehhab'ın davet ve teklifine başta çekimser kalmıştır. Ulaştığımız Vehhâbî kaynakların neredeyse tümü İbni Suud'un çekimserliğinin tasdike dönüşmesinde karısının telkinlerinin etkili olduğunu ve İbn Suud ile İbn Abdülvehhab arasında iktisadi ve siyasi maddeleri olan bir anlaşma akdedildiğini ileri sürmektedir.³⁰ Adı geçen anlaşmanın ilk şartına göre Muhammed b. Suud, İbn Abdilvahhab'ı destekleyecek ancak İbn Abdülvehhab güçlendiğinde onu terk etmeyecektir. İkinci olarak İbn Suud Abdülvehhab'dan halktan aldığı haraca müdahale etmemesini talep etmiştir. İbn Abdülvehhab ise İbn Suud'un bu şartına, daveti sayesinde kazanacaklarının çevre kabilelerden alıyor olduklarından çok daha fazlasını ona sağlayacağı vaadi ile cevap vermiştir.³¹ Tarafların kabulü üzerine anlaşma sağlanmış ve Muhammed b. Suud, İbn Abdilvahhab'ı himayesine alıp desteklemeyi kabul etmiştir.³² 1745 yılına tarihlenen bu birliktelik kararından Arap

²⁷ Kurşun, "Suûdîler."

²⁸ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/40.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 49.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

²⁹ el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, 53.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 49–50.; Hüseyin Halef Haz'al, *Hayâtü's-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutüb, 1968), 158.

³⁰ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/42.; el-Üseymin, *el-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, 55.; Haz'al, *Hayâtü's-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 164.

³¹ Haz'al, *Hayâtü's-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 165.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 59.

³² İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/42.; Haz'al, *Hayâtü's-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 1/165.

yarımadasındaki tüm dengeleri sarsacak itikadî ve siyasi bir hareket; Vehhâbî yayılcılığı doğmuştur.³³

Âli Suud, İbn Abdülvehhab'ın dini öğretilerinin halkta akis bulmasından aldığı güç ile kısa sürede çevre kabileleri barış ya da savaş yoluyla yanına çekmeyi başarmıştır.³⁴ Beni Halit'in ilk tepkisi göz ardı edilecek olursa başlangıç olarak kabileler arası çekişme görüntüsü veren bu harekete Osmanlı Devleti derhal müdahale etmemiştir.³⁵ Diğer bir sebep ise Muhammed b. Suud'un Osmanlı ile karşı karşıya gelmemek için devletin otorite alanlarından özenle uzak durmuş olmasıdır.³⁶ İbn Suud'un bu davranışı baş edemeyeceği bir güçle çatışmama siyaseti olarak yorumlanmaktadır.³⁷ Ancak ilişmeme siyasetinin aynı zamanda ilk Vehhâbî yayılcılığın öncelikli hedefinin Osmanlı devleti olmadığına işaret etmesi de uzak bir ihtimal değildir. İbn Suud öldükten sonra yerine geçen İbn Abdülvehhab'ın damadı olan oğul Abdülaziz b. Suud (ö.1803/1218) babasından daha müteşeddittir. Nitekim yayılma siyasetinde daha cüretkâr davranarak kısa sürede Osmanlı'nın Bağdat vilayeti sınırlarına dayanmıştır.³⁸

Diğer taraftan Bâbîâli'ye bölge içerisindeki hareketlenmelere dair telgraflar gidip geliyor, İstanbul'da akdedilen meclislerde durum müzakere ediliyor ancak İmparatorluğun karşı karşıya olduğu başka sorunlar ve gelen haberler arasındaki çelişkili ifadeler duruma müdahaleyi geciktiriyordu.³⁹ Esasen Bâbîâli, Basra valisi Süleyman Paşa'ya (ö.1802/1217) ayaklanmaya karşı harekete geçmesi için bir süredir ardada talimatlar göndermekteydi ancak Süleyman Paşa bunun için yeterli gücü olmadığı gerekçesi ile harekete geçmemişti.⁴⁰ Ancak ayaklanmanın yayılmasını hızlandırması sebebiyle merkezden gelen emirlerin sıklaşması üzerine Süleyman Paşa daha fazla direnememiş ve 1798 sonbaharında Osmanlı'nın Vehhâbî hareketine karşı

³³ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/42.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 60.

³⁴ Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 61.

³⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 27–30.

³⁶ Haz'al, *Hayâtü's-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 264.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 24.

³⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 25.

³⁸ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/99.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 26. Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 26.

³⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 27–30.

⁴⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 31.

ilk askeri müdahalesini başlatmıştır.⁴¹ Ne var ki elli yılı aşkın bir süredir çevre kabilelerin desteğini de alarak büyüyüp ilerleyen hareket önü kolaylıkla alınabilir olacak safhayı çoktan geçmiştir. Nitekim Süleyman Paşa'nın ordusunun Âli Suud güçleri karşısında ciddi kayıplar vermiş ve askerî harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bedevilerden oluşturduğu birliklerle düzenli ordulara karşı aldığı başarılar Âli Suud'un cüretini artırmış ve 1801 yılında Şii Müslümanlara kendi kutsal mekânlarında saldırmıştır.⁴² Kerbela katliamı olarak kayıtlara geçen bu saldırıda yüzlerce insanın çarşı ve pazarlarda durumdan habersizken katledildiği, Hz. Hüseyin'in kabri olduğu kabul edilen türbenin süslemeleri dâhil bir çok malın ganimet olarak gasp edildiği nakledilir.⁴³ Bu olay sonrasında Süleyman Paşa Bâbîâli'nin ve kendini Şiilerin meşru koruyucusu olarak gören İran'ın baskıları ile Vehhâbîlere karşı ikinci bir askeri müdahalede bulunmuş ancak yine başarısız olmuştur. Bu olayların Süleyman Paşa'nın ağır sorumluluğunu kaldıramadığından kahrıyla hastalanıp öldüğü nakledilmektedir.⁴⁴

Askeri müdahalelerin istenilen sonucu vermemesinin ardından Osmanlı Devleti ikinci bir yöntem olarak diplomatik çözüm yollarına başvurmuştur. Bunun için İstanbul'dan gönderilen Âdem Efendi, Abdülaziz ile bir araya gelmiş ancak görüşme sonrasında, muhatabında diyalog için gerekli niyet ve istidadın bulunmadığı gerekçesiyle müzakereleri sonlandırmıştır.⁴⁵ Sonuç olarak Kerbela baskınından sonra da önü alınamayan Âli Suud daha ileri giderek yayılmasını Hicaz'a yönlendirmiştir.

Mekke şeriflerinin Âli Suud ayaklanması öncesinde de Necid içlerine kadar nüfuzlarını yaymak amacıyla bölge kabileleri ile olumsuzluklar yaşadıklarını vakidir. Hareket yayılmaya başladığından itibaren Âli Suud ile de sık sık karşı karşıya gelmişlerdir.⁴⁶ Bu sebeple bir süredir Vehhâbîlere karşı Bâbîâli'den yardım istemişler ancak gelen destekler şeriflerin ellerini güçlendirecek seviyeye ulaşamamıştır.⁴⁷ Hicaz

⁴¹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 31.

⁴² İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/257.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 34.

⁴³ İbnü Beşîr, *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*, 1/257-258.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 34.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 217.

⁴⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 35.

⁴⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 36.

⁴⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 37-38.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ülâ*, 131,137.

⁴⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 29,39.

bu atmosferde iken Âli Suud 1803 yılında Mekke-i Mükerrerme'ye taarruz etmiştir. Dönemin şerifi Şeyh Galip, (ö.1794-1886) Âli Suud ile baş edemeyeceğini düşünerek teslim olmuş ve anlaşılmıştır.⁴⁸ Abdülaziz Mekke'ye girdikten sonra Osmanlı asker ve yöneticilerini şehirden çıkarmış, dinen caiz olmadığını düşündüğü birçok uygulamayı sonlandırmış; bazı yapıları yıkmış ve Mescidi Haram'da Muhammed b. Abdülvehhab'ın öğretilerine dair bildiri okumuş, diğer bir ifadeyle var olan düzenin değiştiğini ifade eden bir ilanda bulunmuştur.⁴⁹

Yüzyıllardır Müslüman bir devletin koruması ve kontrolü altında bulunan mukaddes topraklara karşı girişilen bu yıkıcı muamele öncelikle Devlet Merkezinde ve genel olarak tüm dünya Müslümanlarında infial uyandırmıştır.⁵⁰ Ancak Osmanlı Devleti yine içinde bulunduğu mevcut konjonktür gereği ve belki de tarih boyunca Mısır Eyaleti eliyle yönettiği bölgeler olması sebebiyle Necid'e merkezden ordu çıkartmamış ve 1811 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı (ö. 1849/1266) harekete geçirmiştir.⁵¹ Mehmet Ali Paşa ilk olarak oğlu Tosun Paşa'yı (ö.1816/1232) 3500 kişilik bir ordu ile Âli Suud üzerine göndermiştir. Tosun Paşa'nın ilk harekâtı başarısız olmuştur. Bunun üzerine orduya takviye gönderen Mehmet Ali Paşa, Âli Suud hareketi ile altı yıl sürecek ağır bir savaşa girmiştir. Fransızlardan destek alınarak yenilenen Mısır'ın nizami ordusu karşında üst üste yenilgi alan Âli Suud günden güne gerileyerek hareketin merkezi Diriyye'ye çekilmiştir. En son 1818 yılında Mehmet Ali Paşa'nın diğer oğlu İbrahim Paşa (ö. 1264/1848) ayaklanmanın merkezi Dir'iyye'ye girerek birinci Suud devletine son vermiştir. Hareketin o dönemki lideri Abdullah b. Suud (ö. 1818/1234) esir alınmış ve İstanbul'da idam edilmiştir.⁵²

⁴⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 38.

⁴⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 41.; Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ûlâ*, 157.

⁵⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 41-42.

⁵¹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 50.

⁵² Abdurrahman, *Ed-Devletü's-Suûdiyyeti'l-Ûlâ*, 354.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 53.

1.2. İkinci Suud Devleti (1840-1891)

İlk Vehhâbî hareketinin askeri tedbirlerle bastırılması geçici bir çözüm olmuştur. Zira ayaklanmanın manevi yönünü destekleyen İbn Abdülvehhab'ın öğretileri toplumda ilk Suud devletine son verildikten sonra da canlılığını korumaya devam etmiştir.⁵³ Nitekim bu görüşlerin öğrencileri kısa sürede etraflarında birçok destekçi toplayarak ayaklanma teşebbüslerine girişmişlerdir. Vehhâbî hareketlerin bölgeden çekilmeyen Mısır ordusunun askeri gücü ile kısa sürede etkisiz hale getiriliyor olması dahi Muhammed b. Suud'un diğer koldan torunu Türkî b. Abdullah'ın (ö.1249/1834) yeni bir devlet yapılanması başlatmasını engelleyememiştir.⁵⁴ İlk zamanlar sadece aileye ve bağlantılı kabilelere karşı üstünlük mücadelesine girişen Türkî 1834 yılında öldürülünce yerine geçen oğlu Faysal b. Türkî (ö. 1282/1865) Osmanlı devleti ile mücadelede başarılı olamayacağının bilincinde olarak seleflerinden daha temkinli davranmış ve Bâbîâli ile iyi ilişkiler kurmuştur; Faysal, itaatinin bir göstergesi olarak vergi vermeyi kabul etmiş ve kaymakamlık payesi olarak mevcudiyetini meşrulaştırmıştır.⁵⁵ Ancak Faysal, çevre kabilelere karşı edindiği başarılarından aldığı güce dayanarak bir müddet sonra vergi vermeyi kesmiştir.⁵⁶ Bölgedeki güç dengelerinin aleyhine şekillenmesine müsaade etmeyen Mehmet Ali Paşa, bunu bir başkaldırı olarak değerlendirip Faysal'a karşı harekete geçmiş 1838 yılında Hurşit Ağa komutasındaki askeri müdahalesi ile Âli Suud'un ikinci defa problem olacak şekilde büyümesinin önünü kesmiştir.⁵⁷ Hükmüne son verilen Faysal tutuklanarak Mısır'a götürülmüştür.⁵⁸

Faysal'ın bölgeden ayrılmasından sonra aile içi iktidar çekişmeleri tekrar şiddetlenmiştir. Mücadele Osmanlı Devleti'nin idam ettiği İbn Suud'un kardeşi Halit ile amcazadeleri arasındadır.⁵⁹ Halit, ilk Suud Devleti'ne son verildikten sonra Mısır'a

⁵³ Abdülfettah Hasen Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye* (Riyad: Dâru'l-Murîh li'n-Neşri, 1991), 37.

⁵⁴ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 38.

⁵⁵ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 40.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 69.

⁵⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 58.

⁵⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 58.

⁵⁸ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 64.

⁵⁹ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 76.

götürülen aile üyelerinden biridir. Mısırdaki yetişmiş medreselerde eğitim almıştır.⁶⁰ 18 yıl medeniyet ortamında yaşamasının bir sonucu olarak Necid klasik hayatı ve itikadı düşüncelerine bağlılığı, rakiplerine kıyasla zayıftır.⁶¹ Habeşli bir anneden dünyaya gelen Halit'in Suud ailesine intisabında da kopukluk olduğu kabul edilmektedir. Amcaları ve Halit, Suud devletini tekrar kurmak istiyor ancak Halit kurulacak devletin Mısır üzerinden Osmanlı devletine ait bir özerk yapılanma olması gerektiğine inanıyordu.⁶² Suudi anne babadan dünyaya gelen, Necid teamüllerine sıkı sıkıya bağlı ve birçoklarına göre ailenin resmi temsilcisi sayılan İbn Seniyyan (ö1259/1843) ise bağımsız bir devlet kurmak istiyordu. Bu sebeple İbn Seniyyan kendi otoritesini kabul etmeyen ve emellerinin önünde engel olarak gördüğü Halit'i tasfiye etmek istiyordu.⁶³ İbn Seniyyan sayılan avantajlarına rağmen uzun bir müddet Halit'e tam üstünlük sağlayamamıştır. Zira kaymakamlık nişanı ile Osmanlı- Mısır Devletinin bölgedeki resmi yetkilisi olan Halit, Mehmet Ali Paşa tarafından desteklenmektedir.⁶⁴ Binaenaleyh İbn Seniyyan ancak Mısır güçlerinin bölgeden ayrılmasında sonra Halit'i yenerek hükmü ele geçirmiştir.⁶⁵ Ne var ki hükmü kısa sürecektir. Çünkü 1840 Londra protokolü gereği Mehmet Ali Paşa güçlerinin bölgeden çekilmesinin ardından Mısır'daki esareti sonlandırılan ve ardından Necid'e dönen Faysal 1843 yılının mayıs ayında Riyad'a girmiş ve İbn Seniyyan'a karşı mücadele ederek üstünlüğü ele geçirmiştir.⁶⁶

Diğer taraftan ikinci bir Âli Suud yayılcılığı ihtimaline karşı sürekli teyakkuzda olan Bâbîâli bölgedeki son hareketlenmelerin ardından Mekke Şerifi Abdullah b. Avn'ı Faysal'ın üzerine göndermiştir. Şerif birlikleri ile karşı karşıya gelen Faysal beklenilenin aksine direnmemiş ve kendisine fırsat verirlerse Osmanlı'nın bölgedeki temsilcisi olmak istediğini, bölge güvenliği, vergi ödenmesi ve belli kuralların uygulanması gibi gerekli tüm şartları yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Teklif hüsûkâbul görmüş ve Faysal b. Türkî 1848 de Necid kaymakamı

⁶⁰ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 76.

⁶¹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 78.

⁶² Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 77.

⁶³ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 77.

⁶⁴ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 76,102.

⁶⁵ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 89.

⁶⁶ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 110.

olarak atanmıştır.⁶⁷ Faysal'ın 1882 yılındaki ölümüne kadar Osmanlı devleti ile Faysal arasındaki kaymakam-devlet ilişkisi devam etmiştir. Ardından yerine geçen oğlu Abdullah (ö. 1307/1889) babası gibi Osmanlı devletinin bölgedeki resmi temsilcisi olmuş ve bir süre sonra kendisine paşa unvanı da verilmiştir.⁶⁸ Abdullah b. Faysal Osmanlı'dan paşalık unvanı alan ilk Âli Suud üyesidir.⁶⁹

Diğer yandan Faysal'ın diğer oğlu Suud b. Faysal (ö.1292/1857) ailenin liderliğini kendi uhdesine almak için Abdullah ile mücadele etmeye başlamıştır.⁷⁰ Çekişme bir süre devam etmiş ve Suud karşında ciddi kayıplar veren Abdullah, Devletin kaymakamı sıfatıyla Bağdat valisi Mithat Paşa'dan (ö.1884) yardım istemiştir.⁷¹ Abdullah'ın yardım talebi bölgede tam hâkimiyet kurmak ve Necid'de sistemli devlet yapılanmasını tesis etmek isteyen Mithat Paşa için iyi bir fırsat olmuştur.⁷² Mithat Paşa Devletin meşru temsilcisi Abdullah'tan hükmün gasp edilmesi gerekçesi ile Suud'a karşı harekete geçmiştir.⁷³ Mayıs 1871 de Nafiz Paşa komutasındaki Bağdat ordusu bölgeye sahilden girerek Suud b. Faysal'ı püskürtmüş ve Ahsâ'yı ele geçirmiştir.⁷⁴

Ordusuyla Ahsâ'ya giren ve bir meşrutiyet adamı olan Mithat Paşa o güne kadar klasik usulle yönetilen Necid'de 1856 vilayet nizamnamesi gereği teşkilatlanmayı planlamıştır. Bu bağlamda Ahsâ'da Necid mutasarrıflığı adıyla yeni bir idari yapılanma kurmuştur.⁷⁵ Henüz Necid'in tümünü ele geçirmediği halde kurduğu mutasarrıflığın adını Necid olarak isimlendirmesi Mithat Paşa'nın bölgede tam hâkimiyet kurma emelini yansıtmaktadır.⁷⁶ Bu yorumu kuvvetlendiren Mithat paşanın diğer bir adımı da iç kesimlere ilerlemeden önce Katif ve Katar'ı da ilhak etmesidir.⁷⁷

⁶⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 69.

⁶⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 78.

⁶⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 79.

⁷⁰ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 195.

⁷¹ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 207.

⁷² Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 79–86.

⁷³ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 207.

⁷⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 98–99.

⁷⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 108.

⁷⁶ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 208–209.

⁷⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 108.

Ahsâ'daki gelişmelerin ardından iki kardeşin çekişmesi Necid içlerine kaymış ve Abdullah'a karşı üstünlük sağlayan Suud, Riyad'ı ele geçirmiştir.⁷⁸ Ancak Mithat Paşa'nın Suud aleyhine sürdürdüğü propagandanın bir sonucu olarak halk, Suud'u Riyad'dan çıkmaya zorlamış ve sonrasında şehrin ileri gelenleri Ahsâ'ya gelerek devlete bağlılıklarını sunmuşlardır.⁷⁹ Diğer yandan Suud'a karşı istediği başarıyı sağlayamayan Abdullah çareyi Ahsâ'ya dönmekte bulmuştur. Abdullah, Mithat Paşa'nın ordu komutanı Nafiz Paşa tarafından ihtiram ve ikram ile karşılanmış ve Necid kaymakamlığına atanmıştır.⁸⁰ Ancak Mithat Paşadan Suud'un tasfiye edilmesi için yardım isteyen, sonrasına bölgenin kendisine bırakılacağını uman Abdullah, Paşa'nın kalıcılığına işaret eden yeni yapılanmasını haysiyetine hakaret olarak kabul edip bölgeyi terk ederek Riyad'a dönmüştür.⁸¹ Abdullah giderken bu hareketinin şahsi sebeplerden kaynaklandığı ve devlete karşı bir başkaldırı amacı taşımadığını vurgulamayı da ihmal etmemiştir.⁸²

Bu arada Abdullah ile bağlarını koparmak isteyen ancak bunu meşru bir zemine oturtmayı amaçlayan Nafiz Paşa, Abdullah'a mutasarrıf olduğu Ahsâ'ya geri dönme çağrısı yapmış ve dönmediği takdirde azledileceğini ihtar etmiştir.⁸³ Abdullah'ın dönmemesi üzerine Paşa, Abdullah'ı azletmiş yerine atanacak mutasarrıf göreve gelene kadar her bölgenin kontrolünün yerel şeyhlerine bırakıldığına dair bildirimleri ilgili makamlara iletmiştir.⁸⁴ Abdullah b. Faysal'ın Ahsâ'yı terk edişi ve ardından azli, Mithat Paşa'nın savaş sonrası idari düzenlemeleri bizzat yönetmek için bölgeyi ziyarete geldiği tarihe denk düşmektedir.⁸⁵

Mithat Paşa'nın idari düzenlemeleri olumlu sonuç vermiş ve bölgede asayiş sağlanmışken Osmanlı Devleti'nin merkezinde yaşanan bazı idari değişikliklerin bir

⁷⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 110.

⁷⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 112.; Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 210–211.

⁸⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 111,112.; Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 211.

⁸¹ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 211.; Yusuf Halaçoğlu, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Bir Kaç Lâyihası," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 3/ (1972), 7.

⁸² Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 112.Halaçoğlu, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Bir Kaç Lâyihası," 155.

⁸³ Halaçoğlu, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Bir Kaç Lâyihası," 155.

⁸⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 113.;Halaçoğlu, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Bir Kaç Lâyihası," 155.

⁸⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 117.

yansıması olarak Mithat Paşa Bağdat valiliğinden azledilerek yerine Rauf Paşa atanmıştır.⁸⁶ Bu arada Mithat Paşa'nın bölgedeki otoritesi sayesinde kendisine destekçi bulamayan Âli Suud'un iki kardeş lideri de Osmanlı Devleti ile anlaşma teklif etmiş ve Necid Mutasarrıflığına talip olmuştur. Hatta Suud b. Faysal talebindeki samimiyetinin tazmini olarak kardeşi Abdurrahman b. Faysal'ı Bağdat'a rehin göndermiş ve müracaatının kabulünü beklemiştir. Bâbiâli yetkilileri ise bölgede bir süredir vuku bulan Âli Suud'un zaman zaman itaat zaman zaman da isyan şeklinde tezâhür eden çizgisinden dolayı bu kabile ile ittifak kurmanın devlet menfaatine olmayacağını düşünerek Beni Halit kabilesinden bir lideri Necid mutasarrıfı olarak atamıştır. Âli Suud'un dağılmış görüntüsü ve devletle anlaşma girişimlerinden tehlikenin geçtiği vehmine kapılan Rauf Paşa, Mithat Paşa'nın Ahsâ'ya yerleştirdiği 5000 kişilik askeri gücü tahliye etmiştir.⁸⁷

Ordunun çekilmesi bölgeyi savunmasız hale getirmiş ve Abdurrahman b. Suud rehin bulunduğu Bağdat'tan ayrılarak kendisini destekleyen kabilelerden topladığı kuvvetler ile Ahsâ'ya saldırarak birçok devlet görevlisi ile Devleti destekleyen halktan 1000 kûsur kişiyi katletmiştir.⁸⁸ İsyanı bastırmak için bölgeye sevk edilen Müntefik (Katar) mutasarrıfı Nasır Paşa kuvvetlerinin Ahsâ'ya girmesi ile Abdurrahman b. Faysal (ö. 1347/1928) abisi Suud'un yanına çekilmiştir. 1875 yılında Suud'un ölümü üzerine yerine geçen Abdurrahman'ın diğer abisi Abdullah adına yetkilerinden çekilmesi ile aile arasındaki çekişme sonlanmıştır. İbn Aliyye'nin, Emin Reyhani'den⁸⁹ naklettiğine göre iki kardeş arasındaki anlaşma Abdurrahman'ın çekilmesiyle değil ailenin mülkü altındaki toprakların bölüşülmesi ile sağlanmıştır.⁹⁰

Sultan II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarına denk gelen bu dönemde Âli Suud Riyad'da devlet teşkilatlanmasını devam ettirse de hareket, kuzey batıdan Hicaz, Kuzey doğudan Ahsâ merkezli Necid mutasarrıflığının arasına sıkışmıştır. Buna ek

⁸⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 122.

⁸⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 122.

⁸⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 129.

⁸⁹ Emin Reyhani, Abdülaziz b. Suud ile Ali b. Hüseyin arasında anlaşma sağlanması için arabuluculuk yapmak gibi diplomatik görevlerde de bulunmuş Lübnanlı bir edebiyatçı yazardır.; Bk. Emîn Saîd, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye* (Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, 1973), 2/171.; Tomar Cengiz, "Reyhânî, Emin Fâris," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008).

⁹⁰ Ebu Aliyye, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 219.

olarak Âli Suud ile ekişmeli Reşidiler de günden güne nüfuzunu artırarak kuzeyden ilerlemektedir.⁹¹

Bu sırada Âli Suud'da aile içi çekişmeler tekrar şiddetlenmiştir. Suud b. Faysal'ın oğulları Riyad'a saldırmış amcaları Abdullah'ı esir almıştır.⁹² Bölgede emelleri olan İbn Reşid duruma müdahale etmek için 1887 yılında Riyad'a girmiştir. İsyanı bastıran İbn Reşid Riyad'a kendi adamlarından bir emir atamış ve Abdullah ve Abdurrahman'ı beraberinde beldesi Hâil'e götürmüştür.⁹³ Reşidilerin Riyad emiri bir süre sonra Suud'un oğullarını tamamen tasfiye etmiş ve 1889'da Abdullah ve Abdurrahman Riyad'a geri dönmüştür.⁹⁴

Âli Suud'un Riyad'a dönmesinin ardından İbn Reşidilerin Riyad emiri ⁹⁵ ile Âli Suud arasında çıkan bir çekişmede Abdurrahman, emiri esir almıştır.⁹⁶ Bunun üzerine Reşidiler, Abdurrahman ve ona yardım eden kabilelere karşı harekete geçmiş ve Abdurrahman'ı Riyad'dan çıkarmıştır.⁹⁷ Âli Suud'un son kaleleri olan Riyad'dan çıkarılmaları bölgeyi tamamen terk etmelerini zorunlu kılmıştır. Bir müddet önce Abdullah'ın ölmesinden dolayı Âli Suud'un tek lideri olarak kalan Abdurrahman, ailesi ile önce Katar'a çekilmiş, orada bir müddet ikamet ettikten sonra Osmanlı'nın himayesi ile Kuveyt'e yerleşmiştir.⁹⁸ Âli Suud'un Kuveyt'e çıkarıldığı 1891 yılı ikinci Suud Devleti'nin sonu olarak kayıtlara geçmiştir.⁹⁹

⁹¹ Reşidiler, Osmanlı'nın zaman zaman Suudilere karşı yardımlaştığı bölgedeki anlaşmalı kabilelerden itaatkâr bir kavimdir. Osmanlı'nın Arap yarımadasından tamamen çekilmesine kadar imparatorluğa karşı bir isyanları kayda geçmemiştir.; Al-Rasheed Madawı, "Reşidiler," *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008).;Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 140.

⁹² Ebu Aliyye, *Târihu 'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 225.

⁹³ Ebu Aliyye, *Târihu 'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 225.;Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 140.

⁹⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 140.

⁹⁵ Emir: Vâli ve yetkili manasında kullanılan bir terim.; Bk:Ed-Dûrî Abdülaziz, "Emîr," *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995).

⁹⁶ Ebu Aliyye, *Târihu 'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 227.

⁹⁷ Ebu Aliyye, *Târihu 'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 230.

⁹⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 141.

⁹⁹ Ebu Aliyye, *Târihu 'd-Devleti's-Suûdiyyeti's-Sâniye*, 230.

1.3. Üçüncü (Modern) Suud Devleti (1902-...)

Âli Suud'un tehciri sırasında çocuk yaşta olan ve sürgünde yetişen Abdülaziz b. Abdurrahman b. Suud (ö.1880-1953) yirmili yaşlarına ulaştığında ailesine yapılanların intikamını almak ve kaybettikleri mülkü tekrar ele geçirmek emelleri ile Kuveyt emirinin Riyad'a karşı yaptığı saldırılara eşlek etmeye başlamıştır. Ancak bu saldırılar güç dengelerini değiştirecek seviyeye erişemediğinden bir süre daha bölge İbn Reşid'in kontrolü altında istikrar üzere kalmaya devam etmiştir.¹⁰⁰

Bu görece istikrar 1902 yılına kadar sürecektir. Zira İbn Reşid'in bölgedeki hâkimiyetini genişletmek amacıyla Katar'ı ele geçirme palanları yaptığı ve bu sebeple iç kesimlerdeki hâkimiyetinin kısmen zayıfladığı bir dönemde Abdülaziz b. Suud isabetli bir karar vererek yanına aldığı 40 kadar kendisine bağlı adamla Riyad'a gece baskını düzenlemiş ve İbn Reşid'in Riyad emirini öldürmüştür. Aynı gecenin sabahında tellal çıkararak Riyad'da hükmü ele geçirdiğini ilan eden Abdülaziz halkın kendisine biat etmesini de sağlamıştır.¹⁰¹ Abdülaziz bir müddet sonra babası Abdurrahman'ı yanına almış ve bölgedeki yeni yapılanmanın yönetimini ona devrederek kendisi yayılmadan sorumlu askeri kanadın başına geçmiştir. Abdülaziz b. Suud'un Riyad'ı ele geçirdiği 1902 yılı Modern Suud devletinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹⁰²

Âli Suud'un bölgede tekrar yeni bir oluşum içerisine girdiği haberlerini alan ve bunu Vehhâbî ayaklanması olarak kabul eden Osmanlı devleti Abdülaziz'e karşı askeri müdahale kararı almıştır.¹⁰³ Buna göre harekât İbn Reşid ile ortak yürütülecek ve operasyon için Bağdat'taki 6. Ordu görevlendirilecektir. Esasen 1904 yılında devletin içinde bulunduğu maddi yetersizlik Arap yarımadasının içlerine ordu göndermeye imkân vermemektedir. Ancak kısa sürede büyüme ihtimali olan yeni bir Vehhâbî hareketinin önünün alınması da bir zorunluluk olarak kabul edildiğinden ordu birçok yetersizlikle yola çıkmak zorunda kalmıştır. Salgın hastalıklar ve çölün sert koşullarına ek olarak İbn Reşid'ten gelecek gıda ve binek ikmalinin de vaktinde ulaşmaması ordu

¹⁰⁰ Zekeriyâ Kurşun, "Suudi Arabistan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009).

¹⁰¹ Saîd, *Târîhu 'd-Devleti 's-Suûdiyye*, 2/29.

¹⁰² Kurşun, "Suudi Arabistan."

¹⁰³ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 171.

için hayati sonuçlar doğurmuştur. Bedevi savaşçıların düzenli ordu ile uyumsuzluğu ve İbn Reşid'in agresif tepkileri de asker arasında huzursuzluğa sebep olacak tüm bu sıkıntılarla Abdülaziz birlikleri ile karşılaşan Osmanlı ordusu büyük kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kalacaktır.¹⁰⁴

Diğer yandan Abdurrahman b. Suud Babîali'den Reşidilere verdiği desteği kesmesini istiyor ve eğer talebi kabul edilirse devlete itaate hazır olduğunu bildiriyordu.¹⁰⁵ Yaşanılan kayıpların ardından Âli Suud'un teklifi ve samimiyetine dair araçların beyanları, kardeş kanı akıtılmasından son derece rahatsız olan Sultan Abdülhamid'e ulaştığında Sultan, Abdurrahman'ın talebini onaylamıştır.¹⁰⁶ Buna göre Riyad, nahiyeleri ile kaza olarak kabul edilmiş ve kaymakamlığına Abdurrahman b. Faysal atanmıştır.¹⁰⁷ Anlaşmadan sonra Abdülhamid döneminde Âli Suud ile Osmanlı Devleti tekrar karşı karşıya gelmemiştir

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden kaynaklı olarak Araplarda Türklere karşı oluşan soğukluk, yeni hükümetin Trablusgarp ve Balkan savaşı ile uğraşması Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunun zayıflamasına sebep olmuş ve Âli Suud yayılmacılık politikasını tekrar başlatmaya olanak bulmuştur.¹⁰⁸ Nitekim Abdülaziz b. Suud 1913 yılında Necid Mutasarrıflığının merkezi Ahsâ'ya saldırarak ele geçirmiştir.¹⁰⁹ Babîali, sorunun halli için askeri müdahale ve diplomatik çözüm şartlarını değerlendirdikten sonra anlaşma yollarına başvurmaya karar vermiştir. Ancak Devletin zayıflayan otoritesiyle birinci dünya savaşı öncesi uluslararası dengelerdeki belirsizlik ortamında İbn Suud'u anlaşmaya ikna etmek kolay olmamıştır. Öncelikle çok gergin başlayan görüşmelerde, dini birlik gerekçeleri ile yumuşak bir hava oluşturulmuş ve ancak Osmanlı tarafının yoğun çabaları ile anlaşma sağlanabilmiştir. Buna göre Eylül 1914'de Necid mutasarrıflığı vilayete dönüştürülmüş ve vali kumandanlığına Abdülaziz b. Suud tayin edilmiştir.¹¹⁰ Ne var ki bu tebaiyyet kâğıt üzerinde kalacaktır. Zira birkaç ay sonra 1. Dünya Savaşı

¹⁰⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 171–178.

¹⁰⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 175.

¹⁰⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 177.

¹⁰⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 178.

¹⁰⁸ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 55–56.

¹⁰⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 202.

¹¹⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 231.

başladığında Osmanlı Devleti'nin, valisi Abdülaziz b. Suud'u idari ve dini bir sorumluluk olarak yanında olma çağrılarına Abdülaziz kayıtsız kalmıştır.¹¹¹ Sonrasında Osmanlı'nın Mondros mütarekesi ile bölgedeki haklarından çekilmesiyle Âli Suud'un Osmanlı Devleti ile tüm ilişkileri sonlanmıştır.

Abdülaziz b. Suud Birinci Dünya savaşı belirsizliğini kendi sınırlarını genişletmek ve sağlamlaştırmak için kullanmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple savaşın ilk yıllarında tarafsızlığını korumuş ve değişen dengelere göre hareket tarzı belirlemiştir.¹¹² Bununla birlikte İngiltere'nin bölgedeki önemini fark ettiği için yönetiminin tesisinde onların desteğinin son derece önemli olduğunun bilincindedir. Savaş öncesinde İngilizlerle iyi ilişkiler kurmayı istemiş ve bunun için uğraşmıştır ancak İngiltere o dönemde bu taleplere kayıtsız kalmıştır.¹¹³

Abdülaziz Necid'de ailesine ait bağımsız bir krallık kurma yolunda ağır ve sağlam adımlarla ilerlerken İngiltere, Arap krallığı vaadiyle Şerif Hüseyin (ö.1853-1931) ayaklanmasını başlatma gayretindedir.¹¹⁴ Bu gelişmeler Abdülaziz'in İngiltere ile kurmak istediği dostluk ilişkileri için iyi bir fırsat olmuştur. Zira Arap ayaklanması amacına ulaşana kadar önüne bir engel çıkmasını istemeyen İngiltere, olası bir Âli Suud-Eşraf çatışmasını önlemek için Abdülaziz ile resmi görüşmelerini başlatmıştır.¹¹⁵ 1915'te Katif'de bir araya gelerek akdedilen anlaşmada İngiltere, Necid'in babadan oğula geçmek üzere Abdülaziz b. Suud'a ait olduğunu resmen tanımış ve İbn Suud'dan İngiltere'ye karşı herhangi bir girişimde bulunmama sözü almıştır.¹¹⁶

İngilizlerle anlaşmanın kendisine sağladığı çatışmazlık ortamında savaşın seyrini takip eden Abdülaziz, 1916'da başlayan Arap ayaklanmasının yayılmasından ve Şerif Hüseyin'in kendisini bölgede tek güç olarak kabul ettirme gayretlerinden sonra sessizliğini bozmuştur.¹¹⁷ İlk tepkisini İngilizler ile görüşerek Şerif Hüseyin'in tüm Araplar adına konuşmasından rahatsızlığını dile getirerek göstermiştir.¹¹⁸

¹¹¹ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 238.

¹¹² Kurşun, "Suudi Arabistan."

¹¹³ Mediha Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye* (Riyad: Dâru's-Şurûk, 1980), 76.; Saîd, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/64.

¹¹⁴ Saîd, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 79.

¹¹⁵ Kurşun, "Suudi Arabistan."

¹¹⁶ Saîd, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/75-76.

¹¹⁷ Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 87.

¹¹⁸ Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 90.

İngilizler teminat vermelerine rağmen Abdülaziz iki grup arasında çekişmenin kaçınılmaz olduğunun bilincindedir. Bu sebeple öncelikle kendi bölgesini emniyete almak istemiş ve İhvan¹¹⁹ birliklerini Hâil'e İbn Reşid'in üzerine göndermiştir. 1919 yılında Reşidileri yenen Abdülaziz, Şerif Hüseyin ile muhtemel bir karşılaşmaya hazır hale gelmiştir.¹²⁰

Öte yandan Şerif Hüseyin bölgede otoritesini tanımayan bu gücü bertaraf etmek için oğlu Abdullah'ı emri altındaki düzenli ordu ile Âli Suud üzerine gönderme hazırlığındadır. Osmanlı orduları ile savaştan henüz çıkan Abdullah, ordusunun yeni bir çatışmaya hazır ve istekli olmadığını bilip ifade ettiği halde babasının ısrarları üzerine Âli Suud kuvvetleri ile Hicaz'ın nahiyelerinden olan Türebe'de¹²¹ karşı karşıya gelmiştir. Bu saldırı İhvan birliklerine fazla direnemeyen Abdullah'ın ağır yenilgisi ile sonlanmıştır.¹²² Türebe galibiyeti sonrasında Abdülaziz'in Arap yarımadasındaki şöhreti artmış ve Arapların bölgedeki en güçlü kabilesi haline gelmiştir.¹²³ Şerif'in ordusunun türebe de yenilmesinin ardında takip eden bir yıl İngiltere'nin iki grup arasındaki denge siyaseti ile nispeten sakin geçmiştir.

Diğer taraftan 1921 de Faysal b. Hüseyin'in (ö.1885-1933) Irak; Abdullah b. Hüseyin'in (ö. 1882-1951) Ürdün kralı ilan edilmesi iki grup arasında yeni bir sürecin başlangıcı olacaktır.¹²⁴ Zira Hicaz'da halifelik iddiası ile adına biat alan Hüseyin'in Irak ve Ürdün krallıklarıyla Kuzeyde de nüfuzu artmıştır. Bölgede müstakil büyük bir devlet olma peşinde iken Hüseyin'in güç üçgeni içerisinde kalan Abdülaziz, İngilizlerin bu son hamlelerini aleyhine bir komplo olarak değerlendirmiştir.¹²⁵ Nitekim Abdülaziz, İngilizlerin tüm teminat ve iyi niyet beyanlarına rağmen ikna

¹¹⁹ Abdülaziz b. Suud'un Vehhâbî akidesini öğreterek yerleşik hayata geçirdiği kabilelerden oluşturduğu askeri birlikler. Bilinen İhvani Müslimin (Müslüman Kardeşler) cemaati ile hiçbir bağlantısı yoktur.; Bk: Kurşun, "Suudi Arabistan."; Daha geniş bilgi için bk:el-Medenî Fütüyyih, *Necid İhvan Fırkası Veya Bugünkü Vehhâbilik* (İstanbul: Husûn Tabîat Matbaası, 1922).

¹²⁰ Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 96.

¹²¹ Hicaz'dan başlayarak Necid'e kadar uzanan bir vadi.; bk.İsmail Yiğit, "Türebe Seriyyesi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012).

¹²² Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), 147–148.; Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 97.

¹²³ Ahmed Derviş, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 98.

¹²⁴ Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik*, 180.; Mustafa L. Bilge, "Faysal 1," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995).

¹²⁵ Sâîd, *Târihu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/109.

olmamış ve yapılanlara fiili bir tepki olarak İhvan birlikleri ile Irak sınırına saldırı başlatmıştır.¹²⁶ Abdülaziz, kuzey ve kuzey batı sınırlarını korumak için giriştiği bu saldırılara eş zamanlı olarak iç kesimlerde de hâkimiyetini tahkim etmek için Riyad bölge kabileleri ile bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıdan Abdülaziz'in Necid Sultanı ilan edilmesi kararı çıkmış babadan oğula geçmek üzere olduğu kabul edilen saltanatını Abdülaziz, İngiltere'ye bildirerek onaylatmıştır.¹²⁷

1921-23 yıllarında Şerif ve Âli Suud arasında bölgesel çatışmalar devam ederken İngiltere barış sağlama çabasındadır.¹²⁸ Bu amaç üzerine iki grup arasındaki sınırların geri dönüşsüz şekilde belirlenebilmesi için Muammara anlaşması (3 Mayıs 1922) yapılmış ve ardından iki protokol imzalanmıştır ancak tüm bunlar barışı sağlamak yönünde bir sonuç doğurmamıştır. Nihai anlaşma sağlanması amacı ile akdedilen ancak büyük savaş sebebi olan son görüşmeler ise 1923 de Kuveyt'te yapılacaktır. Kuveyt görüşmelerine Hicaz katılmamış ve Ürdün hükümet temsilcisi, Necid Sultanlığının Necid içlerinde kalmasında ısrarcı olmuştur. Abdülaziz'in bu teklifleri kabul etmemesi üzerine barış görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹²⁹ Hicaz temsilcilerinin görüşmelere katılmamasının İngilizler'de Şerif'e karşı oluşturduğu memnuniyetsizlik, Abdülaziz'e gerçekleştirmek istediği büyük taarruz için istediği serbestliğin işareti olmuştur. Bunun üzerine bölgede Şeriflerin hâkimiyetine tamamen son vermek amacıyla olan Abdülaziz, 1924 Eylül'ünde Taif'e girmiştir. Taif saldırısı çok kanlı olmuş, İbn Suud birlikleri şehri ele geçirdikten sonra yağmalamıştır. Abdülaziz, oluşturmaya çalıştığı kuşatıcı ve merhametli lider imajına zarar veren İhvan birliklerinin bu olumsuz davranışından son derece rahatsız olmuş ve beraetini ilan ederek çalınan malları iade edeceği ve suçluları cezalandıracağı vaadinde bulunmuştur.¹³⁰

Taif'in ele geçirilmesinden sonra Abdülaziz birlikleri aynı ayın sonuna kadar Mekke civarındaki tüm nahiyeleri ele geçirmiştir.¹³¹ Âli Suud'un savaş niyeti ile

¹²⁶ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/109.

¹²⁷ Salahuddin el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye* (Lübnan: Dâru Mektebeti'l-Hayat, no date), 2/231.

¹²⁸ Ahmed Derviş, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 101.

¹²⁹ Ahmed Derviş, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 102.

¹³⁰ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/154-155.

¹³¹ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/155.

Mekke'ye yaklaşmasının ardından Şerif Hüseyin Mekke'nin ileri gelenleri ile istişare edip maiyeti ile Cidde'ye çekilmiştir.¹³² Bu geri çekilmede şüphesiz, *İhvan* 'ın Taif'teki kanlı saldırısı ve yağması ile yaydığı korkunun da etkisi vardır.¹³³ Cidde ve Mekke eşrafı Şerif Hüseyin'in Abdülaziz'e karşı koyacak gücü olmadığını gördüklerinde savaşa engel olur ümidiyle oğlu Ali'yi yerine bırakarak makamından feragat etmesi çağrısında bulunmuşlardır.¹³⁴ Buna göre Hicaz'da halkı temsilen biri parlamenter diğeri şura olmak üzere iki meclisli bir geçici hükümet kurulacaktır. Hükümetin lideri olacak Ali b. Hüseyin Arap kralı ya da Müslümanların halifesi değil Hicaz emiri unvanına sahip olacaktır. Ulema, tüccar ve ileri gelenlerden 140 kişinin resmen imzaladıkları bu bildiriye şerif Hüseyin itiraz etmemiş ancak oğlu Ali yerine Eşraftan başka birinin nasbını teklif etmiştir.¹³⁵ Teklif kabul görmemiş ve 1924 Ekimin ayında kurulan hükümetin başına Ali geçirilerek kendisine biat edilmiştir.¹³⁶ Bu olay üzerine Şerif Hüseyin Hicaz'ı terk etmek durumunda kalmıştır.¹³⁷ Önce günümüzde Ürdün sınırları içinde kalan Akabe'ye gitmiş oradan da İngilizlerin emri veya izniyle Kıbrıs'a geçmiştir. Bir müddet sonra Ürdün'e tekrar dönmüş ve orada vefat etmiştir.¹³⁸

Yeni kurulan Hicaz hükümeti yetkilileri Abdülaziz'e bir yazı göndererek İslami vakar ve kardeşlik hatırına geri çekilmesini ve Hicaz'ın durumunu Hicazlılara bırakmasını talep etmişlerdir.¹³⁹ Abdülaziz ise Hicaz'ın hükmünü Müslümanların ortak kararına bırakma konusunda onlarla aynı fikirde olduğunu belirtmiş ancak Şerif Hüseyin'in tüm ailesi Hicazı terk etmeden bölgede barış sağlanamayacağını söylemiştir.¹⁴⁰ Sonuç olarak Hicaz ileri gelenlerinin aldığı tedbir, Abdülaziz'in bölgedeki emellerinden vazgeçmesini sağlamamıştır. Ve Âli Suud birlikleri 1924 yılının aralığında Mekke'ye ilerlemiş Hicaz hükümeti ve askerleri Cidde'ye çekildiği için herhangi bir direnişle karşılaşmadan Mekke'ye girmiştir.¹⁴¹ Ordunun Mekke'ye

¹³² Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/156.

¹³³ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/156.

¹³⁴ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 1/156.

¹³⁵ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/156.

¹³⁶ el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/296.; Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/158-159.

¹³⁷ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/162.

¹³⁸ Azmi Özcan, "Şerîf Hüseyin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010).

¹³⁹ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/159.

¹⁴⁰ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/160.

¹⁴¹ el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/307.

girmesinden evvel Abdülaziz'in Mekke halkına verdiği sözler üzerine ehline karşı herhangi bir tehcir yahut tedhişte bulunulmamıştır.¹⁴²

Mekke'yi bu şekilde çatışmasız teslim eden Ali b. Hüseyin diğer bölgeler için anlaşma teklif etmiştir. İngiltere dâhil birçok devlet anlaşma teklifinin kabul görmesi için arayış girmiş iseler de Abdülaziz'i ikna edememişlerdir.¹⁴³ Diyalog yollarının kapalı olduğunu anlayan Ali b. Hüseyin Cidde'de hâkimiyetini tekrar sağlamak için savaş hazırlıları yaptığı sırada Abdülaziz de ordusu ile Riyad'dan Mekke'ye yola çıkmıştır. Riyad'dan ayrılmadan önce halka ve ordusuna yolculuğun sebebinin hac ziyareti olduğunu bildirmiş, İslam ümmetinin tümünü ilgilendiren bir bölge olan Hicaz'a tasallut amacı taşımadığını söylemiştir.¹⁴⁴ Aynı dönemde İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İran, Cidde büyükelçileri aracılığı ile Abdülaziz'e Eşrafla arasındaki mücadelede tarafsız olduklarını bildirmişlerdir.¹⁴⁵

Cidde'de mukim olan ve bölgeyi terk etmeye yanaşmayan Ali b. Hüseyin ile Âli Suud karşılaşması 1925 Şubatında başlamıştır.¹⁴⁶ Ağır şartlar altında bir yıl devam eden savaş ve kuşatmaya Ali fazla direnememiş ve İngilizler aracılığı ile mütareke teklif etmiştir.¹⁴⁷ İngiltere'nin garantörlüğünde yapılan görüşmeler sonucunda Ali b. Hüseyin Hicaz'ı terk etmiş ve bu şekilde bölgedeki Eşraf hâkimiyeti sonlanmıştır.¹⁴⁸ 1926 Ocak ayında Hicaz halkının Abdülaziz'e biat etmesinin ardından Fransa, İngiltere ve Sovyet Rusya Abdülaziz'i Necid Sultanı unvanının yanında Hicaz emiri olarak da tanımıştır.¹⁴⁹

Abdülaziz, hâkimiyetini pekiştirmek için iç ve dış güçlerle birçok anlaşma yapmıştır.¹⁵⁰ Sınırlarını belirleyip teşkilatlanmaya başladıktan sonra kontrolü altındaki bölgelerin farklı isimlerle anılmasının mülk bütünlüğüne aykırı olduğu gerekçesi ile devletin adını Necid, Hicaz, Cidde ve diğer nahiyelerin hepsini içine alır şekilde

¹⁴² Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/164.

¹⁴³ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/171.; el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/317.; Ahmed Derviş, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 107.

¹⁴⁴ el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/321.; Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/166.

¹⁴⁵ el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/321.

¹⁴⁶ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/174.

¹⁴⁷ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/177.

¹⁴⁸ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/180.

¹⁴⁹ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/183.; el-Muhtar, *Târîhu'd-Deveti's-Suûdiyye*, 2/388.

¹⁵⁰ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/190-199.; Kurşun, "Suudi Arabistan."

Suudi Arabistan Krallığı olarak belirlemiştir. (1932)¹⁵¹ Suudi Arabistan Krallığı 1934 yılında Yemen ile yaptığı Taif anlaşması ile bugünkü sınırlarına ulaşmıştır.¹⁵²

2. Suudi Arabistan Adli Teşkilat Tarihi

Bir önceki bölümde açığa çıktığı üzere Suudi Arabistan Krallığı Osmanlı İmparatorluğuna ait iki farklı bölge; Hicaz ve Necid toprakları üzerinde kurulmuştur. Hicaz, Müslümanlar nezdindeki kutsallığı ve bunun bir sonucu olarak dış dünya ile iletişimin sürekli aktif olması, aynı zamanda kırmızı deniz liman ticareti ağının gereklilikleri gibi sebeplerle devletin kurumları ile yerleştiği bir bölgedir.¹⁵³ Necid ise 19. yüzyıla kadar halkın iç işlerine karışılmadan kabile reisleri ile yapılan anlaşmalar aracılığıyla idare edilmiştir.¹⁵⁴ Bu iki bölge arasında var olan sosyal ve idari yapı farkı Suudi Arabistan Krallığı hukuki kurumsallaşmasına yansımıştır.

3. Necid

Vehhabi ayaklanması sonrası Necid'deki yönetim politikalarını değiştirmek durumunda kalan Osmanlı, 1864 vilayet nizamnamesine göre bölgede kurumsallaşmaya başlamıştır.¹⁵⁵ İdari düzenin meşruti dönem kuralcılığına uygun olarak sürdürüldüğü teşkilatlanmada yeni nesil mahkemeler olan Nizamiye mahkemeleri de açılmıştır.¹⁵⁶ Ancak dini ve örfi geleneklerine bağlı olan halk batılı tarzda kurulan yeni mahkemelerden dini gerekçeler ile rahatsızlık duymuş ve bu rahatsızlıklarını merkez yönetime arz etmişlerdir. Talebin ilgili makamlara ulaşmasının ardından dönemin istimalet siyasası gereğince itirazlara olumlu yanıt

¹⁵¹ Saîd, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, 2/384.

¹⁵² Kurşun, "Suudi Arabistan."

¹⁵³ Abdülcevvad Muhammed Muhammed, *Et-Tedavvuru't-Teşriyyi Fî'l-Memeleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (Kahire: Matbaatü Câmîatü'l-Kâhire, 1977), 53.

¹⁵⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 4.

¹⁵⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 108.; Osmanlı İmparatorluğu Osmanlı, *Düstur* (Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1289), 1.1/608.

¹⁵⁶ Suheyl Sâbân, *Min Vesâiki'l-Ahsâi Fî'l-Erşifi'l-Osmânî* (el-Ahsa: Nâdi'l-Ahsâi'l-Edebî, 2009), 66.

verilmiş ve nizamiye mahkemeleri ilga edilerek yetkileri temyiz dairlerine havale edilmiştir.¹⁵⁷

Belirtmek gerekir ki Osmanlı'nın Sâlyâneli¹⁵⁸ vilayetlerinden olan Ahsâ'da klasik dönemde de şer'î mahkemeler ve Osmanlı müftüleri bulunmaktaydı. Bölge halkının kendi iç hukuki sistemleri ile çözemedikleri veya uygulanması için devlet onayı gereken davalar şer'î mahkemelerce görülmekteydi. Şer'iyye mahkemeleri kadıları Nizamiye mahkemeleri açıldığına naip sıfatı ile bidayet mahkemelerinde görev yapmaya başlamışlardır.¹⁵⁹

Merkez Ahsâ'da kısmi bir adlî kurumsallaşma olsa da Necid'in iç bölgelerinde halk kendi hukukunu kendi sosyal yapısına uygun olarak sağlamaktaydı. Bu sistemde yöneticiler kabile reisleriydi ancak hukuk *Arraflar* eliyle korunurdu.¹⁶⁰ *Arraflar* halkın arasında örf bilgisine, hikmet ve adaletine güvenilen özel kişilerdi. Üstün zekâları ile işlerin özünü kavrama yetileri olduğuna inanılan bu kişilerin anlaşmazlıklarda verdiği hükümlere itimat edilirdi.¹⁶¹ Özellikle kabileler arası çıkan anlaşmazlıklarda eğer *Arraf'a* başvurulmuş ise hükmüne hiçbir kabile reisinin itiraz etmediği nakledilmektedir.¹⁶² Abdülaziz b. Suud, bölgede hükmü ele geçirdiğinde *Arafların* hükümlerine son vermiş ve hukuki yetkilerini bölgelere irşat faaliyeti için gönderdiği ilim talebelerine tevdi etmiştir.¹⁶³ İmamlık, vaizlik ve müftülük görevlerinin yanında halk arasındaki anlaşmazlıkları çözme yetkileri de olan bu ilim talebeleri davaları mescitlerde, evlerinde ve hatta umuma açık alanlarda anlık olarak çözümlemekteydi. Bu sistemde çok özel durumlar müstesna davalar kayıt altına alınmaz ve dava sonucuna dair herhangi bir yazılı belge oluşturulmazdı.¹⁶⁴ Abdülaziz b. Suud'un halkın geleneksel yaşantısına uygun bu düzenlemeleri gerekli hukuki istikrarı sağlamış

¹⁵⁷ Sâbân, *Min Vesâiki 'l-Ahsâi Fi'l-Erşifi 'l-Osmânî*, 51.

¹⁵⁸ Sâlyâneli: taşra teşkilâtında gelirleri yıllık olarak hazineye aktarılan eyaletler hakkında kullanılan terim.;İdris Bostan, "Sâlyâne," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009).

¹⁵⁹ Ali Suad, *Seyahatlerim* (İstanbul: Taş Mektep (Ordaf), 2015), 21–23.

¹⁶⁰ Haz'al, *Hayâtü 'ş-Şeyh Muhamammed b. Abdülvehhab*, 22.

¹⁶¹ Hüseyin Hüsnü, *Müzekkirâtü Zâbitin Osmâniyyin Fî Necdin* (Beyrut: Kütüp, 2003), 61–64.; Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 14.

¹⁶² Haz'al, *Hayâtü 'ş-Şeyh Muhamammed b. Abdülvehhab*, 22.

¹⁶³ Suud b.Sa'd Ed-Düreyb, "el-Melikü Abdülaziz ve Vaz'i Kavâidi't-Tanzîmi'l-Kazâiyyi Fi'l-Memleke," *Ed-Dâra*, (1986), 19.

¹⁶⁴ Ed-Düreyb, "el-Melikü Abdülaziz ve Vaz'i Kavâidi't-Tanzîmi'l-Kazâiyyi Fi'l-Memleke," 18.; Frank E Vogel, *İslamic Law and Legal Sistem Studies of Saudi Arabia* (Boston: Brill, 2000), 88.

olacak ki bölgede hukuk çok uzun süre bu şekilde işletilmiş ve Necid’de 1950 yılına kadar herhangi bir adli teşkilatlanmaya gidilmemiştir.¹⁶⁵

3.1. Hicaz

Abdülaziz b. Suud, Hicaz’ın yönetimini devraldığında Necid’dekine kıyasla farklı bir ortamla karşılaşmıştır. Yüzyıllardır Osmanlı toprağı olarak yönetilen Hicaz’a devlet, kurum ve kuruluşları ile yerleşmiş ve halk bu kurumsal yönetime alışmıştır. Bu sebeple Hicaz’da Suudi Arabistan adli teşkilatlanması Necid’dekinden farklı gelişecektir.

3.1.1. Suud Öncesi Dönem

Hicaz Haremeyn’i de kapsayan güneyden Yemen doğudan Necid çölleri, kuzeyden Akabe ve batıdan Kızıl deniz ile çevrelenen geniş bir coğrafyadır.¹⁶⁶ Hz. Peygamber’in (s.) yaşamını geçirdiğı yer olması ve Kâbe ile Mescid-i Nebî (s.) gibi kutsal yapıların yer alması sebebiyle Müslümanlar nezdinde kutsaldır. Tarih boyunca değişen İslam devletleri Hicaz’ın kutsallığına uygun olarak yönetilmesine özen göstermiştir. Emeviler ve Abbasiler döneminde merkezden gönderilen valilerle yönetilen Hicaz’da Fatımilerden itibaren Şeriflerin hükmü süregelmiştir.¹⁶⁷ Şerifler nesepleri Rasulullah’a (s.) dayanan soylu kişilerdir.¹⁶⁸

Yavuz Sultan Selim Mısır’ı Memlûklüler’den aldığında dönemin şerifi II. Berakât, Yavuz’un Hicaz’a da taarruz etmesinden çekinerek oğlu Numey’i Kâbe’nin anahtarları ile Sultan’a göndermiş ve itaate hazır olduğunu bildirmiştir. Berakât’ın tebaiyet teklifi memnuniyetle karşılanmış ve yönetimleri onaylanmıştır.¹⁶⁹ Bu tarihten

¹⁶⁵ Ed-Düreyb, “el-Melikü Abdülaziz ve Vaz’i Kavâidi’t-Tanzîmi’l-Kazâiyyi Fi’l-Memleke,” 17,18.

¹⁶⁶ Hicaz Salnamesi 1303/1886 (Hicaz Salnamesi 1303/1886), Osmanlı İmparatorluğu (no date), 197.

¹⁶⁷ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Mekke,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003).

¹⁶⁸ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Seyyid,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009).

¹⁶⁹ Feridun M Emecen, “Hicaz’da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme,” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (no date), 88.

itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyeti sonlanana kadar şeriflerin Hicazdaki hükmü devam etmiştir. Ancak şeriflere tanınan yönetim yetkisi mutlak bir yetki değildir. Her dönem Osmanlı Sultanlarının onayı ile hükmü onaylanan şerifinin resmen yetkili olduğu bölge Mekke-i Mükerrerme ve ona bağlı bir idari birim olan Medinetü'l Münevvere ve nahiyeleridir.¹⁷⁰ Haricindeki Cidde ve alt birimleri ise direk valiliğe bağlıdır. Vali, Haremeyn dahi bölgenin idari ve askeri yönetimden sorumlu kişi ve vilayetin en üst düzey yöneticidir.¹⁷¹ Adli teşkilat ve klasik dönem mahkemeleri olan şer'iyye mahkemeleri hicaz vilayetinin merkezi olan Mekke-i Mükerrerme'dedir. Şer'iyye mahkemelerinin kadıları Hanefidir ve Mevleviyet¹⁷² kadrosundan olarak merkezden atanmaktadır.¹⁷³ Ceza, hukuk ve aile davalarına bakmakla yetkili olan kâdılarının yanında bölgedeki diğer mezhepleri temsilen naipleri bulunmaktadır.¹⁷⁴ Naipiler müftü statüsünde ve istişare yetkisiyle görev yapmaktadır.¹⁷⁵

Tanzimat sonrası imparatorluk genelinde açılan nizamiye mahkemelerinin Hicaz da tesis edilip edilmediği konusunda kaynaklarda çelişik ifadeler bulunmaktadır. Bazı tarihçiler Hicaz'da nizamiye mahkemelerinin hiç açılmadığı iddia ederken ¹⁷⁶ diğer bazıları bölgede mahkemelerin varlıklarını öne sürmektedir. ¹⁷⁷ Diğer taraftan Osmanlı'nın 1864 sonrası Hicaz valilerinden Osman Nuri Paşa yazdığı iki ayrı raporda bu görüşlerin ikisini de doğrulayacak ifadeler kullanmıştır. Paşa 1885 tarihli raporunda Hicaz'da adli teşkilatın zayıflığından şikâyet etmekte ve halkın

¹⁷⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Medine," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003).;Zekeriya Kurşun, "Hicaz," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998).

¹⁷¹ Hicaz Salnamesi 1303/1886, 58-59.

¹⁷² Mevleviyet: "Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terim";bk.Fahri Unan, "Mevleviyet," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2004.

¹⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 105.

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 93,113.;Muhammed Tayyip Kılıç, "İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu," AÜ, 192.

¹⁷⁵ Hicaz Salnamesi 1303/1886, 76.

¹⁷⁶ Suûd b. Sa'd Âli Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi* (İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, 1999), 280.;Hamza Fuâd, *el-Bilâdi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (Mekketu'l-Mukerreme: Matbaatü Ümmi'l-Kurâ, 1936), 187. ;Mehmet Ali Yargı, "Suudi Arabistan'da Mezhebe Bağlılık," *İslam Mezhepleri* (Konya, 2016), 136.

¹⁷⁷ Ali Ramazan Berakât, *el-Vesît Fî Şerhi Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi'l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.* (Riyad,Suud: Mektebetü'l-Kânûni ve'l-İktisât, 2012), 14. ;İmad Abdüllatif Yusuf, *el-Hicâzu Fî Ahdi'l-Osmânî* (Beyrut: el-Verrâk li'n-Neşri, 2014), 65.

İmparatorluğa bağlılıkta ciddiyetsizliğine çözüm olarak Nizamiye mahkemelerinin tesis ve teşmilini tavsiye etmektedir.¹⁷⁸ Tarih verilmeden nakledilen diğer bir raporda ise Osman Nuri Paşa, Hicaz'daki Nizamiye mahkemelerini ilga edip Şer'iyye mahkemelerine tahvil ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında açıkça belgelenmiş olmasına karşın literatürdeki bu karışıklık, kanaatimizce Osmanlı devletinin 19. yüzyıl reformlarının geniş imparatorluk topraklarına yayılmasındaki tedriciliğin eksik ya da hatalı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁰ Zira dini geleneklere bağlı Hicaz halkının Osmanlının batılı tarzda yeniliklerinden hoşlanmadığı ve Osmanlı dine muhalif uygulamalar yapıyor diye isyanların tertiplenmeye çalışıldığı¹⁸¹ bir dönemde yeni uygulamaların gerekliliği hakkında tebaanın ikna edilmesinde sıkıntı yaşandığı muhakkaktır.¹⁸² Bu sebeple muhtemeldir ki bir takım yeni uygulamalar eski uygulamalar kisvesi ile sisteme dâhil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Hicaz adli teşkilatında bazı temyiz divanı üyelerinin¹⁸³ aynı zamanda Şer'iyye mahkemeleri naipleri olması bu kanaatimizi güçlendiren bir durumdur. Zira bu, klasik usulle modern uygulamaların en azından görevliler bazında birbirlerinden ayrı kurumlar olarak işletilmediğini göstermektedir.

Osman Nuri Paşa'nın raporlarından, Hicaz'daki adli teşkilatın eksikliklerinin Nizamiye mahkemeleri ile giderilmeye çalışıldığı ancak yeni düzenlemelerin bölgenin dini hassasiyetinden dolayı tepki çekmesi ya da muhtemel başka sebeplerden dolayı yenileşmede ısrar edilemediği ve açılan Nizamiye mahkemelerinin Şer'iyye mahkemelerine dönüştürüldüğünü anlamak mümkündür.

Şerif Hüseyin Osmanlı'ya karşı başlattığı isyan sonrasında Hicaz'ı ele geçirdiğinde Osmanlı'nın tesis ettiği kurumları derhal ilga etmemiştir.¹⁸⁴ Her ne kadar

¹⁷⁸ Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1996), 18.

¹⁷⁹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 65.

¹⁸⁰ Hicaz Salnamesi 1303/1886, 60.

¹⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi* (İstanbul, 2019), 1/150-165.

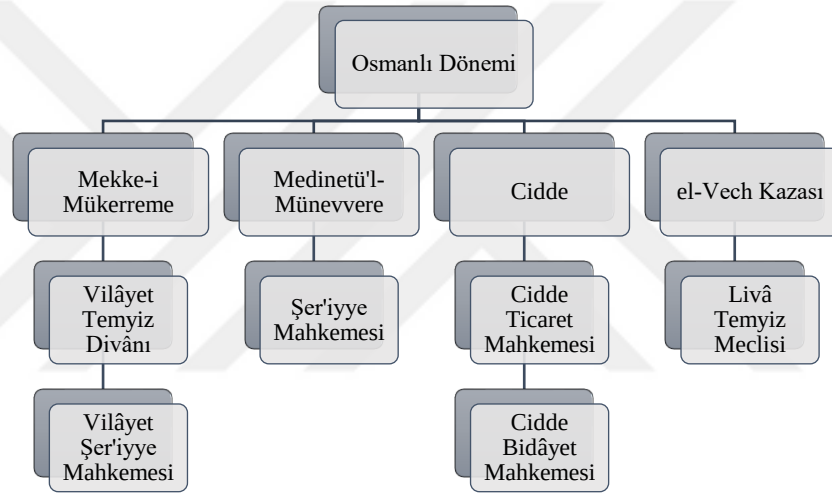
Kurşun, "Hicaz."

¹⁸² Kurşun, "Hicaz."

¹⁸³ Hicaz Salnamesi 1303/1886, 60.

¹⁸⁴ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 281.

kabileler arasında örfî hukuku onaylamış olsa da¹⁸⁵ merkezde Osmanlı'nın yargı teşkilatı ve kanunlarının işlerliğini devam ettirmiştir.¹⁸⁶ Onaylanan aşiret yargısının - eğer varsa- teşkilatına dair kaynaklarda ayrıntılı bilgi geçmemektedir ancak Şerif Hüseyin'in miras aldığı Osmanlı mahkemelerinin teşkilat yapısı Osmanlı devlet kayıtlarında mevcuttur. Âli Suud'un adli kurumsallaşmasının nasıl bir yapı üzerinde oluşturulduğu hakkında bir fikir vermesi açısından Hicaz'daki Osmanlı adli teşkilatının bilinmesi önem arz etmektedir. **(Bk. Şema 1)** Bu cümleden olarak 19 yy. sonu itibariye Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz yargı teşkilatı mahkemelerinin merkezlere göre dağılımı şu şekildedir:

Şema 1. Hicaz Osmanlı Mahkemeleri¹⁸⁷

3.1.2. Suud Dönemi

Hicaz'ın kutsal ve jeopolitik konumu sebebiyle kurumsal yönetim zorunluluğu ve halkın sistemli devlet yönetimine alışkın olması gibi sebeplerle ¹⁸⁸Abdülaziz b. Suud yönetimi ele geçirmesinin ardından kendi Krallık sistemine göre düzenlemelerde acele etmemiş, var olan yapıyı bir müddet olduğu hal üzere bırakarak tedricen

¹⁸⁵ Ed-Düreyb, "el-Melikü Abdülaziz ve Vaz'i Kavâidi't-Tanzîmi'l-Kazâiyyi Fi'l-Memleke," 10.;

¹⁸⁶ Hasen Abdullah Âli'ş-Şeyh, *Et-Tanzîmü 'l-Kazâiyyu Fi'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti 's-Suûdiyye* (Cidde: Mektebetü Tihâme, 1982), 34.

¹⁸⁷ Hicaz Salnamesi 1303/1886.

¹⁸⁸ Muhammed, *Et-Tedavvuru 't-Tesrîiyyi Fi'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti 's-Suûdiyye*, 44.

kurumsallaşmıştır.¹⁸⁹ Adli teşkilata dair yalnızca uygulamaların şer'î olmasını denetlemek adına özel bir komisyon kurmakla yetinmiştir.¹⁹⁰

Kurumsal devamlılık Osmanlı'nın batılılaşma tarzı uygulamalarının ve kanunlarının sürdürüldüğüne veya en azından tamamen ortadan kaldırılmadığına işaret etmiş olacak ki *İhvan* birlikleri Osmanlı bakiyesi tüm uygulamaların derhal iptalini talep ederek Abdülaziz'e baskı yapmıştır.¹⁹¹ Vakıanın gereklilikleri ile tebaasının tepkileri arasında kalan Abdülaziz konuyu din adamlarına havale etmiştir. Abdülaziz'in talebi üzerine Şubat 1927'de toplanan âlimler konseyi, Hicaz'da eğer varsa Osmanlı'dan kalma kanunların iptal edilmesinin ve sadece şeriatla hükmedilmesinin bir zorunluluk olduğunu ancak bu değişikliklerin ertelenmesinin Kral'a karşı ayaklanma sebebi olmayacağını ifade eden bir fetva yayınlamıştır.¹⁹²

Ne var ki Osmanlı'nın son dönemde batıdan iktibas ettiği kanunların Âli Suud tarafından tanınmasının zaten mümkün olmaması, konuları maslahata dayanan muamelat kanunlarının ve kurumsal idari düzenlemelerin ise ilim adamlarınca şeriata aykırı uygulamalar olarak görülmemesi gibi sebeplerle fetva bir sonuç doğurmamıştır.¹⁹³ Binâenaleyh aynı yıl içerisinde yayınlanan Kralın bir sonraki bildirisinde henüz yerine konulacak yeni kanunlar yapılmadığı için Osmanlı'dan kalma kanunların bazı düzenlemelerle tedavülde bırakılacağı ilan edilmiştir.¹⁹⁴

Yaklaşık bir yıl bu düzen üzere devam edilmiş ve Krallığın ilk yargı nizamnamesi, Şer'î Mahkemeler Düzenleme Nizamı adıyla 1927 yılında

¹⁸⁹ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 286.; Berakât, *el-Vesît Fî Şerhi Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi'l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.*, 16.

¹⁹⁰ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 281,281,236.

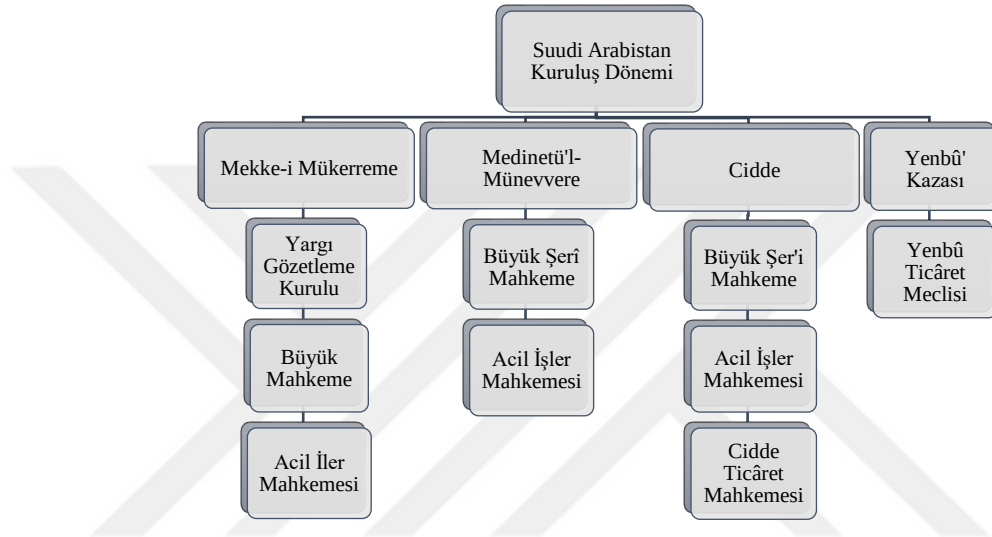
¹⁹¹ Muhammed, *Et-Tedavvuru't-Teşriyyi Fî'l-Memeleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti*, 43. Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 282.

¹⁹² Abdurrezzak Halef Muhammed- et Tâi, "el-Nizâmu'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti: Neş'etuhû ve Tetavvuruhû," *Mecelletü'r-Râfidîne Li'l-Hukûk* 11/42 (2009), 122.; Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 282.

¹⁹³ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 283.

¹⁹⁴ Âli's-Şeyh, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti*, 34.; Muhammed, *Et-Tedavvuru't-Teşriyyi Fî'l-Memeleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti*, 44.

yayımlanmıştır.¹⁹⁵ Bu nizam ile o dönemki adı Necid Sultanlığı olan Suudi Arabistan Krallığının hukuki yapısı özgün bir sisteme dönüşmeye başlamıştır.¹⁹⁶ Buna göre Hicaz da teşkil edilecek olan Suudi Arabistan mahkemeleri Mekke-i Mükerrreme ve Cidde olmak üzere iki merkeze dağılacak şekilde kurulmuştur. Bunlar: Acil İşler Mahkemesi, Genel Mahkeme ve Denetleme Kuruludur.¹⁹⁷ Suud dönemi Hicaz mahkemelerinin şematik gösterimi şu şekildedir:

Şekil 2: Suud Dönemi Hicaz Mahkemeleri¹⁹⁸

a. Acil İşler Mahkemeleri

Tek hâkimlidir. Hafif ceza davaları ve miktarı 30 Cüneyhi geçmeyen mali davalara bakmakla yükümlüdür. Aldığı kararlar için- nassa ve icmâya aykırı olması müstesna- kanun yolu kapalıdır. Ek bir düzenleme ile bu yetkide bir değişiklik yapılmış ve aleyhine hüküm verilen kişi karardan razı olmaz ise mahkemenin davayı denetleme kuruluna havale etmesi gerekli hale getirilmiştir.

b. Mekke Büyük Mahkemesi

Biri reis ikisi âza olan üç hâkimli olarak kurulmuştur. Emlak davaları, acil işler mahkemesinin yetki alanını aşan mali davalar, ağır ceza davaları ve **Ahvâl-i Şahsiyye** alanı dâhil tüm davalara bakmakla yetkilidir. Bu mahkemelerde dava öncelikle

¹⁹⁵ Ed-Düreyb, “el-Melikü Abdülaziz ve Vaz’i Kavâidi’t-Tanzîmi’l-Kazâiyyi Fi’l-Memleke,” 13.

¹⁹⁶ Berakât, *el-Vesît Fi Şerhi Nizâmi’l-Kazâi’s-Suûdiyyi’l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.*, 16.

¹⁹⁷ Düreyb, *Et-Tanzîmü’l-Kazâiyyü Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyyeti Fî Dav’i’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti ve Nizâmi’s-Sultati’l-Kazâiyyi*, 286.

¹⁹⁸ Düreyb, *Et-Tanzîmü’l-Kazâiyyü Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyyeti Fî Dav’i’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti ve Nizâmi’s-Sultati’l-Kazâiyyi*, 286.

hâkimlere tevzi edilir ve konu her biri tarafından ayrı ayrı mütalaa edildikten sonra çoğunluğun kanaatine göre hüküm verilirdi. Ancak konusu idam veya bedeni cezalar olan davalar başlangıçtan itibaren hâkimlerin ortak istişaresi ile karara bağlanmaktadır.¹⁹⁹

a. Medine ve Cidde Büyük Şer'î Mahkemeleri

Tek hâkimlidirler. Hâkimin bir naibi vardır. Acil işler mahkemelerinin yetkisini aşan davalara bakmaktadırlar. Cidde Büyük Şer'î Mahkemesi, Mekke ve Medine mahkemelerinden farklı olarak ticaret davalarına bakmakla da yükümlüdür. Ağır ceza davaları hariç bu mahkemelerin aldıkları kararlar bölgedeki en üst düzey yetkili kâdının onayından sonra yürürlüğe girmektedir. Ağır ceza davaları ise baş kâdı ve temyiz heyetinin onayına sunulmaktadır.²⁰⁰

b. Cidde ve Yanbû' Ticaret Meclisleri

Cidde özelinde ticaret ve deniz hukukuna dair tüccarlar arasında acil çözüm gerektiren anlaşmazlıklarda başvurulacak ihtisas mahkemeleridir. Diğer mahkemelerden önce 1926 yılında kurulmuştur. Çoğunluğa göre karar alınır ve kararlarının kanun yolu açıktır. Yenbu' Ticaret Meclisi, Cidde Ticaret Meclisinin bir alt mahkemesidir.²⁰¹

c. Yargı Denetleme Kurulu

Bir reis, bir muavin ve Kralın ilim ehlinin ileri gelenlerinden seçtiği 3 azadan oluşmaktadır. Alt mahkemelerin verdiği ağır ceza davalarının, tazir cezalarının ve mahkûmun aleyhin sonuçtan razı olmadığı hukuk davası kararlarının tetkik ve onayından sorumlu üst düzey mahkemelerdir. Bunların yanı sıra Şer'iyye mahkemelerinin yetki alanında olmayan meselelerde fetva vermek, eğitim öğretim müfredatının kontrol ve teftişi; şer'î öğretim usulüne uygunluğunun kontrolü, hisbe

¹⁹⁹ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 287.

²⁰⁰ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 287.

²⁰¹ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 290.

teşkilatı faaliyetlerinin şer'î örfe aykırı olmadığının kontrolü gibi üst düzey idari yetkiler ile donatılmış bir komisyondur.²⁰²

Suudi Arabistan kuruluş dönemi adli düzenlemeleri Hicaz özelinde başlatılmakta sonrasında diğer bölgelere teşmil edilmekteydi.²⁰³ Yargı teşkilatının tüm Krallığı kapsayacak şekilde sistemleşmesi ve yargı birliğinin sağlanması 1956-1960 yıllarına rastlamaktadır.²⁰⁴

3.2. Suudi Arabistan Hukuku Günümüz Yargı Teşkilatı

İlk olarak 1927 nizamnamesi ile başlayan yapılanma çalışmaları günden güne gelişerek devam etmiştir.²⁰⁵ En son 2007 yılında yayınlanan yargı nizamı ile mahkemelerin ve hâkimlerin yetki ve sorumluluklarında yeni düzenlemelere gidilmiştir.²⁰⁶ Yeni yargı nizamı, hızlı ve sonuç almaya yönelik yargı sistemini tesis etme, idari ve adli yargı görev ve sorumluklarını düzenleme, çağın ihtiyaçlarına göre geleceğe yürütülmesi mümkün kurumsallaşmayı sağlama ve her davanın kendi alanına özel mahkemelerce görülmesine imkân verme gibi amaçlarla düzenlenmiştir.²⁰⁷ Nizamın, yürürlüğe girmesinin ardından birinci derece mahkemeler olarak ihtisas mahkemeleri açılmaya başlanmıştır. Bunlar; genel mahkeme, ceza mahkemeleri, ticaret mahkemeleri, işçi mahkemeleri ve Ahvâl-i Şahsiyyemahkemeleridir.²⁰⁸ (Bk. Şema 3)

²⁰² Ed-Düreyb, “el-Melikü Abdülaziz ve Vaz’i Kavâidi’t-Tanzîmi’l-Kazâiyyi Fi’l-Memleke,” 9–13.

²⁰³ Muhammed, *Et-Tedavvuru’t-Teşrîyyi Fî’l-Memeleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye*, 42.

²⁰⁴ Vogel, *İslamic Law and Legal Sistem Studies of Saudi Arabia*, 88.

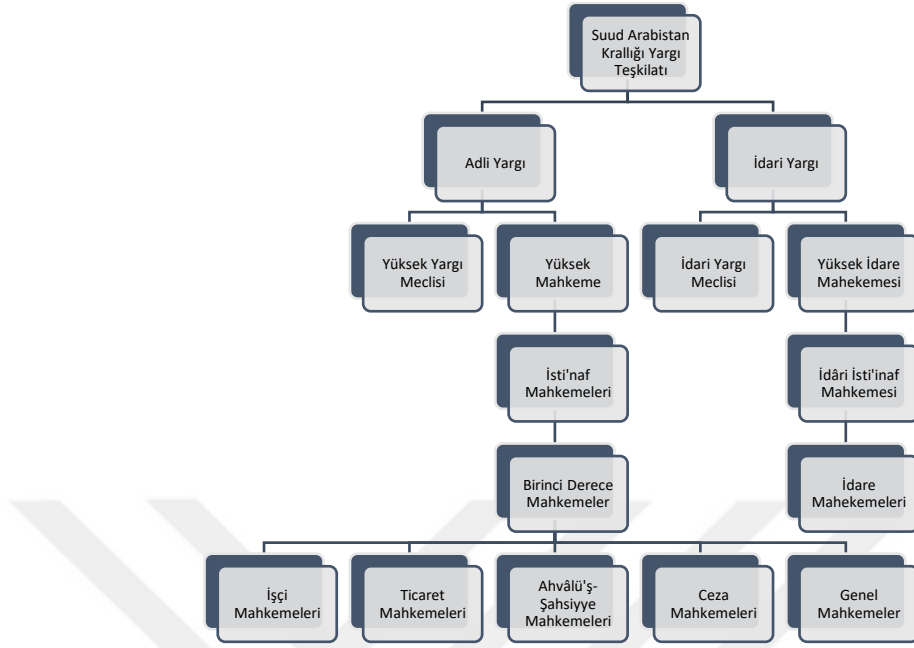
²⁰⁵ Düreyb, *Et-Tanzîmü’l-Kazâiyyü Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyyeti Fî Dav’i’s-Şerîati’l-İslâmiyyeti ve Nizâmi’s-Sultati’l-Kazâiyyi*, 286.

²⁰⁶ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “Nizâmu’l-Kadâi,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (2007).

Nizâmü’l-Kazâi, h.1428, “Hey’etü’l-Huberâi bi-Meclisi’l-Vüzerâ,” (Erişim 12 Eylül 2020).

²⁰⁷ Berakât, *el-Vesît Fî Şerhi Nizâmi’l-Kazâi’s-Suûdiyyi’l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.*, 21–24.

²⁰⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmu’l-Kadâi” (2007), md.9.

Şema 3: Suudi Arabistan Yargı Teşkilatı²⁰⁹

Aile hukuku ile birebir ilişkisi olması sebebiyle Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemelerinin görev ve sorumluklarının incelenmesi çalışmamızın konusu açısından gereklilik arz etmektedir.

3.2.1. Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemeleri

Ahvâl-i Şahsiyye batı kökenli hukuki bir terimdir. Medeni kanunu, malî hakları ifade eden aynî durumlar ve kişinin kendisiyle ve ailesiyle alakasını ifade eden şahsi durumlar olarak iki ana başlığa ayıran Fransız hukukuna dayanmaktadır.²¹⁰ Kavramın İslam ülkelerinde kullanımı Kadri Paşa (ö. 1306/1888) ile başlamıştır. Şöyle ki, Osmanlı devletinde şer'î mahkemelerin yanı sıra batılı tarzda özel mahkemelerin kurulmasıyla klasik şer'î mahkemelerin alanı bir süre aile ve miras hukuku ile sınırlı kalmış ve bu hukuki alan Kadri Paşa'nın aynı isimli risalesinin de etkisiyle Ahvâl-i Şahsiyye olarak sistemleşmiştir.²¹¹

²⁰⁹ el-Fevzân, *Et-Tenzîmu 'l-Kadâiyyi 'l-Cedîd Fi 'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti 's-Sûdiyye*, 93.

²¹⁰ Nevaf b. Abdullah b. Fehd el-Rikâbî, "el-Ahvâlü's-Şahsiyyetü Fi 'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Nizâmu'l-Kânûniyyi Vel-Kazâi," *Mecelletü 'l-Menâr* 15/437-443 (2016), 439.; Mehmet Âkif Aydın, "Ahvâl-i Şahsiyye," *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989).

²¹¹ Mahmud el-Sertâvî, *Fıkhu Ahvâl 's-Şahsiyye* (Amman, Ürdün: Câmîatü'l-Kudsî'l-Meftûha, 2012), 8.; Aydın, "Ahvâl-i Şahsiyye."

Şahsiyet ve hâl kelimelerinin bileşiminden oluşan ve kişisel durumlar manasına gelen bu terim günümüz hukuk literatüründe kişisel haklardan mali hakların karşısı olarak kullanılmaktadır.²¹² Ahvâl-i Şahsiyye bu haliyle kan veya hısımlık bağı ile birbirine bağlı tek bir ailenin üyesi olan fertlerin ilişkilerini düzenleyen normlar bütününe ifade etmektedir.²¹³ Buna göre konusu, evlilik, boşanma, iddet, eş hakları, nafaka, hadâne, nesep, velayet, miras ve vasiyet olan hukuk davaları Ahvâl-i Şahsiyye davalarıdır.²¹⁴

Suudi Arabistan yargı sisteminin teşekkül etmeye başladığı ilk yıllar ve sonrasında Ahvâl-i Şahsiyyedavaları şer'î mahkemelerden genel mahkemelerin yetki alanı altında bırakılmış ve bu alan için özel mahkemeler kurulmamıştır.²¹⁵ Yalnızca bir dönem Ahvâl-i Şahsiyye ispat işlemleri için Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh mahkemesi açılmış ancak Riyad özelinde açılan ve yetkileri sınırlı olan bu mahkemeler hukuk sisteminin ihtiyacı olan faydayı sağlayamamıştır.²¹⁶ Bununla birlikte son yıllarda artan boşanma davalarının mahkemelerin üzerinde oluşturduğu yükü hafifletmek ve aile davalarının hassasiyetine uygun ortamlarda görülmesine imkân sağlamak için 2007 yargı nizamnamesi ile Ahvâl-i Şahsiyye ihtisas mahkemeleri kurulmasına salık verilmiştir.²¹⁷ Kararın ardından 2014 yılında açılmaya başlayan mahkemeler, 2020 yılı itibari ile tüm büyük şehirlere yayılmıştır.²¹⁸

Ahvâl-i Şahsiyye mahkemeleri, evlilik-boşanma işlemleri, hadâne, nafaka ve ziyaret hakkının kaydı, vakıf, vasiyet, nesep, gaiplik ve ölüm kaydı, miras hisseleri bölüşümü ve varislerin kaydı, vasi belirlenmesi ve kaydı, vasilerin tasarruf yetkilerinin belirlenmesi ve gerektiğinde azledilmeleri, ehliyet sınırlandırması ve gerektiğinde

²¹² el-Sertâvî, *Fıkhu Ahvâl's-Şahsiyye*, 8.; Muhammed b. Abdilaziz el-Fâyiz, *Taknînu'l-Ahkâmi'l-Kadâiyye* (Riyad, Suud: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2010), 38.

²¹³ Raşid b. Abdullah el-Raşûd, *Mehâkimü'l-Ahvâli's-Şahsiyyeti Fî Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi* (Câmiatü Nâyif el-Arabiyyeti li'l-Ulûmil Emniyye, 2010), 36.

²¹⁴ el-Sertâvî, *Fıkhu Ahvâl's-Şahsiyye*, 8.

²¹⁵ Berakât, *el-Vesût Fî Şerhi Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi'l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.*, 268.; el-Raşûd, *Mehâkimü'l-Ahvâli's-Şahsiyyeti Fî Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi*, 63.

²¹⁶ Berakât, *el-Vesût Fî Şerhi Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi'l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H.*, 268–269.

²¹⁷ “Hey'etü'l-Huberâi Bi-Meclesi'l-Vüzerâ”, “Nizâmu'l-Kadâ,” *Bi-Meclesi'l-Vüzerâ*, “Hey'etü'l-Huberâi (2007), md.9. ; Vizâratü'l-Adl, “el-Mehâkimü'l-Muhtassatü Bi'l-Memleke,” (2014), 00:00:12-00:09:25.

²¹⁸ el-Cezîra, “Mehâkimü'l-Ahvâli's-Şahsiyyeti Tusdiru 250 Elf Hükm Hilâle Âm,” *Al-Jazirah.Com* (2019).

sınırlandırmanın kaldırılması, okuma yazma bilmeyen dilsiz için vekil belirlenmesi, velisi olmayanların veya geçerli bir sebep olmaksızın velisi tarafından engellenenlerin evlendirilmesi yetkilerinden ve tüm bu konular hakkında açılan davalardan sorumlu mahkemelerdir.²¹⁹ Yanı sıra *Kâsır*²²⁰ kişilerin mallarından sorumlu kişiler hakkında dava açılması ve açılan davalarda suçlu bulunan kişilere ilgili nizamlarda belirlenen cezaların tenfizine hükmetme yetkileri de bulunmaktadır. Konuda öngörülen cezalar: yüz bin riyal para cezası ve 30 günü aşmayan hapis cezasıdır. Mahkemenin suçlu aleyhine bu cezalardan biri ya da her ikisi ile hükmedebilme yetkisinin olmasının yanında²²¹ bazı şartlar dâhiline bu suçlar için daha ağır cezalar belirleme hakkı da bulunmaktadır.²²² Sınırlı da olsa Ahvâl-i Şahsiyye mahkemelerine ceza yetkisi verilmesi yargı yolunda uyuşmazlığa sebep olma ihtimalinden dolayı bazı akademisyenlerce eleştirilmekte ve tüm ceza davaları gibi, bu konularda ceza verme yetkisinin de ceza mahkemelerine tevdi edilmesi teklif edilmektedir.²²³ Ahvâl-i Şahsiyye mahkemelerinin işleyişi ve davalarda alınacak kararların hukuki dayanakları Suudi Arabistan hukuk sistemine uygun olarak ilgili nizamlar ve yönergeler ile düzenlenmektedir.

Sonuç olarak Suudi Arabistan Krallığı birçok farklı merhaleden geçerek günümüzdeki yapısına ulaşmıştır. Krallığın kuruluş safhasındaki her merhalede dini saikler askeri hareketlerin manevi yönünü oluşturmuştur. Nitekim Birinci Suud Devleti, İslam'ın ana kaynaklarına dönme çağrısı ile yeni bir toplumsal dönüşüm öngören İbn Abdilvehhab'ın çabaları ile kurulmuştur. İkinci Suud devleti kuruluşunda da yine İbn Abdilvehhab'ın öğretileri Âli Suud yayılcılığının manevi dayanağını oluşturmuştur. Günümüz Suud devleti kurucu kralı Abdülaziz b Suud, İbn Abdilvehhab'ın öğretileriyle yetiştirdiği ve ordusunun en güçlü kanadını oluşturan ihvan birlikleriyle devleti şu anki sınırlarına ulaştırmıştır. Abdülaziz modern devlet

²¹⁹ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, *Nizâmü'l-Mürâfeâtî's-Şer'iyye* (Riyad, 1435), md.33.

²²⁰ Kâsır: Küçükler, akıl hastaları ve bunamış kişiler için kullanılan hukuki bir terimdir.; bk:Hey'etül-Huberâi Bi-Meclisi'l-Vüzerâ, "Nizâmu'l-Cinsiyyeti'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye," *Hey'etül-Huberâi Bi-Meclisi'l-Vüzerâ* (1954), m.3.

²²¹ Hey'etül-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ, "Nizâmu'l-Hey'eti'l-Âmme Li'l-Velâyeti Alâ Emvâli'l-Kâsırîne ve Men Fî Hukmihim," *Hey'etül-Huberâi Bi-Meclisi'l-Vüzerâ* (2006), md.34.

²²² Hey'etül-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ, "Nizâmu'l-Hey'eti'l-Âmme Li'l-Velâyeti Alâ Emvâli'l-Kâsırîne ve Men Fî Hukmihim" (2006), md.35.

²²³ el-Raşûd, *Mehâkimü'l-Ahvâli's-Şahsiyyeti Fî Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi*, 86.

yapılanmasına uyum sağlamayan fanatik ihvan gruplarını daha sonraki dönemlerde tasfiye etmesine rağmen Âli Suud'un devlet olmasında asıl paye kendisine ait olan Vehhabi öğreti Suudi Arabistan Krallığı için varoluşsal bir ilke olmuş, devlet uygulamalarında ve toplumda varlığını korumuştur.

Suudi Arabistan'da hukukun nasıl oluştuğunun ve hukuki uygulamaların İslami olmasının sebeplerinin anlaşılmasına imkân sağlayan bu bölümden sonra İslami kural ve kaidelere uygun olması anayasal bir zorunluluk olan aile hukuku kural ve kaideleri incelenecektir. Bu yolla aile hukuku kategorisinde gelişen aile arabulucu-hakemliği uygulamalarının hukuki dayanakları, kuralları ve kurumsal işleyişi ayrıntıları ile ortaya konulması sağlanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA SUUDİ ARABİSTAN AİLE HUKUKU

1. Kaynakları İtibarıyla Suudi Arabistan'ın Hukuki Yapısı

Suudi Arabistan Krallığı'nın temel yönetim nizamında devletin anayasasının Kur'ânı Kerîm ve Sünnet olduğu yargının üstünde İslam şeriatından başka otorite olmadığı ve mahkemelerde İslam hukuku esas alınarak hükmedileceği belirtilmektedir.²²⁴

Bu ilkeler doğrultusunda bağımsızlığı temin edilen yargının ilk teşkilat düzenlemesinde hâkimlerin herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın şer'î ahkâma göre hükmetmeleri resmen tanınmış ancak mezhepler konusundaki serbestlik bir sonraki düzenlemede kısmen daraltılmıştır.²²⁵ Hâkimlerin kamu yararına aykırılık veya meşakkat oluşturduğu gibi sebepler ile mezhep dışına çıkılabilme serbestliği saklı kalmak kaydıyla mahkemelerde Hanbelî mezhebinin fetvaya asıl görüşlerinin öncelikli kaynak olmasına karar verilmiştir.²²⁶

Hükmün dayanağı olması kabul edilen Hanbelî mezhebi kaynakları şunlardır:²²⁷

- 1- *Şerhu Münteha'l-İradât* (Mansur el-Buhûtî ö. 1051/1641)
- 2- *Keşşâfu'l-Kına'ani'l-İknâ'* (Mansûr el-Buhûtî)
- 3- *er-Ravzu'l-Murbî* (Mansûr el-Buhûtî)
- 4- *Menâru's-Sebîl fî Şerhi'd-Delil* (İbn Duveyyan İbrahim b. Muhammed ö.1353/1935)
- 5- *el-Muğnî* (İbn Kudâme) (ö. 620/1223)

²²⁴ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “en-Nizâmü'l-Esâsiyyi li'l-Hükmi,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (1992), md.1,46,48.

²²⁵ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 285.

²²⁶ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 291.; Muhammed b. Berrâk el-Fevzân, *Et-Tenzîmu'l-Kadâiyyi'l-Cedîd Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Sûdiyye* (Riyad,Suud: Mektebeti'l-Kânûnî ve'l-İktisâd, 2009), 211.

²²⁷ Düreyb, *Et-Tanzîmü'l-Kazâiyyü Fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyyeti Fî Dav'i's-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve Nizâmi's-Sultati'l-Kazâiyyi*, 292.; Mehmet Ali Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 218.;Fuâd, *el-Bilâdi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 189.

6- *el-Muknî* (İbn Kudâme)

Suudi Arabistan hukuk sisteminde hâkimlerin belli şartlar ve gereklilikler dâhilinde diğer mezheplere göre hükmedebileceklerine dair serbestlikte bir değişiklik yapılmamıştır. Nitekim hakimlerin halihazırda İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim'ın (ö. 751/1350) eserlerini de hükme dayanak olarak kullandıkları ve muamelata dair konularda *Mecelle*'den de yararlandıkları ifade edilmektedirler.²²⁸ Diğer yandan ilgili nizamların Hanbelî mezhebini öncelemesi ve hukuk eğitiminin ağırlıklı olarak Hanbelî mezhebine dayanması gibi sebeplerle genel olarak hâkimlerin yukarıda adı geçen kaynaklara göre hükmettikleri tespit edilmiştir.²²⁹

Dönemin adalet bakanı tarafından onaylanan “*Suudi Arabistan Krallığı Yeni Yargı Nizamı*” kitabının müellifi Muhammed el- Fevzân mahkemelerde Hanbelî mezhebinin belli kaynaklarının kullanılmasına dair nizami (kanuni) yönlendirmenin şer'î hukukun kanunlaştırılması (kodifikasyon) yönünde atılan önemli bir adım olarak yorumlanabileceğini ifade etmektedir.²³⁰ Fevzân'ın bu iddiasına sebep teşkil eden düzenlemeden yaklaşık yüz yıl sonra şer'î hukukun kanunlaştırılması için ilk somut girişim 2021 yılı Şubat ayında Kral'ın naibi ve aynı zamanda veliaht prens Muhammed b. Selman tarafından ilan edilmiştir.²³¹ İbn Selman düzenlemelerin aynı davada farklı hükümlerin verilmesini engellemek, hükümleri tahmin edilebilir ve açık hale getirmek, yargı işlemlerinin hızlı ve sorunsuz işlemesine imkân sağlamak ve kanuni çerçevenin belirlenmemesinin bazı alanlarda çıkardığı sorunları sonlandırmak amacı taşıdığını ifade etmiş ve diğer alanlara emsal teşkil edecek şekilde düzenlenecek hukuki mevzuatın, Ahvâl-i Şahsiyye nizamı, medenî işlemler nizamı, taziri yaptırımlar ceza nizamı ve ispat (onaylama) nizamı olduğunu bildirmiştir.²³²

Veliahtın açıklamalarından bir yıl sonra 8 Mart 2022'de Krallığın ilk şer'î hukuk kanunlaştırması olan *Ahvâl-i Şahsiyye Nizamnamesi* Kral Selman'ın riyasetindeki Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Muhammed b. Selman

²²⁸ Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*, 224.Yargı 224

²²⁹ el-Fevzân, *Et-Tenzîmu 'l-Kadâiyyi 'l-Cedîd Fi 'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti 's-Sûdiyye*, 212.;Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*, 226.

²³⁰ el-Fevzân, *Et-Tenzîmu 'l-Kadâiyyi 'l-Cedîd Fi 'l-Memleketi 'l-Arabiyyeti 's-Sûdiyye*, 211.

²³¹ Vekâletü'l-Enbâ el-Suûdiyye, “Veliyyü'l-Ahdi Yü'linu an Tetvîri Menzûmeti't-Teşrîât'i-Mütehassisa,” *Vekâletü'l-Enbâi 's-Suûdiyye* (2021).

²³² el-Suûdiyye, “Veliyyü'l-Ahdi Yü'linu an Tetvîri Menzûmeti't-Teşrîât'i-Mütehassisa” (2021).

nizamnamenin yayınlanmasının ardından yaptığı açıklamada Nizam'ın İslam şeriatının açık hükümleri ve maksatlarına dayandırılarak hazırlandığını aynı zamanda uluslararası hukuki standartlara da uygun şekilde düzenlendiğini belirtmiştir.²³³ Nizamnamenin değinmediği konularda hüküm verilmesi gerektiğinde hakimlerin İslam şeriatının bu nizamla en fazla uyuşan hükme göre amel etmeleri kabul edilmiştir.²³⁴

Nizamlar, bir istişare heyeti hüviyetinde görev yapan Şura Meclisi ve Bakanlar Kurulu iş birliği ile çıkarılan ve Kralın onayı ile yürürlüğe giren hukukun işleyişine dair uygulamaları şeri ilkeler ile çelişmeyecek şekilde düzenleyen kanun hükmünde yönlendirmelerdir.²³⁵ Suudi Arabistan'da hukuki mevzuatlara kanun değil nizam denilmektedir. Bunun sebebi kanun kelimesinin yöneticilerin dayattığı ve şer'î ilkeler ile çelişen uygulama emirleri olduğuna dair toplumda var olan genel kabulüdür.²³⁶ Her ne kadar Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan bazı akademik çalışmalarda kanun kelimesinin zannedilen manayı zorunlu olarak ifade etmediği ve kullanımında şer'an bir mahzur olmadığı savunulsa da artık örfe dönüşmüş bu genel kabul devam etmekte ve şer'î veya idâri tüm kanunlar nizam kelimesi ile ifade edilmektedir.²³⁷

Ülkede yargı sistemini düzenleyen başat nizamlar Yargı Nizamı, İdari Yargı Nizamı, Nizâmu'l-Murâfeât Şer'iyye, Cezai İşlemleri Nizamı ve Tenfiz Nizamıdır.²³⁸

Nizâmu'l-Kadâ (Yargı Nizâmı 2007): 85 maddedir. İhtisas mahkemelerinin açılmasını salık veren ve yargının daha işlevsel yürütülmesi için bir dizi yeni düzenlemeyi içeren Krallığını son yargı nizamıdır.²³⁹

Nizâmu'l-Murâfeât Şer'iyye (Şer'î Muhakeme Nizâmı 2013): Adli Yargı mahkemelerinin işleyişini ve davaların görülme usulünü belirleyen nizamdır.

²³³ Vekâletü'l-Enbâ el-Suûdiyye, "Veliyyü'l-Ahdi Bi-Münâsebeti Muvâfegati Meclisi'l-Vüzerâ Alâ Nizâmi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye," *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye* (2022).

²³⁴ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, "Nizâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye," *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (2022), md.253.

²³⁵ Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*, 52-56.

²³⁶ Bıkr b. Abdillatîf el-Hubûb, "Raf'ul-Haracil'l-Maznûn an İsti'mali Lafzi'l-Kânûn," *Mecelletü'l-Adi* 43/214-246 (2009), 214,245.;Beşşâr b. Ömer el-Müfeddâ, "Mevgıfu'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti Min Kelimeti'l-Kânûn," *Mecelletü'l Adl* 5/272-284 (2012), 277.

²³⁷ el-Müfeddâ, "Mevgıfu'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti Min Kelimeti'l-Kânûn," 14.;el-Hubûb, "Raf'ul-Haracil'l-Maznûn an İsti'mali Lafzi'l-Kânûn."

²³⁸ Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*, 37.

²³⁹ Suudi Arabistan, "Nizâmu'l-Kadâi" (2007).

Hâkimleri bağlayan bir mevzuat olduğu için birçok şerhi yapılmıştır. Alandaki şerhler içerisinde en meşhuru bu nizamın uygulama yönergeleri komisyonunda görev almış Âli Huneyn'in *el-Kâşif* adındaki eseridir.²⁴⁰

Nizâmu't-Tenfîz (Tenfiz Nizâmı 2012): Mahkeme ve alt birimlerinin aldığı kararların uygulanmasına ilişkin kural ve kaidelerdir.

Nizâmu Ahvâl-i Şahsiyye (Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı 2022): Aile hukuku kural ve kaidelerini düzenleyen bu nizam Krallığın Şer'î hukuk alanındaki ilk kodifikasyonudur.

2. Genel Hatlarıyla Suudi Arabistan Aile Hukuku

Suudi Arabistan aile hukuku, şer'î hükümlerin medeni hukuk formatına dönüştürülmesi şeklinde hazırlanan Ahvâl-i Şahsiyye nizamnamesi ile düzenlenmiştir. Ahvâl-i Şahsiyye nizamı yukarıda ifade edildiği üzere yeni bir nizamdır. Bu kanun öncesinde, diğer tüm adli hukuk alanları gibi aile hukuku da direk şer'î hükümlere dayandırılmaktaydı. Bu sebeple aile hukukuna dair genel ilkeler ve ayrıntılar İslam hukuku klasik eserleri ve mahkemelerin uygulamaları üzerinde yapılan incelemeler ile tespit edilebiliyordu. Nizamın yayınlanmasının ardından alana dair kural ve kaideler, maddeler halinde düzenlenen bu nizamdan öğrenilebilir hale gelmiştir. Ancak hnizamname, var olan şer'î hukuku ilga eden değil, düzenleyen nitelikte olduğundan mahkemelerin şimdiye kadarki uygulamaları, işleyiş nizamları ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar aile hukukunun içeriğine dair kaynak olması açısından hala geçerliliğini korumaktadır.

İşaret edilen kaynaklar rehberliğinde aile hukukunun genel ilkelerini ve aile hukukuna dair uygulamaları açıklamayı amaçladığımız takip eden bölümlerde, çalışmamızın sınırları açısından tüm Ahvalüş-Şahsiyye meseleleri değil, evlenme, boşanma, nafaka ve çocuk velayeti konuları ele alınacaktır.

²⁴⁰ Abdullah b. Muhammed Bin Sa'd Âli Huneyn, *el-Kâşif Fî Şerhi Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye* (Riyad,Suud: Dâru ibn Ferhûn, 2012), 1/7.

2.1. Nişanlanma

Nişanlanma evlilik talebi ve vaadidir. Tarafların herhangi bir hukuki işleme gerek olmadan nişandan dönme hakları vardır. Erkeğin nişanlılık döneminde kadına verdiği tüm mallar – verirken mehirden olduğu belirtilenler müstesna- hediyeir. Nişan, kadın veya erkek taraftan biri sebebiyle bozulduğunda bozulmaya sebep olan tarafın verdiği herhangi bir hediyeği geri talep etme hakkı yoktur. Diğer taraf ise, verdiği tüm hediyeleri mümkünse aynıyla, değilse kıymeti ile geri talep etme hakkına sahiptir. Yiyecek içecek cinsinden hediyeler talebe konu olamazlar. Tarafların müdahalesi olmadan veya ölüm sebebiyle bozulan nişanlarda her iki tarafın da hediyeleri hukuki talep hakkı yoktur.²⁴¹ Hangi tarafın sebebiyle olduğu farketmeksizin nişan bozulduğunda veya taraflardan biri ölmesi sebebiyle nişanın devamı imkânsız hale geldiğinde damadın veya vârislerinin mehir olarak verilenin aynını, dengini veya kıymetini geri isteme hakkı vardır. Ancak eğer kadın mehir adı ile ödenen maldan evlilik yararına harcamalar yapmış ve sonrasında nişan erkek tarafından bozulmuşsa kadın, mehrin aynını ya da mehir ile aldıklarını ödemek konusunda serbesttir.²⁴²

2.2. Evlilik

Evlilik eşler arasında belli hak ve sorumlulukları düzenleyen şart ve usulleri (rükûnları) ile sabit bir akittir. Evliliğin amacı ihsan (iffet) ve eşlerin gerekliliklerini muhabbet ve anlayışla koruyacakları sağlam temelli düzenli bir aile kurmaktır.²⁴³

Evlilik akdi aralarında evlenme engeli bulunmayan karşı cins iki bireyin, iki şahidin huzurunda icap ve kabulü ile gerçekleşir. İcap kadının velisi tarafından yapılır, kabulü ise erkek gerçekleştirir.²⁴⁴ Anlaşmanın sübutu ve işlerliği için nikâhın resmi kayıt şartı yoktur.²⁴⁵ Bununla birlikte tarafların hak ihlallerinin engellenmesi için

²⁴¹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.1,2,3,4.

²⁴² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.5.

²⁴³ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.6.

²⁴⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.6,13.;el-Şa’bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me’zûnu’ş-Şer’iyyü ve Vâcibâtuhû’ş-Şer’iyyetü ve’n-Nizâmiyye* (Riyad,Suud: Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı Yayınları, 2007), 33.

²⁴⁵ el-Şa’bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me’zûnu’ş-Şer’iyyü ve Vâcibâtuhû’ş-Şer’iyyetü ve’n-Nizâmiyye*, 21.

evliliğin resmen kaydedilmesi gerekmektedir.²⁴⁶ Nikâhlar hâkimler veya Adalet Bakanlığı'na bağlı yetkililerce kıyılır.²⁴⁷ Me'zûnu'n-Nikâh olarak adlandırılan nikâh kıyma yetkililerinin görevlerini maddi bir karşılık beklemeden yapmaları nizami bir zorunluluktur.²⁴⁸ Nikâh kıyma yetkililerinin önceki nikâhları onaylama hakları yoktur.²⁴⁹ Herhangi bir sebeple resmi kayıt altına alınmayan nikâhların sonrasında mahkemeye başvurarak kaydettirilmeleri mümkündür.²⁵⁰

Evlilik akdi sonrasında çiftin zifafa girmeleri ya da zifafa imkân sağlayacak bir ortamda yalnız kalmaları ile, bu iki durumun hiç olmamış olması nikâh akdinin doğuracağı sonuçlar açısından önem arz etmektedir. Zifafa imkân sağlayacak bir ortamda yalnız kalmaları halvet kelimesi ile ifade edilir ve zifaf hükmündedir.²⁵¹ Halvetin/zifafın veya bunların her ikisinin de gerçekleşmemesinin hükümlere yansıyan etkilerine yeri geldikçe işaret edilecektir.

2.2.1. Nikâh Akdi Sırasında Gözetilmesi Gereken Hususlar

a. Mehir Kaydı

Nikâh akdi sırasında tarafların aralarında belirledikleri mehir miktarının nikâh kayıt evrakına kaydedilmesi nizâmî zorunluluk olmamakla birlikte bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin ihmal edilmemesi için Adalet Bakanlığı'nın nikâh kayıt evraklarında mehrin kaydı için özel bölümler bulunmaktadır.²⁵²

b. Evlilik İçi Şartların Kaydı

Kadınlar için eğitim ve iş imkanlarının artması, çalışan kadın nüfus oranlarını artırmaktadır. Kadının çalışmasının kendisine yüklediği sorumluluk ve getirilerin aile

²⁴⁶ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Shahsiyye" (2022), md.8.

²⁴⁷ Mehmet Ali Yargı, "Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri," *MÜİFD* 1/40 (2011), 171.;el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu'sh-Sher'iyyü ve Vâcibâtuhû'sh-Sher'iyyetü ve'n-Nizâmiyye*, 25-26.;Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, *Lâihatü Me'zûnî Ukûdi'l-Enkiha* (Riyad,Suud, 2003), md.2.

²⁴⁸ Nâsır b. İbrâhîm el-Muhaymîd, "Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (0)," *Meceletü'l Adl* 14/56 (2012), 283.

²⁴⁹ el-Muhaymîd, "Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (0)," 282.

²⁵⁰ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Shahsiyye" (2022), md.8.;Yargı, "Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri," 183-185.

²⁵¹ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Shahsiyye" (2022), md.7,40,86,105,112,117.

²⁵² el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu'sh-Sher'iyyü ve Vâcibâtuhû'sh-Sher'iyyetü ve'n-Nizâmiyye*, 58,59.

içi çekişmelere ve sonrasında boşanmalara sebep olmasını engellemek, tarafların haklarının korunmasını güvence altına almak gibi gerekçelerle Adalet Bakanlığı 1985 yılında yayınladığı bir genelge ile nikâh memurlarının nikâhın kıyılması esnasında kadının ve erkeğin, kadının çalışması ile ilgili bir şartları olup olmadığını sormalarını ve eğer varsa mutlaka kayıt altına almalarını resmen gerekli kılmıştır.²⁵³

c. Önceki Evlilik Kaydına Zeyl Düşülmesi

Nikâh kaydı esnasında öncesinde boşanma ile sonlanmış evlilik geçiren kadınların boşanma belgesine, kocası ölmüş kadınların ise varis kayıt evraklarına yeni bir evlilik gerçekleştiğine dair zeyl düşülmesi gerekmektedir.²⁵⁴ Bu kuralın işlerliğini sağlamak için Adalet Bakanlığı'nın 1983 yılında çıkardığı bir genelgede, nikâh memurlarının mahkeme tarafından verilen boşanma belgesinin aslını teslim almadan nikâh kıymamaları emredilmiş ve kıyılan nikâhtan mutlaka boşanmanın gerçekleştiği mahkemenin haberdar edilmesi talep edilmiştir.²⁵⁵

d. Sağlık Raporu Kaydı

Tarafların niyet ettikleri evliliklerinin eğer varsa muhtemel sağlık risklerinden haberdar edilmeleri ve evliliğin alınacak onay sonrasında gerçekleşebilmesi için yetkili makamlardan alınacak olan sağlık raporu ibraz edilmeden nikâh kıyılmaması 2003 yılında resmen yürürlüğe girmiştir.²⁵⁶

2.2.2. Evlenme Engelleri

a. Sürekli Evlenme Engelleri

Sürekli evlilik engelleri bazısı erkekten bazısı ise kadından kaynaklanmakta ancak karşılıklı olarak her iki tarafı da bağlamaktadır.

²⁵³ el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu 'ş-Şer'ıyyü ve Vâcibâtuhû 'ş-Şer'ıyyetü ve 'n-Nizâmiyye*, 64–65.; Nâsır b. İbrâhîm el-Muhaymîd, “Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (1),” *Mecelletü'l-Adi* 14/54 (2012), 309.

²⁵⁴ el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu 'ş-Şer'ıyyü ve Vâcibâtuhû 'ş-Şer'ıyyetü ve 'n-Nizâmiyye*, 57.

²⁵⁵ el-Muhaymîd, “Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (1),” 315.

²⁵⁶ el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu 'ş-Şer'ıyyü ve Vâcibâtuhû 'ş-Şer'ıyyetü ve 'n-Nizâmiyye*, 66–67.; Yargı, “Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri,” 178.

a.a. Akrabalık

Bireyler kan hısımlığı sebebiyle üst soy, alt soy ve bunların evlilik yaptığı kişilerle, üçüncü dereceye kadar yan soyları ve sıhriyet akrabalığı oluşması sebebiyle evlilik yaptığı kişinin -evlilik sona ermiş olsa dahi- üst ve alt soyu ile evlenemezler.²⁵⁷

Sıhriyet akrabalığında esas olan sahih nikah veya nikahsız dahi olsa cinsel birlikteliktir. Dolayısıyla haram da olsa birliktelik sıhriyet akrabalığı doğurmaktadır.²⁵⁸

“Nesepten dolayı haram olanlar süt sebebiyle de haram olur” hadisi şerifinin delaleti gereğince aralarında süt akrabalığı bulunan bireyler sütün sebep olduğu üst soy, alt soy ve üçüncü derece yan soyları ile evlenemezler. Ahvâl-i Şahsiyye nizamına göre süt akrabalığı, doğumdan sonraki ilk iki sene içerisinde birbirinden ayrı beş defa kesin emme ile oluşmaktadır.²⁵⁹

a.b. Liân

Liân: erkeğin karısını zina ile itham etmesi ve kadının inkâr etmesi sebebiyle her iki tarafın da kendisini doğrulamak amacıyla karşılıklı yeminleşme durumudur.²⁶⁰ Liân sonrasında nikâh düşer ve çift ebediyen birbirlerine haram olur.²⁶¹ Sonrasında kocanın ithamından dönmesi ve yalan söylediğini ikrar etmesi, liân sebebiyle oluşan nikâh engelini kaldırmaz.²⁶²

a. Geçici Nikâh Engelleri

b.a. Erkeğin Dört Evli Olması

Dört kadınla evli olan bir erkek yeni bir evlilik yapamaz.²⁶³ Ancak boşanma veya ölüm sebebiyle nikâhı altındaki kadınlardan biri ile evliliği sonlandığında erkeğin yeni bir evlilik yapması mümkündür.

²⁵⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.22,23.

²⁵⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), 22,23.

²⁵⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.25.;el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu's-Şer'iyü ve Vâcibâtuhû's-Şer'iyetü ve'n-Nizâmiyye*, 40.

²⁶⁰ Mehmet Akif Aydın, “Liân,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003).

²⁶¹ el-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar, *el-Me'zûnu's-Şer'iyü ve Vâcibâtuhû's-Şer'iyetü ve'n-Nizâmiyye*, 41.

²⁶² Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.24.

²⁶³ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), 26/3.

b.b. Geçici Hısımlık

Erkek evlilikleri devam ettiği müddetçe karısının kız kardeşi, halası ve teyzesi ile evlenemez.²⁶⁴

b.c. İhramlı Olma

Kısa süreli bir geçici evlilik engelidir. Erkek veya kadın hac ya da umre ibadeti için ihramlı oldukları dönemde nikâh kıyamazlar.²⁶⁵ Esasen ihramlı olma bir evlilik engeli değil nikâh kıyma engelidir.

b.d. Önceki Evliliğin Etkisi (İddet)

İddet, kadının ayrılıkla veya ölümle sonlanan evliliğinden sonra, yeni bir evlilik yapmadan önce beklemesi gereken minimum süredir.²⁶⁶ İddet süresi evliliğin sonlanma biçimine göre değişmektedir.

Kocası ölmüş veya boşanmış hamile kadının iddeti doğum yapınca sonlanmaktadır. Kocası ölmüş ancak hamile olmayan kadının iddeti ise dört ay on gündür. Kocası yaşıyor olduğu halde kocasının tek taraflı irade beyanı ile boşadığı kadın -eğer kadın hayız gören bir kadınsa- yeni bir evlilik öncesinde üç hayız müddeti bekler, hayız gören kadınlardan değilse üç ay beklemelidir.²⁶⁷

b.e. Boşama Hakkının Tükenmesi

Kocanın tek taraflı irade beyanı ile karısını boşama hakkı üç ile sınırlıdır. Erkek bu haklarının hepsini kullandığında boşadığı kadın ile tekrar evlenemez. Ancak kadın başka bir erkek ile hakiki bir evlilik gerçekleştirip sonrasında ölüm veya boşanma ile evlilik sonlanırsa bu engel kalkar, çiftler isterlerse yeni bir nikâh ile tekrar evlenebilirler.²⁶⁸

b.f. Din farkı

Müslüman erkekler, Yahudi veya Hristiyan olmayan kafir kadınlar ile evlenemezler. Müslüman kadınların Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi her durumda yasaktır.²⁶⁹

²⁶⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.26/4.

²⁶⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.26/5.

²⁶⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.116.

²⁶⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.119,120,121.

²⁶⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.26.

²⁶⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), 26/6,7.

2.2.3. Evlenmenin Şartları

a. Yaş Sınırı

2019 yılının aralık ayında yürürlüğe giren bir uygulamaya göre 18 yaşını doldurmamış bireylerin nikâhlarının ancak mahkemenin tahkiki ve izni ile kısılabileceği belirlenmiştir.²⁷⁰ Çocukları koruma nizamına eklenen ilgili maddeler ile hukuk istemine dâhil edilen bu şart, Ahvâl-i Şahsiyye nizamının ilgili maddesi ile kanun hüviyeti kazanmıştır. Mahkemelerin maslahat gereği izin verebileceği 18 yaş altı evlilikleri için ergenlik, alt sınır olarak kabul edilmiştir.²⁷¹

b. Tarafların Rızası

Erkek kadın fark etmeksizin kısılacak nikâhtan tarafların razı olmaları nikâhın geçerlilik şartlarındandır.²⁷² Geleneksel kabullerin özellikle kadınların bu konudaki haklarının ihlaline olanak sağlamasının önüne geçilmesi amacıyla Yüksek Yargı Meclisi kadın tarafın rızasının olduğunun kesin olarak belirlenip şahitler ile ispat edilmeden nikâh işlemlerinin tamamlanmamasına dair bir karar almış ve bu karar ilgili taraflara genelge olarak iletilmiştir.²⁷³ Hanbelî kaynaklarda dul kadının rızasının sözlü olarak alınması bekar kadının rızasının ise sessiz kalması ile anlaşılacağı genel kaidesi genelge metninde işlenmiştir. Bununla birlikte Riyad mahkemelerinde uzun süre incelemelerde bulunun Mehmet Ali Yargı, nikâh işlemlerinde bekar veya dul fark etmeksizin kadın tarafının evliliğe rızası olduğuna dair sözlü beyanının mutlaka alındığını ifade etmektedir.²⁷⁴ Nikâh akdi sırasında kadının rızasının kesin olarak alınması zorunluluğu, rızaları olmadan evlendirildikleri gerekçesiyle kadınlar tarafından açılan boşanma davalarını azaltmak amacı taşımaktadır.²⁷⁵

Suudi Arabistan Hey'etü Kibârî'l-Ulemâ zorla evlendirmenin Allah'ın hükümlerine alenen karşı gelmek olduğunu ve bu fiile bulaşanların hapis ile

²⁷⁰ Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, *Ta'mimun İdâriyyun Alâ Kâffeti'l-Mehâkimi ve Me'zûni Ukûdi'l-Enkiha* (Riyad, Suud, 2019).

²⁷¹ Sosyal İşler Bakanlığı Suudi Arabistan, *el-Lâihatü't-Tenfiziyyetü Li-Nizâmi Himâyeti't-Tıfıl* (Riyad, Suud, 2015), md.16/3.; Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye” (2022), md.9.

²⁷² Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye” (2022), md.13.

²⁷³ el-Muhaymîd, “Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (1),” 308–309.

²⁷⁴ Yargı, “Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri,” 181.

²⁷⁵ el-Muhaymîd, “Et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (1),” 309.

cezalandırılmaları gerektiği konusunda fetva yayınlamış ve fetva Adalet Bakanlığı tarafından yargısal fetvalar başlığı ile ilan edilmiştir.²⁷⁶

c. Veli Şartı

Suudi Arabistan aile hukukunda kadınların yasal temsilcileri (velileri) olmadan nikâh kıymaları hukuken mümkün değildir.²⁷⁷ Akıllı, bâliğ ve kadınla din bağı olması ön şartı ile yasal temsilciler sırasıyla; baba, babanın atadığı vasi, babanın babaları (dedeler), oğul, oğuldan olma erkek torunlar, ana-baba bir erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, ana-baba bir erkek kardeşin oğlu, baba bir erkek kardeşin oğlu, ana-baba bir amca, baba bir amca ve bu ikisinin oğullarıdır. Sıralama, kan hısımlığı akrabalığı miras sıralamasına göre devam etmektedir. Baba ilk ve asıl temsilcidir.²⁷⁸ Baba olmadığında, ehliyetini kaybettiğinde veya herhangi bir sebeple ehliyeti engellendiğinde yetki bir sonraki veliye intikal eder. Mahkemenin veli sıralamasını değiştirme hakkı vardır.²⁷⁹ Yasal temsilcileri olmadığı veya yasal temsilcilerin haklarını kötüye kullandığı durumlarda eğer kadınlar talep ederlerse nikâhları mahkeme tarafından kısılabilmektedir.

Nikâhta veli şartı uygulaması bazı durumlarda adl davalarına sebep olmaktadır. *Adl*, kadınların geçerli bir sebep olmaksızın velileri tarafından istediği kişi ile evlilikten engellenmeleri durumudur.²⁸⁰ Ahvâl-i Şahsiyye Nizamı'ndaki "Baba dâhil hiçbir velinin kadınların istediği kişi ile evlenmesini engelleme hakkı yoktur"²⁸¹ maddesinin bu tür davaları azaltması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte yeni Ahvâl-i Şahsiyye öncesinde yapılan bazı düzenlemeler ile kadınların adl davası açmaları kolaylaştırılmıştı. Kadın velisinin kendisini istediği kişi ile evlenmekten alıkoyduğu şikâyeti ile mahkemeye başvurduğunda mahkeme velayeti bir diğer veliye intikal ettirerek nikâha imkân sağlamakta veya kendi yetkisiyle nikâhı derhal kısılabilmektedir.²⁸² Davanın direkt kadının kendisi veya annesi ya da kız kardeşi gibi

²⁷⁶ Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ, *el-Meclisü Yügarri ru Havle't-Tahcîri ve İcbâri'l-Mer'eti Alâ'z-Zevâc* (Riyad, Suud, 1409).

²⁷⁷ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.13.

²⁷⁸ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.17,137.

²⁷⁹ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.7,8,9,10.

²⁸⁰ Hâle binti Muhammed Cüsteniye, "Adlu'l-Veliyyi Mevliyete hû Anî'n-Nikâhi," *Mecelletü'l-Adl* 75 (2016), 18.

²⁸¹ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.17.

²⁸² Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.10.

bir yakını tarafından açılması mümkündür. Konu ile ilgili yeni düzenlemelere göre adl davalarının kendisiyle evlenilmek istenilen erkeğin katılım şartı olmaksızın hafta sonu dâhil haftanın her günü görülebilmesine ve davaya konu olan nikâhın, nikâh memurlarının uygun gördüğü bir ortamda kıyılmasına imkân sağlamaktadır.²⁸³

d. Şahit Şartı

Nikâh akdine iki kişinin şahitlik etmesi şarttır. Şahitler adalet ve ehliyet sahibi, işitip, işittiğini anlayan erkek bireylerden seçilir.²⁸⁴

e. Denklik Şartı

Kadının veya üçüncü dereceye kadar tüm akrabalarının ileri sürebileceği bir şart olan denklik, nikâhın kıyılması üzerinde değil bağlayıcılığı üzerinde etkilidir. Diğer bir ifade ile denk olmayan bireylerin, denklik şartını kullanma hakkı olan tarafların rızası ile gerçekleştirdikleri nikâhları geçerlidir. Bununla birlikte hakkı ileri sürme yetkileri olanlar kızlarının dengi olmayan kişi ile evliliğinden razı olmazlarsa nikaha itiraz hakları vardır. Yeni Ahvâl-i Şahsiyye nizamına göre denklik şartının kriteri erkeğin dini yaşantısı ve ucu açık bir kriter olarak örfün bu konuda muteber kabul ettiği tüm durumlardır.²⁸⁵ Kanunen geçerli bir kriter dayanamaksızın denklik ileri sürülerek velilerin kızlarını evlilikten alıkoymaları durumunda kızlar velilerini dava ederler ise mahkeme hakkın kötüye kullanıldığı gerekçesiyle velayeti iptal edebilmektedir.²⁸⁶

2.2.4. Evliliğin Taraflara Sağladığı Hak ve Sorumluluklar

Evlilik bağı taraflara belli hak ve sorumluluklar yüklemektedir. Bunlar; müşterek haklar ve tek taraflı haklar şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.

İyi geçim, maddi ve manevi zararsızlık, ortak rıza olmaksızın doğum kontrolü yapmama, birlikte geceleme, ailenin-çocukların salahiyyet ve menfaati için birlikte çabalama eşlerin birbirlerine karşı sorumlu oldukları müşterek haklardır. Tek taraflı haklardan erkeğin kadına karşı sorumlulukları, nafakasını karşılamak, yanında

²⁸³ Vekâletü'l-Enbâ el-Suûdiyye, “el-Meclesi'l-A'la Li'l-Kadâi Yusdiru Kavaide Li-Sür'ati İncâzi ve Tanzîmi Deâva'l-Adıl,” *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye* (2019).

²⁸⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.13,21.

²⁸⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.14.

²⁸⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye” (2022), md.20.

gecelemek, çok eşli ise hanımları arasında adaletle davranmaktır. Kadının erkeğe karşı sorumlulukları ise itaat etmek, çocuklarına özen göstermek ve geçerli bir sebep olmaksızın onları anne sütünden mahrum etmemektir.²⁸⁷

2.2.5. Mali Haklar

Evlilik, eşlerin birbirlerinin edindikleri veya edinecekleri malları üzerinde bir ortaklık veya paylaşım hakkı doğurmaz. Diğer bir ifadeyle Suudi Arabistan aile hukuku mal rejimi kural ve kaidelerinde mal ayrılığı esastır.

Ahvâl-i Şahsiyye nizamına göre mali birikimi veya geliri olsa dahi kadının kendisine ve kocası ile evlilik yaşadıkları meskene harcama yapma zorunluluğu yoktur. Bununla birlikte kocanın karısının durumundan bağımsız olarak evli olduğu karısına karşı belli mali sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar mehir ve nafaka olarak iki kısma ayrılmaktadır.

2.2.5.1. Mehir

Mehir nikâh akdinin bir sonucu olarak erkeğin kadına ödemesi gereken mal cinsinden bir karşılıktır. Buna göre mal olarak kabul edilen herhangi bir şeyin mehir olarak belirlenmesi mümkündür.²⁸⁸ Nikâh akdi sırasından kadının veya yasal temsilcisinin talep ettiği bir meblağı erkeğin kabul etmesi ile mehir miktarı kesinleşir. Mehir kadının şahsi malıdır ve tasarruf hakkı tamamen kendisine aittir.²⁸⁹ Ahvâl-i Şahsiyye nizamında mehrin alt veya üst miktarına dair herhangi bir limit bulunmamaktadır. Kadın ve erkeğin sosyal statüsü ve mali yeterliliğine göre ufak bir takının veya gayri menkul ve benzeri varlık edinmeye imkân verecek miktarda yüksek meblağların mehir olarak belirlenmesinin önünde hukuken bir engel yoktur. Nitekim her iki durumunda örneklerinden bahsedilmektedir.²⁹⁰ Diğer yandan mehir miktarının fazla tutulmasının evliliği zorlaştırma ihtimalini ve toplumun evli bekar oranının

²⁸⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.42.

²⁸⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.36,37.

²⁸⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.38.

²⁹⁰ Mehmet Ali Yargı, “Suudi Arabistan’daki Mehir Uygulamalarına Dair Bir İnceleme,” *Kilitbahir* 15 (2019), 255,259.

kadınlar aleyhine dengesizleşmesini engellemek gibi gerekçelerle bazı girişimler, Krallığın erken döneminden itibaren her daim varlık göstermiştir. Kabile kararları, tavsiye edici resmi fetvalar veya valilik yönlendirmeleri gibi mehre üst limit sınırlaması getirmeye dair alınan kararlar şimdiye kadar tarafları bağlayıcı kanuni bir yaptırım gücüne erişememiştir.²⁹¹

Mehir ödemesinin tümünün ya da bir kısmının zifaf/halvet gerçekleşmesinden sonraki ileri bir tarihe ertelenmesi üzerine tarafların anlaşması müstesna sahih bir nikâh akdi sonrasında erkeğin karısına dair haklarının aktif hale gelebilmesi için kadın istediği anda mehri ödemesi gerekmektedir. Aksi takdirde kadının, evliliğin gerekliliklerini yerine getirmeme; eşi ile birlikte olmama ve aynı evde kalmaya razı olmama hakkı saklıdır. Bununla birlikte kadın nikâh esnasında mehrin bir kısmını veya tümünü en geç muhtemel bir boşanmada veya eşlerden birinin ölümünde tahsil edilecek şekilde ertelemeyi kabul etmiş ise mehrin ödenmemesi, kadının nikâh akdinin ona yüklediği sorumlulukları yerine getirmesine engel olarak kabul edilmemektedir.²⁹²

Nikâh akdi esnasında miktara dair herhangi bir belirleme yapılmadığında veya üzerine anlaşılan mehrin örneğin gayrı mütekavvim mal olması gibi bir sebeple geçersizliği ve nikâhın mehirsiz olması üzerine anlaşma yapılarak nikâh kısılması durumunda kadının emsallerinin mehir miktarı kadının hakkına tanımlanır.²⁹³

2.2.5.2. Nafaka

Nafaka evliliğin gerekliliklerini hakikaten veya hükmen yerine getiren kadının yiyecek, giyecek, barınma ve örfe göre esas ihtiyaçlarının kocası tarafından karşılanması hakkıdır. Kadın zengin dahi olsa kendi nafakasını karşılamak zorunda değildir.²⁹⁴

Kadının nafaka hakkı evlilik birliği devam ettiği müddetçe sürekli olarak ve erkeğin tek taraflı geri dönme hakkı olan boşanmalarda iddet süresi sonlanana kadar devam etmektedir. Bedel karşılığı anlaşmalı boşanmalarda, Mahkeme kararı ile

²⁹¹ Yargı, “Suudi Arabistan’daki Mehir Uygulamalarına Dair Bir İnceleme,” 255–260.

²⁹² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.43.

²⁹³ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.41.; Yargı, “Suudi Arabistan’daki Mehir Uygulamalarına Dair Bir İnceleme,” 260.

²⁹⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.42,43,44,45,46,51.

anlaşmalı veya çekişmeli boşanmalarda ve erkeğin tek taraflı boşama haklarının tükenmesi sebebiyle kesin ayrılıklarda kadının bireysel nafaka hakkı sonlanmaktadır. Ancak kesin boşanmalar dâhil ayrılıklarda kadın hamile ise doğum yapıncaya kadar bireysel nafaka hakkı devam eder. Kocanın ölümü durumunda kadının şahsi nafaka hakkı sonlanmakla birlikte hamile ise doğum yapıncaya kadar çocuğun hakkı olan mirastan genel nafaka hakkı ve iddeti sonlanıncaya kadar kocasının ona sağladığı evde kalma hakkı devam etmektedir. Ahvâl-i Şahsiyye nizamına göre evlilik birliği devam ederken nafaka hakkını düşürücü tek sebep kadının şer'î bir gerekçe olmaksızın evlilik evini terk etmesidir.²⁹⁵ Evlilik birliği sonlandıktan ve iddet müddeti bittikten sonra kadının kendi şahsı için adam üzerinde herhangi bir sebeple maddi ödeme talep etme hakkı yoktur.²⁹⁶

2.2.6. Şart ve Engellerin İhlalinin Nikâh Üzerindeki Etkisi

Yukarıda geçen evlilik engelleri ve şartlarına uygun olarak kıyılan nikâhlar yapıldığı andan itibaren geçerlidir ve evliliğin tüm hükümlerini doğurur. Ancak şart ve engellerden biri veya birkaçının ihlalleri ile kıyılan tüm nikâhlar hükümsüzdür. Hükümsüzlük batıl (mutlak butlan) ve fasit (nisbî butlan) olmak üzere ikiye ayrılır. Yapıldıktan sonra eşler arasında Zifaf/halvet gerçekleşmemiş fasit nikâhlar mahkeme tarafından feshedilir. Fasit nikâh devam ederken erkeğin boşama hakkını kullanması durumunda boşamanın erkeğin tek taraflı irade beyanı ile boşama haklarından birinin eksilmesi haricinde bir sonuç doğurmaz. Çift arasında zifaf/birliktelik gerçekleşmiş olan fasit nikâhlar ise yine mahkeme tarafından feshedilecek olmakla birlikte, mehrin ödenmesi, çocuk olursa babanın nesebine kaydı, kadının iddet beklemesi gerekliliği, sıhriyet akrabalığı, eğer- nikâhın fasitliğini bilmiyor idiyse- kadının nafaka hakkı, erkeğin tek taraflı isteği ile geri dönebileceği tek taraflı boşama hakkının erkeğe tanınması sonuçlarını doğurur. Yapıldıktan sonra eşler arasında zifaf/birliktelik gerçekleşmiş batıl nikâhlar -eşlerin nikâhın batıl olduğunu bilmiyor olmaları

²⁹⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye” (2022), md.53,54,55.

²⁹⁶ Hey'tü Kibârî'l-Ulemâ, *Hukmü'l-İnfâğı Alâ'z-Zevceti Ba'de Kadâi'l-İdde* (Riyad,Suud, 1986).

durumunda- akit sonrasında birliktelik gerçekleşmiş fasit nikâhın doğurduğu sonuçları doğurmaktadır.²⁹⁷

2.3. Boşanma Hukuku

Karşılıklı teklif ve kabul ile iki kişi arasında kurulan evlilik bağı taraflardan birinin tek yönlü iptal veya isteği ile sonlanabilmektedir. Evlilik akdini tek taraflı iptal etme hakkı yalnızca kocaya aittir.²⁹⁸ Kadının böyle bir hakkı bulunmamakla birlikte boşanmayı talep etmesi ve kocasının bunu kabulü veya mahkemeye başvurarak boşanma davası açması yoluyla kadının da evliliği sonlandırması mümkündür.²⁹⁹ Suudi Arabistan aile hukukunda tek taraflı iptal hakkının kullanılması ile gerçekleşen boşanmaya *talak*,³⁰⁰ kadının isteği ve erkeğin bir bedel karşılığında ayrılmayı kabul etmesi *hul'* veya *muhâlea*,³⁰¹ kadının isteği veya başka herhangi bir sebeple mahkeme kararı ile boşanmalara *fesh* denilmektedir.³⁰²

Bu terimler boşanma ile ilgili ayrıntıda var olan bazı farklılıkları ifade ediyor olsalar da her biri sonuç olarak evlilik birliğinin eşlerin kendi girişimleri ile dağılmasını ifade ettiğinden boşanma hukuku başlığı altında incelenecektir.

2.3.1. Mahkeme Dışında Gerçekleştirilen Boşanma

2.3.1.1. Dönüş İmkânlı Boşanma

Talak ile boşanmalar geri dönüşlü boşanmalardır.³⁰³ Talak, erkeğin belli lafızlar kullanarak nikah akdini tek taraflı bozmasıdır. Bu hak en fazla üç defa

²⁹⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.34/3.

²⁹⁸ Mehmet Ali Yargı, “Suudi Arabistan’da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” *Mecelletü'l Adl* 55/ (2012), 82.; Ali Yüksek, “İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32 (2014), 342.; Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 76.; Acar. H. İbrahim, *Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 188.

²⁹⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.95,104,106.

³⁰⁰ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.77.

³⁰¹ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.95.; Mehmet Ali Yargı, “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan’da Bir İnceleme,” *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2012), 144.

³⁰² Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.103,104.

³⁰³ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'-Şahsiyye” (2022), md.86.

kullanılabilmektedir. İslam hukuku mezheplerine göre üç hakkın tek tek kullanılması ile hepsinin birarada kullanılması ayrı sonuçlar doğurmasına karşın Suudi Arabistan Ahvâl-i Şahsiyye nizamında üç hakkın tek seferde kullanımı tek talak olarak kabul edilmektedir.³⁰⁴

Talak boşanmalarında erkeğin karısına iddet müddeti içerisinde geri dönme hakkı vardır. Ancak sonrasında zıfâ/halvet gerçekleşmemiş nikâhlarda veya kocanın üç talak hakkını ayrı ayrı zamanlarda kullanması ile talak hakkını tükettiği durumlarda erkeğin tek taraflı isteği ile karısına geri dönüş hakkı bulunmamaktadır. İlkinde kadın ve velileri izin verirler ise tarafların ancak yeni bir nikâh ile tekrar bir araya gelmeleri mümkündür. İkincisinde ise çiftin tekrar evlenebilmesi kadının başka bir erkekle hakiki bir evlilik yapması ve o evliliğin herhangi bir sebeple sonlanmasının ardından ancak mümkün olabilir.³⁰⁵

Talakın sonuç doğurabilmesi için kocanın akli melekesi ve tercih yetisine sahip bir kişi olması gerekmektedir. Akıl sağlığı yerinde olmayan veya akli melekelerini - haram yolla olsa dahi- geçici olarak kaybeden kişilerin de talakı sonuç doğurmamaktadır. Aynı şekilde kadın hayızlı, lohusa iken ya da temizlik döneminde kendisi ile ilişkiye girildikten sonra gerçekleştirilen talaklar da geçersizdir.³⁰⁶

Talak esasen anlaşmanın, yetkisi olan tarafça ilga edilmesi olduğundan herhangi bir kayda gerek kalmadan gerçekleşmektedir. Ancak sonuçlarının kontrol edilebilmesi ve hakların hukuken korunabilmesi için resmî kurumlarca onaylanması diğer bir ifade ile belgelenmesi gerekmektedir.³⁰⁷ Hukuki mevzuatta boşanma ispatı olarak ifade edilen bu işlemde sorumlu makam mahkemeleridir.³⁰⁸

³⁰⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.86.

³⁰⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.85,86/2b.

³⁰⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.80.

³⁰⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.90.;Nâsır b. İbrâhîm el-Muhaymîd, “İcrââtün Kadâiyye-et-Te’silü’n-Nizâmiyyü Li-İsbâti’t-Talâki ve’l-Hul’,” *Mecelletü’l-Adl* 15/60 (2013), 264.; el- Nasır b. Muhaymîd İbrahim, *el-İnhââtü’s-Sübûtiyyetü Bi’l-Mehâkimi’ş-Şer’iyyeti Bi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye* (Abhâ: Mektebetü’l-Abha’l-Hadîse, 2006), 2/731.;Yargı, “Suudi Arabistan’da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” 84.; Acar. H. İbrahim, *Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku*, 308.;

³⁰⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Mürâfeâti’ş-Şer’iyye” (1435), md.33.

İspat işlemi boşama hakkı olan koca tarafında gerçekleştirilir. Ancak kocanın boşamayı inkâr etmesi ya da başka herhangi bir sebeple ispat ettirmemesi durumunda kadının boşanma ispatı ile dava açma hakkı tanınmaktadır.³⁰⁹

2.3.1.1.1 Boşamadan Geri Dönüş (Murâcea‘)

Tek taraflı irade beyanı ile boşanmalarda erkeğin iddet süresi içerisinde evliliği devam ettirmek için karısına geri dönme hakkı bulunmaktadır.³¹⁰ Bu dönüş hakkı hukukta “*Mürâceâ*” terimi ile ifade edilmektedir.³¹¹

Mürâcea‘ erkeğin sözlü olarak “geri döndüm” demesi veya karısı ile beraber olması ile gerçekleşebilir. Mürâcea‘ hakkı devam ederken erkek kadının nafakasından sorumludur.³¹² Mahkemece kayıt altına alınan talaklardan sonra adam karısına geri dönerse tekrar mahkemeye başvurarak dönüşünü kayıt altına aldırması gerekmektedir. Aksi takdirde Mürâcea‘dan kaynaklı hukuki hakları tanınmayacaktır.³¹³ Adam kayıt için mahkemeye başvurduğunda hâkim iki şahidin şahitliğinde murâce‘ayı kaydeder. Kayıt boşanma belgesine zeyl düşülür.³¹⁴

2.3.1.2. Dönüşe İmkân Bırakmayan Boşanma

Erkeğin talak hakkını ayrı ayrı zamanlarda üç defa kullanması ile gerçekleşen boşanma türüdür. Bu tür boşanmalarda çiftin tekrar bir araya gelebilmeleri için kadının başka bir erkekle evlenmesi ve o evliliğin sonlanması gerekmektedir. Yaşanılan evliliğin gerçek bir evlilik olması şarttır. Kâğıt üzerindeki evlilikler bu hükmü doğurmamaktadır.³¹⁵

³⁰⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.90,93.;Yargı, “Suudi Arabistan’da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” 81.

³¹⁰ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.87.

³¹¹ Ğâzi b. Said el-Matrî, “Ahkâmu’r-Rac’ati Fi’l-Fıkhı’l-İslâmi,” *Mecelletü’l- Cem’iyyetü’l-Fakîhi’l-Suûdiyye* 5/23 (2015), 465.

³¹² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.53,87,88.

³¹³ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.92.

³¹⁴ Nâsir b. İbrâhîm el-Muhaymîd, “İcrââtün Kadâiyye-el-İcrââtü’l-Mütebbea’ Bi-İsbâti’l-Mürâceati ve Ademihâ,” *Mecelletü’l-Adl* 62 (2014), 334-335,339.

³¹⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.85.

2.3.1.3. Muhâlea' (Anlaşmalı Bedelli Boşanma)

Kadının kocasına bir bedel vermesi karşılığında ondan ayrılma talebini kocanın kabul etmesi ile gerçekleşen bir boşanma şeklidir.³¹⁶ Muhâlea' çiftin tekrardan bir araya gelmesinin yeni bir nikâh ile mümkün olabileceği kesin ayrılıklardandır.³¹⁷

Anlaşmalı boşanma işlemi olan Muhâlea'nın resmi makamlarca kayıt altına alınması gerekmektedir. Boşanma kaydı işlemlerinden farklı olarak hâkimin bu işlemdeki ek görevi Muhâlea' bedelinin teslim edilip-teslim alındığını onaylayıp kaydetmektir.³¹⁸

Muhâlea', kocanın bir taksiri olmadığı halde kadının ondan ayrılmak istediği veya kocasının taksirini mahkemede ispat edemediği durumlarda ya da kadının iddet süresi içerisinde kocanın geri dönüş hakkını ortadan kaldırmak amacıyla tercih edeceği bir ayrılma türüdür.³¹⁹

2.3.1.4. Mahkemede Çekişmeli Boşanma

Ahvâl-i Şahsiyye Nizamı'na göre mahkeme kararı ile gerçekleşen tüm ayrılıklar nikâhın feshi hükmündedir. Diğer bir ifadeyle mürâcea' hakkı bırakmayan ve kocanın talak hakkından eksiltmeyen kesin boşanmalardandır. Çiftin her ikisinin de mahkemeye başvurarak nikâhı feshettirme hakkı vardır.³²⁰ Mahkemenin fesih sebebi gördüğü durumlar şunlardır:

³¹⁶ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.95.;el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 10/7/323.; Nâsır b. İbrâhîm el-Muhaymîd, "İcrââtün Kadâiyye- et-Te'silü'l-Fıkhiyyü Li-İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'," *Mecelletü'l-Adl* 15/59 (2013), 319.

³¹⁷ Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme," 144–146,151.;el-Muhaymîd, "İcrââtün Kadâiyye- et-Te'silü'l-Fıkhiyyü Li-İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'," 319.

³¹⁸ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.92.el-Muhaymîd, "İcrââtün Kadâiyye-et-Te'silü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'," 267–268.;Muhaymîd İbrahim, *el-İnhââtü's-Sübûtiyyetü Bi'l-Mehâkimi's-Şer'iyyeti Bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 2/742-745.

³¹⁹ el-Muhaymîd, "İcrââtün Kadâiyye- et-Te'silü'l-Fıkhiyyü Li-İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'," 318.

³²⁰ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (2022), md.103,104.

a. Nafaka Taksiri

Kocanın karısının nafakasını temin etmemesi ya da edememesi fesh sebebidir. Kadın, kocasının maddi yetersizliğini nikâh öncesinde biliyor olsa dahi nafaka taksiri sebebi ile boşanma talep ettiğinde mahkeme talebi dikkate almaktadır.³²¹

b. Zarar

Kadın kocasından kendisine zarar geldiği, geçimsizlik yaşadığı iddiası ile mahkemeden fesh talep ederse öncelikle eşlere sulh teklif edilir. Eğer zarar tespit edilir ve eşler arasında sulh da mümkün olmaz ise mahkeme nikâhı feshedebilir. İddia edilen bir zarar tespit edilemez ise mahkeme iddiaların tahkik edilmesi ve eğer mümkünse çekişmenin sonlanmasına imkân sağlanması için çifti tahkime yönlendirir.³²² Tahkimin işleyişine dair ayrıntılar çalışmamızın üçüncü bölümde açıklanacaktır.

c. İlişkiye Girilmeyeceğine Dair Yemin

Koca karısıyla dört aydan fazla birlikte olmayacağına yemin eder veya bir özürlü olmadığı halde dört aydan fazla karısıyla birlikte olmaz ise dört ay sonunda kadın boşanma talebi ile mahkemeye başvurduğunda nikâhı feshedilir.³²³

d. Vakti Gelen Mehrin Ödenmemesi

Mahkemeye başvurarak mehir talebi için açılan bir davada mahkeme en çok 30 günlük süre içerisinde kocanın mehri ödemesini ilzam eder. Bu süre içerisinde erkek mehri ödemediği takdirde eğer zifaf/halvet gerçekleşmemiş ise nikâh feshedilir. Zifaf/halvet gerçekleşen nikâhlar mehir ödemesinin ihmali sebebiyle feshedilemez. Borç adamın zimmetinde kalmasıyla birlikte nikâhın devamına hükmedilir.³²⁴

e. Terk

Kadın terk sebebiyle boşanma davası açabilir. Eğer terk eden kocanın adresi biliniyorsa mahkeme kadının talebine cevap vermeden önce adamı uyararak karısına dönmek, yanına almak ya da boşamak arasında seçim yapmasını inzar eder. Kocaya karar vermesi için karısını terk ettiği andan itibaren altı aylık bir süre tanınır.³²⁵

³²¹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.107.

³²² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.104,109.

³²³ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.113.

³²⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.106.

³²⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.114.

Kocanın eşini terk ettiği ve ulaşılmadığı durumlarda ise adamın kaybolduğu tarihten itibaren en az bir en çok iki yılı aşmayacak şekilde bir tarih belirlenir. Belirlenen tarifte adamdan haber alınamaz ise nikâh feshedilir.³²⁶

Nizami olarak fesih sebebi sayılan tüm bu durumlarda eğer kadın talep ederse nikâh mahkeme tarafından feshedilmektedir. Erkeğin de fesih talebi ile mahkemeye başvurması mümkündür. Ancak tek taraflı boşama hakkı olan erkeğin mahkemeden fesih talep etmesi, karısında mehri geri almasına imkân sağlayacak bir kusur olduğu durumlarda, bu kusuru ispat etmek için olduğu/olacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte zıfah/halvet gerçekleşmiş nikâhlardan sonraki fesihlerde fesh sebebi ne olursa olsun mehrin kadının hakkından düşürülmesi mümkün değildir.³²⁷

2.3.2. Çocuk Üzerindeki Hak ve Sorumluluklar

Suudi Arabistan merî nizamlarına göre bakılmak ve gözetilmek çocuğun şahsi hakkıdır.³²⁸ Bu hakkın korunması öncelikle ebeveynin sorumluluğudur. Anne babanın çocuğa dair sorumlulukları Suudi Arabistan hukukunda velayet ve hadâne olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Velâyet, çocuğun şahsi ve mâli hukukî temsiliyeti, hadâne ise bakım hakkı ve sorumluluğudur.³²⁹ Çocuğun velayeti her durumda babaya veya mahkemenin baba yerine atadığı bir yetkiliye aittir.³³⁰ Evlilik birliği devam ederken anne babanın ortaklaşa yürüttüğü hadâne sorumluluğu ise muhtemel bir ayrılık durumunda asıl olarak anneye aittir.³³¹

2.3.2.1. Hadâne

Hadâne, kendisine gelecek zararlardan kendi başına korunamayan, terbiye, yetiştirme ve bakımını tek başına üstlenemeyenlerin korunmasıdır.³³² Boşanma

³²⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.114.

³²⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.105.

³²⁸ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “Nizâmu Himâyeti’t-Tıfıl,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (2014), md.4,5.;Suudi Arabistan, “Nizâmu Himâyeti’t-Tıfıl” (2014), md.15/1.

³²⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.124,138.

³³⁰ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.137.

³³¹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.127.

³³² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.124.

hukukundaki hadânenin konusu, henüz yetişkinliğe erişmemiş küçükler ve bu küçüklerin bakımlarının ebeveyninden hangisine tevdi edileceğine dair kural ve kaidelerdir.

Hadânenin asıl olarak anneye ait olduğuna yukarıda değinmiştik. Annenin bu hakkı boşanma sonrasında da devam etmektedir.³³³ Ancak on beş yaşını doldurmuş çocuklara ebeveyninden hangisini isterse onun yanında kalması için seçme hakkı tanınmaktadır.³³⁴ Çocuğunun maslahatı için gerekli olması müstesna, hadânenin kendisinde kalabilmesi için annenin çocuğa yabancı bir adamla evli olmaması gerekmektedir.³³⁵ Annenin yokluğu veya herhangi bir sebeple hadâneyi üstlenememesi durumunda sırasıyla baba, anneanne, babaanne, çocuğun hadânesinden sorumludur. Bu sayılanlardan hiç birisi yok ya da var fakat hadâne için ehil değillerse çocuğun maslahatına uygun olacak şekilde hadânesini üstlenecek kişiyi mahkeme belirler. Gerekli gördüğü takdirde mahkemenin hadâne hakkı sıralamasında değişiklik yapması mümkündür.³³⁶ Hadâneden sorumlu olacak kişilerde; tam ehliyet sahibi olmak, çocuğun terbiye, korunma ve gözetimine güç yetirebilecek yetkinliğe sahip olmak ve tehlikeli hastalıklardan beri olmak vasıfları aranmaktadır. Hadâne çocuğun 18 yaşını doldurmasıyla sonlanmaktadır.³³⁷

Hadâne haklarının ayrıntıları yeni Ahvâl-i Şahsiyye nizamı ile düzenlenmiştir. Ancak örnek davalar incelendiğinde, öncesinde de bu hakkın anneye ait olmasının hukuki bir genel kabul olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Adalet Bakanlığı'nın konu ile alakalı paylaştığı örnek davaların hemen hepsinde, geçerli herhangi bir sebep olmadan babaların anne aleyhine açtıkları hadâne davalarının reddedildiği görülmektedir.³³⁸

Aile hukuku merî nizamlarına göre muhtemel bir ayrılık durumunda eğer baba karşı çıkmıyorsa anne dava açmasına gerek kalmadan çocukların hadâne hakkını kendi üzerine sabitleyebilmektedir.³³⁹ Annenin Ahvâl-i Şahsiyye mahkemelerinin

³³³ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” (2022), md.127.

³³⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” (2022), md.135.

³³⁵ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” (2022), md.126.

³³⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” (2022), md.127,132.

³³⁷ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” (2022), md.125,135.

³³⁸ Vizâratü-el Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)* (Riyad,Suud: Merkezi'l-Buhûsi bi-Vizâreti'l-Adl, 2013), 9/283-389.

³³⁹ Suudi Arabistan Yüksek Mahkeme, *Ta'mim (1049/t)İsbâti'l-Hadâneti Li'l-Ümm* (Riyad,Suud, 2018).

çekışmesiz işlemler bölümüne müracaat ederek üzerine aldığı hadâne ile velayet sebebiyle aslen babada olan hükümet veya dernekler tarafından çocuk adına yatırılan gelirlerin teslim alınması hakkı da intikal etmektedir.³⁴⁰

2.3.2.2. Velâyet

Velâyet kâsır kişilerin şahsi ve mali hukuki temsiliyetini ifade eden bir kavramdır. Velâyet sahibi kişi veli olarak adlandırılmaktadır. Çocuğun velisi babasıdır. Eğer varsa malını korumaktan ve gerektiğinde tasarrufunu kontrol etmekten sorumlu olduğu gibi nafakasını karşılamak da onun görevidir. Babanın çocuğun nafakasını sağlama zorunluluğu erkek çocuklarda çalışıp-kazanmaya güç yetireceği yaşa erişinceye kadar, kız çocuklarda ise evlenene kadar devam etmektedir.³⁴¹

2.3.2.3. Ziyaret hakkı

Anne-babasını görmek ve onlarla vakit geçirmek çocuğun hukuki haklarındanır.³⁴² Binaenaleyh boşanmış olsalar dahi anne babadan birinin diğerini çocuğunu görmekten ve onunla bir araya gelmekten engelleme hakları yoktur.³⁴³ Ne var ki ebeveynlerin aralarındaki husumeti çocukları üzerindeki yetkilerinde de devam ettirmeleri, birbirlerinin ve çocuklarının hukuki haklarını ihlal etmeleri karşılaşılan bir durumdur. Her hukuki hakkın ihlalinde olduğu gibi ziyaret hakkının ihlalinde de devlet, kolluk kuvvetleri aracılığı ile haklıya hakkını iade etmektedir. Ancak hakkın konusu çocuklar olduğunda yetkililerin hassas davranması ve müdahalelerinde çocukların gelişimlerine ve ruh sağlıklarına zarar gelmesini engelleyecek tedbirler alması beklenmektedir.

Bu bağlamda Adalet bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı ortaklığı ile Mubaderatü'sh-Şeml adında sosyal bir projeye imza atmıştır.³⁴⁴ Kâr amacı

³⁴⁰ Suudi Arabistan Yüksek Mahkeme, *Ta'mim (987/t) Li'l-Hâdini İstilâmu'l-Mebâliğ* (Riyad, 2018).

³⁴¹ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye" (2022), md.58,137,138.

³⁴² Suudi Arabistan, "Nizâmu Himâyeti't-Tıfıl" (2014), md.15/3.

³⁴³ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye" (2022), md.134.

³⁴⁴ Vizâratü'l-Adl, "Vezîrî'l-Adl Yüdeşşinu Mübâderate 'Şeml' Li-Tevfîri Merâkizi Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyâra," *Vizâratü'l-Adl* (2020).

gütmeyen kuruluşlar aracılığı ile yürütülmesi kararlaştırılan projenin hedefi; hadâne sorumluluğu kapsamında uygulanması gereken görüş ve ziyaret haklarının tüm aile fertleri için uygun ortamlarda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Çocukların psikolojik ve sosyal gelişimini desteklemek, alanda hizmet veren ve hizmet alan tarafların işlerini kolaylaştırmak yine bu alandaki çalışmaların amaçlarındandır.³⁴⁵ Proje kapsamında çocuk ziyaretleri, görüşleri ve çocukların teslim alınmasında tarafların kendilerini rahat hissedecekleri bir ortamda buluşmalarına imkân sağlayacak özel bürolar açılmıştır. İç tasarımı ev ya da anaokulu şeklinde düzenlenen bu bürolarda, resmi görevlilerin yanı sıra, alanında uzman psikolog ve sosyologlar da hizmet vermektedir. Uzmanlar, çocuklara psikolojik destek sağlamak ve tarafların sağlıklı iletişimi için imkânlar oluşturmaktadır.³⁴⁶ Zira büro çalışmalarının asıl hedeflerinden biri, iletişim kurmayan tarafların birbirlerine karşı dirençlerini kırmak ve sonrasında herhangi bir müdahaleye gerek kalmadan çocukları için uygun ortamları kendilerinin hazırlayacakları sağlıklı iletişim düzeyine ulaşmalarını sağlamaktır. Nitekim projenin yürütücülerinden Dr. Sakr el-Karnî' katıldığı bir televizyon programında büroların hizmetleri sayesinde bazı boşanmış eşlerin tekrar bir araya gelmeye karar verdiklerini ifade etmiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ Vekâletü'l-Enbâ el-Suûdiyye, "Vezîru'l-Adli Yüdeşşinü Mübâderate's-"Şeml" Li-Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyara," *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye* (2020).

³⁴⁶ Vekâletü'l-Enbâ el-Suûdiyye, "Tahsilu Vizâratü'l-Adli Alâ Câizeti'l-Hivâri'l-Vataniyyi an Mübâderati Şeml," *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye* (2021).; Kanâtü'l-İhbâriyye, "el-Râsîd/"Şeml" Mübâderatün Adliyye Tahdümü el-Üsera'l-Munfasîle," *Kanâtü'l-İhbâriyye*, 00:10:36-00:12:07.

³⁴⁷ Bernâmeec Sabâhi's-Suûdiyye, "Li-Tevfîri Merâkiz Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti Ve'z-Ziyara," *Bernâmeec Sabâhi's-Suûdiyye*, (2021), 00:08:23-00:08:20.; Kanâtü'l-İhbâriyye, "el-Râsîd/"Şeml" Mübâderatün Adliyye Tahdümü el-Üsera'l-Munfasîle," 00:08:16-00:09:10.

Resim 1: Ziyaret Bürolarından Bir Görüntü³⁴⁸

Projenin ilanından itibaren hızla açılan ziyaret büroların sayısı 2019 yılı sonu itibariyle 25'i genel 24'ü şube olmak üzere ülke genelinde 49 merkeze ulaşmıştır.³⁴⁹ 2021'e gelindiğinde sayısı 55'e yükselen büroların 40 bin kişiye 236 bin hizmet sunduğu Adalet Bakanlığınca ilan edilmiştir.³⁵⁰

Boşanma hukuku başlığı altındaki boşanma türlerinin hepsinde eğer çiftin ortak çocukları var ise zorunlu olarak, yoksa hâkim gerekli gördüğünde sulh ve/veya tahkim alternatif çözüm yolları olarak dava sürecine dâhil edilmektedir.³⁵¹ Sulh ve tahkim aracılığıyla çekişmeli eşlerin birbirlerinin ve çocuklarının haklarına dair anlaşmazlıklarında barış üzere ortak kararlar almalarına yardımcı olunmaktadır.

Bir sonraki bölümde arabulucu-hakemlik olarak Türkçeleştirdiğimiz sulh ve tahkim müessesesi, Suudi Arabistan hukukunda aile hukuku kategorisinde değerlendirilmekte ve kurum ve kuruluşları ya aile mahkemeleri bünyesinde ya da bu mahkemelere bağlı olan özel vakıflarda hizmet vermektedir. Sulh ve tahkim uygulamalarının işleyişinin ve mahiyetinin ayrıntılarıyla anlaşılmasına imkân sağlaması için detaylandırdığımız takip eden başlık altında çalışmamızın asıl konusu

³⁴⁸ Kanâtü'l-İhbâriyye, "el-Râsîd/"Şeml" Mübâderatün Adliyye Tahdümü el-Üsera'l-Munfasîle.

³⁴⁹ Vizâratü'l-Adl, *Mübâderatü-Tevfîri-Merâkizi-Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyâra* (2019).

³⁵⁰ es-Suûdiyye, "Tahsilu Vizâratü'l-Adli Alâ Câizeti'l-Hivâri'l-Vataniyyi an Mübâderat-i Şeml" (2021).

³⁵¹ Vezîru'l-Adl, "Müzekkeratün İdahiyeti Li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye," *Vezîru'l-Adl* (2020).

olan Suudi Arabistan aile hukukunda var olan alternatif çözüm yolları uygulamaları incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN'DA AİLE ARABULUCU HAKEMLİĞİ UYGULAMALARI

Suudi Arabistan aile hukukunda sulh ve tahkim olmak üzere iki ayrı alternatif anlaşmazlık çözüm yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmamızın bu bölümde öncelikle bu iki uygulamanın İslam hukukundaki mahiyetine kısaca değinilecek sonrasında Suudi Arabistan'da var olan uygulamalar, nizamnameler ve bu alanda yapılan ikincil literatür üzerinden incelenecektir.

1. Sulh

1.1. İslam Hukukunda Sulh

Sulh, sözlükte çekişmeli gurupların anlaşarak barışması manasındadır.³⁵² Terim olarak ise çekişmeli iki taraf arasında anlaşmayı sağlayan bir akitleşmedir.³⁵³ İslam Hukukunda sulh, “Sulh daha hayırlıdır”³⁵⁴ âyet-i kerimesi ve “*Müslümanlar arasında sulh caizdir*” hadisi şerifi gereği mutlak olarak meşru kabul edilmiştir.³⁵⁵

Kafirler ve Müslümanlar, imam ve isyancılar, *şikâk* durumundaki eşler arasında, tüm muamelat çekişmelerinde, kasıtlı ve hatalı cinayet gereği kısas davalarında barışa yönelik anlaşma sağlanabilmesi için başvurulabilecek bir alternatif çözüm yöntemidir.³⁵⁶ “*Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında sulh sağlamalarında onlara günah yoktur*”³⁵⁷

³⁵² Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, 1414), 2/517.; Manşûr b. Yûnus b. Şalâhiddîn el- Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ 'an Metni'l-İknâ'* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1983), 3/390.

³⁵³ Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ 'an Metni'l-İknâ'*, 3/390.

³⁵⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Mart 2022), en-Nisa 4/128.

³⁵⁵ İbnü Kayyım el-Cevziyye, *A'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn* (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2002), 2/204.

³⁵⁶ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. 'Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye Fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, ed. Talal Yusuf (Beyrut: Daru- İhyâ'i Tûrâsî'l-'Arabî, no date), 3/391.; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc* (Beyrut, Lübnan, 1994), 3/161.; Mansur b. Yunus el-Buhûtî, *Şerhu Müntehâ'l-İrâdât* (Âlemu'l-Kutub, 1993), 2/139.

³⁵⁷ en-Nisa 4/128.

âyetinin ifadesi gereği sulhun karı-koca çekişmesinde meşruluğu üzerinde ulema ittifak etmiştir.³⁵⁸

1.1.1. Sulhun Çeşitleri

Sulh, çekişmede tarafların iddialara verdikleri cevaplara göre ikrar, inkâr ve sükût sulhu olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

İkrar sulhu, davalının davacı tarafından aleyhine yapılan iddiayı kabul etmesi ile varılan anlaşmadır. İnkâr sulhu, davalının davacı tarafından aleyhine yapılan iddiayı kabul etmemekle birlikte belli şartlar üzerine anlaşma yapmaya razı olduğu durumdur. Sükût sulhu ise davalının davacının aleyhine yaptığı iddiayı kabul veya reddetmediği buna rağmen belli koşullar üzerine anlaşıldığı sulh çeşididir.³⁵⁹

İkrar sulhunun caiz olduğunda ulema arasında ittifak olmakla birlikte İmam Şafiî inkâr ve sükût sulhunun caiz olmayacağı görüşündedir.³⁶⁰ Suudi Arabistan mahkemelerinde öncelikli kaynak olma özelliği taşıyan Hanbelî mezhebi eserlerinde inkâr sulhunun caiz olduğu kabul edilmektedir.³⁶¹

1.1.2. Sulhun Mertebeleri

Sulh çekişme konusu olan anlaşmazlığın tamamen veya kısmen ortadan kalkması ve ilişkilerin olması gereken seviyeye dönmesi veya bu durumun aksine göre belli mertebelere ayrılmıştır.

Birinci mertebe, çekişme konusu olan anlaşmazlıkta tüm yönleri ile barış sağlanması ve ilişkilerin karşılıklı rıza ve muhabbet üzere devam edecek şekilde iyileşmesidir. Bu amaçlanması gereken en ileri hedeftir.³⁶² Sulhun ikinci mertebesi çekişmenin kapandığı ve gönüllerdeki huzursuzluğun sonlandığı, buna rağmen

³⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/4/357.

³⁵⁹ ‘Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Aḥmed, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ Fî Tertîbi’s-Şerâ’i’* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1986), 6/40.

³⁶⁰ el-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 3/166.; Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelüsî İbn Rüşd, “Bidâyetu’l-Muctehid ve Nihayetu’l-Muktesid,” Dâru’l-hadîs, 4/77.

³⁶¹ el-Buhûtî, *Şerhu Müntehâ’l-İrâdât*, 2/143.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/4/357.

³⁶² Ali Buhayyit Ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti’l-Beyn* (Mekketu’l-Mukerreme: Lecnetü İslâhi Zâti’l-Beyn, 1432), 151.

ilişkilerin olması gereken seviyeye dönmediği durumdur.³⁶³ Sulhun üçüncü mertebesi ise çatışma ve çekişme sonlanmasına rağmen kalplerde var olan huzursuzluğun tamamen sonlanmamasıdır. Bu durumda taraflar arasında mutlak bir barıştan söz edilemese de bu aşama çekişmenin sonlanmış olmasından dolayı iyi ve amaçlanacak bir sonuç olarak kabul edilmiştir.³⁶⁴

1.1.3. Sulhun Caiz Olmayacağı Konular

Doktrinde haklar nazariyesi açısından sulhun caiz olamayacağı alanlar üç başlık altında toplanmıştır. Bunların başında İslam hukukunda Allah hakkı olduğu kabul edilen had cezaları gelmektedir.³⁶⁵ Allah hakkı ve kul hakkı birlikte yer alan hadlerde sulh yapıp yapılamayacağı konusunda ise ihtilaf vardır. Bunun örneği kazf haddidir.³⁶⁶ Hanefiler ve Malikilere göre kazf suçunda Allah hakkı ağır bastığı için sulh mümkün değildir.³⁶⁷

Sulh yapılamayacağından kasıt bu konuların sulha konu olamayacağı veya yargıya intikal ettikten sonra af ile düşürülemeyeceğidir. Diğer taraftan kişinin kendi malını çalan birini yetkililere şikâyet etmeden önce affetmesi veya gördüğü bir günahı örtmek için gizlemesi dinen yasaklanan bir durum değildir.³⁶⁸

Örneğin bir kadın kendisini aldattığını iddia eden kocasını bu iddiası ve nafaka taksiri sebebiyle yetkililere şikâyet ederek ortak yaşadıkları konutu terk etse ve hem kocasının ithamını hem de nafaka taksirini ispat ettikten sonra “Sen bana geriye dönük nafaka haklarımı iade et ben de şikayetimi geri çekeyim ve evimize döneyim” dese adam da kabul etse, bu sulh anlaşması hukuken bir sonuç doğurmayacaktır. Diğer bir ifade ile adam karısının talebi gereği nafaka borçlarını ödese ve kadın da adamı affetse dahi adam ispat edilen iffetli kadına zina isnadı suçu sebebiyle yargılanacaktır. Adam

³⁶³ Ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 151–152.

³⁶⁴ Ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 152.

³⁶⁵ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/191.

³⁶⁶ Ünal Yerlikaya, “Ceza Hukuku,” *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 521.

³⁶⁷ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/192.; Ebu'l Velîd Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâtetü'l- Muktesid* (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2004), 4/226.

³⁶⁸ Zeynuddîn 'Abdurrahman b. Aḥmed el-Hanbelî İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûmu ve'l-Hikem* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1988), 340.

karısına yaptığı ithamı dört şahit ile ispat edemez liân yapmayı da kabul etmezse kazf suçu sebebiyle kazf haddi ile cezalandırılacaktır. Yine aynı şekilde yetkililere yansınasa dahi “Ben seni yetkililere şikâyet etmeyeyim sen de benim geçmiş nafakalarımı öde dese adam da kabul etse bu sulh anlaşması da geçerli değildir. Ancak “Ben senin bu suçunu ifşa etmiyorum senin günahını örtmem karşılığında Allah’ın seni affetmesini umuyor ve ailemizin huzurlu olmasını diliyorum” dese bunda dinen bir sakınca yoktur.

Haklar nazariyesi açısından sulhun caiz olmayacağı diğer iki konu ise kişinin başkasının hakkı ve genelin hakkı üzerinde anlaşma yapmasıdır.³⁶⁹ Yine konumuz üzerinden örneklendirecek olursak; eşler arasında çıkan anlaşmazlıkta sulh, eşlerin bizzat kendileri veya vekilleri tarafından sağlanmalıdır. Zira kişilerin yakınlarının adına sulh sağlaması dinen de kazaen de bir geçerlilik taşımayacaktır. Yine çekişmeli eşlerin, ailelerinin hakları üzerinde de sulh sağlamaları aynı kurallar gereğince mümkün değildir. Örneğin nâşize bir kadının evine dönmek için kocasından aslen kayınbabasının malı olan bir gayrimenkulü üzerine yapmasını istediğini veya evlerine bitişik olan bir kamu arazisi üzerine kendisine ev yapmasını şart koştuğunu adamın da bunu kabul ettiğini ve bu şart ve bedel üzerine sulh yaptıklarını farz edelim. Böyle bir durumda sulh geçersizdir. Zira adam kendi hakkı olmayan bir bedeli sulhun konusu yapmıştır.

Caiz olan ve olmayan sulhlar İslam hukuk literatüründe genel olarak bu başlıklar altında toplanmakla birlikte, sulha delil olan hadisi şerifin sulhun meşruluğunu; helali haram, haramı helal kılmama önkoşuluna bağlanmasından dolayı, bu kapsama girecek her türlü konuda sulhun caiz olmadığı İslam hukukçuları tarafından dile getirilmektedir. Bu cümleden olarak bir sulh anlaşmasında helal birlikteliği yasaklayıp haram birlikteliğe imkân sağlamak, faiz almak veya vermek, bir vacibi ıskât etmek ve zulmetmek üzerine sulh yapılması sulhu geçersiz kılacak durumlardandır.³⁷⁰

³⁶⁹ el-Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/192.

³⁷⁰ el-Cevziyye İbn Kayyim, *A'lâmu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Âlemîn*, 1/85.

1.1.4. Islâh

Sulh, çekişmeli tarafların bireysel çabaları ile sağlanamadığında, üçüncü bir tarafın duruma müdahale etmesi ve tarafların arasını bulmak için gayret etmesi dinen meşru kabul edilmiş ve hoş karşılanmıştır. Literatürde *ıslah* olarak geçen bu eylem, “ayrılığa ve ihtilafa düşenlerin arasını -Allah’ın düzeltmeyi mubah kıldığı konularda- Allah’ın emrettiği ve izin verdiği şey üzerine ortak bir görüş ve yakınlıkta buluşmaları için düzeltmektir” şeklinde tarif edilmiştir.³⁷¹

Dinin bu konudaki teşvik edici naslarının başında şu hadisi şerif gelmektedir: “*Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: ‘Namaz, oruç ve sadakadan daha faziletli amelin ne olduğunu size öğreteyim mi? Tabiki yâ Rasûlallah, dediler. İnsanların arasını bulmaktır, buyurdu’*”³⁷² İbn’l-Kayyım bu hadisi şerifin teşvikinden hareketle ıslahın hükümlerini açıkladığı bölümde tarafları uzlaştırma görevini üstlenen kişiyi *muslih* olarak adlandırmıştır. Ona göre muslih, insanlar arasında var olan bir çekişmenin topluma verdiği zararın farkında olarak, vakıayı kavrayan ve adaleti amaçlayan biri olmalıdır. Tüm bunların üstünde, etrafıca kavradığı olayı şer’î gereklilikleri üzere adaletle yönetebilmesi için şer’î donanımına sahip olması gerekmektedir.³⁷³

Islahın sulhtan farkı çekişmeli taraflar arasında üçüncü kişi aracılığı ile yani muslih olarak ifade edilen bir arabulucu vasıtasıyla sulh sağlanmasıdır. Günümüz hukuk literatüründe arabuluculuk kastedilerek; sulh, ıslah ve musâlaha terimleri birbirinin yerine kullanılabilmektedir.

1.1.4.1. Yargı içi sulh

Sulh, İslam dininde güzel ve hoş bir yol olarak kabul edilmesi sebebiyle Müslüman toplumun kültürüne yerleşmiştir.³⁷⁴ Buna rağmen bazı çekişmelerde

³⁷¹ Taberî - Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kaşîr b. Gâlib el-emelî ‘ebû C’ afer Et-Taberî, *Tefsîru ‘t-Taberî Câmî ‘u ‘l-beyân ‘an te ‘vîlî ‘l-Kur ‘ân* (Dâr-ı Hacer Liltebâ ‘et ven-neşîr vet-tevzî ‘ vel- ‘î ‘lân, 2001), 7/481.

³⁷² Muhammed Nâsuruddîn el-Elbânî, *Ğâyetü ‘l-Merâm Fî Tahrîci Ehâdîsi ‘l-Halâli ve ‘l-Harâm* (Beyrut: el-Mektebetü ‘l-İslâmî, 1985), 237.

³⁷³ el-Cevziyye, *A ‘lâmu ‘l-Muvakkîin an Rabbi ‘l-Âlemîn*, 1/86.

³⁷⁴ Welker, “Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context,” 267.

öncelikle tüketilmesi gereken yol olarak sulha başvurulmadan doğrudan yargıya müracaat edilmesi karşılaşılan bir durumdur. Böyle bir durumda hâkimin hüküm vermesinin mi yoksa sulha yönlendirmesinin mi gerekli olduğu tartışılmıştır. Fukahânın genel temâyülü, hâkimin hüküm vermeden önce tarafların rızası olması ön şartı ile sulha gayret etmesinin meşru ve müstehap olduğu yönündedir.³⁷⁵ İbn Nüceym hâkimin hükmü geciktirmesinin mümkün olduğu üç durumdan biri olarak sulha yönlendirme sebebini zikretmiştir.³⁷⁶ Suudi Arabistan günümüz hukukçularından el-Usaymî, bir çekişmede hâkimin yönlendirmesi gereği sulha başvurulmasının, bireysel anlaşmalardan farklı bazı hususiyetler barındırması sebebiyle yargı içi sulh için ayrı bir tarif belirlemiştir. Buna göre yargı içi sulh: “var olan veya olması muhtemel bir çekişmeyi, tarafların iddia ettikleri bir kısım haklarından, karşılıklı feragat etmeleri ve buna razı olmaları ile sonlandıran, yargının ispat ve tasdik ettiği bir anlaşmadır.”³⁷⁷

Tüm akitlerde tarafların rızası zorunlu bir şart iken, sulh babında özellikle vurgulandığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi karşılıklı hak iddiasında, hâkimin vereceği bir hükümden farklı olarak sulhta tarafların anlaşmazlığı sonlandırmak için bazı haklarında feragat etmeye razı olmalarının gerekli olabileceğidir.³⁷⁸ Bu bağlamda sulh akdinde rıza diğer akitlere kıyasla daha zorunlu bir şart kabul edilmiş ve emir sahiplerine dahi sulh olmaya zorlama hakkı verilmemiştir.³⁷⁹

1.1.4.2. Sulha Yönlendirmeden Sonlandırılacak Davalar

Yargıya intikal eden bazı davalarda hâkimin taraflar arasında derhal hüküm vermesi sulha yönlendirmesinden evla kabul edilmiştir. Bu davalar şunlardır:

- a- Hâkimin davanın nasıl sonlanması gerektiğine dair kesin kanaatinin oluşması: Bu durumda hâkimin alternatif bir yönteme başvurmadan davayı

³⁷⁵ Ebu'l-Kâsım İbnü Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, no date, 221.; Ebû'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî*, ed. Muḥammed Fu'ad 'Abdu'l-Bâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 5/307.

³⁷⁶ Zeynüddin b. İbrahim İbnü Nüceym, *el-Eşbâhu ve'n-Nezâir* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'İlmiyye, 2019), 191.

³⁷⁷ Faysal b. Sa'd el-Usaymî, “el-Sulhu Fî Meclisi'l-Kadâi,” *Mecelletü'l Adl* 67 (1436), 19. 9

³⁷⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muḥammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 30/20/134.

³⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/40.

sonlandırması gerekmektedir.³⁸⁰ Ancak, daha sonra zikredilecek üç durumun aksine bu durumun istisnası mümkündür. Örneğin taraflar akraba veya toplumun önde gelenlerinden iseler ya da hâkim hüküm ile davayı sonlandırdığında taraflar arasında var olan sorunun büyüyebileceğini fark ederse, hak kendisine zahir olsa dahi davayı sulha yönlendirmesinde bir sakınca yoktur.³⁸¹

- b- Taraflardan birinin zalim, diğerinin mazlum olduğunu fark ettiği durumda hâkim davayı hükmen sonlandırmalıdır.³⁸²
- c- Tarafların sulha uymayacağına veya sulh anlaşmasında alınan kararların uygulanmasında tarafların arasında yeni bir çekişme çıkacağına kanaat ederse, hâkim maslahat gereği davayı hükmen sonlandırmalıdır.³⁸³
- d- Taraflar haklarında ısrar ederler veya sulh için adım atmazlarsa hâkim süreci uzatmadan davayı hükmen sonlandırmalıdır.³⁸⁴

1.1.4.3. Sulh Akdi

İster tarafların bireysel çabaları isterse yargı yönlendirmesi ile olsun sulh, sınırları taraflarca belirlenmiş bir akittir. Buna göre sulh akdinin rüknü icap ve kabul, tarafları ise aslen veya vekâleten sulhu gerçekleştirecek olanlardır.³⁸⁵ Sulhun konusu ise ikiye ayrılmıştır. İlki, hakkında sulh sağlanan çekişmedir ve literatürde “*el-Musâlah anı*” şeklinde terimleşmiştir. Konunun ikinci ayağını ise *el-Musâlah aleyh* olarak ifade edilen, sulhun bedeli oluşturmaktadır. Bedelin mal veya mal olmayan herhangi bir şey olması mümkündür.³⁸⁶

³⁸⁰ İbrâhîm b. ‘Alî b. Muhammed İbn Ferhûn İbn Ferhûn, Burhâneddîn el-Ya‘merî, *Tabşiratu ‘l-Hukkâm Fî ‘Usûli ‘l-‘Akdiyeti ve Menâhici ‘l-‘Ahkâm* (Mektebetu ‘l-Kulliyyât el-Ezheriyye, 1986), 2/1/43.

³⁸¹ Ebu ‘l-Hasen Et-Tarablusî, *Muînü ‘l-Hukkâm Fî mâ Yeteraddedu Beyne ‘l-Hasmeyni Mine ‘l-Ahkâm* (Daru ‘l-Fikr, no date), 1/19.

³⁸² Et-Tarablusî, *Muînü ‘l-Hukkâm Fî mâ Yeteraddedu Beyne ‘l-Hasmeyni Mine ‘l-Ahkâm*, 20.

³⁸³ Alâuddin el-Kâsânî, *Bedâiu ‘s-Sanâi ‘Fî Tertîbi ‘ş-Şerâi* (Beyrut, Lübnan: Daru ‘l-kutubi ‘l-‘İlmiyye, 1986), 7/13.; İbn Ferhûn İbn Ferhûn, Burhâneddîn el-Ya‘merî, *Tabşiratu ‘l-Hukkâm Fî ‘Usûli ‘l-‘Akdiyeti ve Menâhici ‘l-‘Ahkâm*, 2/1/43.

³⁸⁴ el-Usaymî, “es-Sulhu Fî Meclisi ‘l-Kadâi,” 29.

³⁸⁵ el-Usaymî, “es-Sulhu Fî Meclisi ‘l-Kadâi,” 21.

³⁸⁶ Ahmed, *Bedâ ‘i ‘u ‘s-Sanâi*, 6/40.; Lecnetün min İddeti Ulemâi fî ‘l-Hilâfeti ‘l-Osmâniyye, *Mecelletü ‘l-Ahkâmü ‘l-Adliyye* (Beyrut, Lübnan: Dâru-İbni Hazm, 2021), md.1531,1532,1033,1534.

Gerekli şartlara uyarak tarafların üzerinde anlaşıp gerekliliklerini onayladıkları sulh akdi yargı dışı ise diyâneten, yargı içi ise diyâneten ve kazaen bağlayıcıdır. Tarafların karşılıklı rızası müstesna, böyle bir sulhun iptal ve ilgası mümkün değildir.³⁸⁷ Suudi Arabistan nizamları yargı içi sulh anlaşmasını derhal, yargı dışı sulhu ise gerekli makamlara onaylatılmasının ardından yürürlüğe koymaktadır.³⁸⁸ Suudi Arabistan teâmüllerine göre resmen onaylanacak sulh anlaşmalarında İslam hukukuna aykırılık olmaması *el-Musâlahu anhu ve el-Musâlahu aleyhin* yanlış anlaşılmaya imkân verilmeyecek şekilde kaydedilmesi şartı bulunmaktadır.³⁸⁹

1.2. Suudi Arabistan’da Sulh (Arabuluculuk) Uygulamaları

Suudi Arabistan’da sulh tüm muamelat çekişmelerinde, bazı ceza davalarında ve aile anlaşmazlıklarında başvuru alternatif bir çözüm yoludur. Sulhun kurumsallaşması ile ilgili çıkarılan nizam ve yönetmelikler genel olarak tüm sulh çeşitlerini kapsamaktadır. Aile davaları sulh uygulamaları genel nizamların kapsamı içerisinde değerlendirilmekte ve eğer hususi bir düzenleme gerekli görülürse alınan kararlar özel genelgeler ile sisteme dâhil edilmektedir.

Buna göre Suudi Arabistan’da aile anlaşmazlıklarında yürütülen sulh uygulamaları üç kısımdır. Birinci kısım, işleyiş nizamnameler ile düzenlenen ve devlet kurumları eliyle yürütülen yargı içi sulhtur. İkinci kısım, kurumları bazı devlet adamlarınca desteklenen ve işleyişinde devlet adamlarının otoritelerinin kullanılmasına izin verilen sulh uygulamalarıdır. Üçüncü kısım ise, devletin yetkili bakanlıklarından gerekli izinler alınarak kurulan ve resmi denetimle işletilen derneklerin gerçekleştirdiği sulh uygulamalarıdır. Gerektiğinde iş birliği yapan bu üç ayrı kanalın çalışmaları, Suudi Arabistan’daki aile çekişmelerinde takip edilen sulh uygulamalarının bütünü oluşturmaktadır. Krallıkta var olan uygulamaların tüm

³⁸⁷ Ahmed b. Ganîm b. Sâlim en-Nefrâvî, *el-Fevâkihu’d-Devvânî ‘alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Ğayravânî* (Dâru’l-fikr, 1995), 2/232.; fi’l-Hilâfeti’l-Osmâniyye, *Mecelletü’l-Ahkâmu’l-Adliyye*, md:1556.

³⁸⁸ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “Nizâmu’t-Tenfîz,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (Riyad,Suud) (2012), md.9.

³⁸⁹ Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, *Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı* (Riyad,Suud, 2019), md.20.

yönleri ile ortaya konulmasına imkân sağlaması için çalışmamızın bu bölümünde sulh uygulaması hizmeti veren üç ayrı kanal da ayrı başlık altında incelenecektir.

1.2.1. Yargı İçi Sulh

Suudi Arabistan'ın remi fetva kurumu olan Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ (Kıdemli Alimler Konseyi) 1975 yılında boşanma amaçlı aile anlaşmazlığı davalarında hâkimlerin takip etmesi gereken usule dair bir fetva yayınlamıştır. Dava sürecinde sulh ve tahkim gibi alternatif yöntemlere başvurulmasını salık veren fetva metni, aile çekişmeleri görülme usulü yönlendirmesi olarak dönemin adalet bakanı emri ile mahkemelerde yürürlüğe girmiştir.³⁹⁰ Bu tarihten itibaren sulh ve tahkim, Suudi Arabistan hâkimlerinin nizami bir yükümlülük ile yargı içi bir yöntem olarak işlettikleri bir uygulama haline gelmiştir.

21. yüzyıl itibarıyla tüm dünyada olduğu gibi Suudi Arabistan'da da aile çekişmeleri davalarının artması mahkeme üzerinde kontrolü zor bir yoğunluk oluşturmuş, buna ek olarak boşanmaların artması toplum düzenini sağlamaya yönelik başka tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır.³⁹¹ Bu sebeple mahkeme yükünü hafifletmek, davalarının özenle görülmesine imkân sağlamak ve aile çekişmelerinin aile birliğinin devamı üzerine sonlanmasını sağlamak amacıyla sulh kurumsallaşmaya başlamıştır.³⁹² İlk olarak 2000 yılında o dönem aile davalarından sorumlu mahkeme olan Riyad Sosyal Güvenlik ve Evlenme Mahkemesi bünyesinde muslih olarak ifade edilen arabulucuların görev aldığı ıslah büroları açılmıştır. Bu uygulamanın yürürlüğe girmesiye mahkemelere boşanma davası ile başvuran çiftlerin aralarında sulh sağlanması için çiftler bu ıslah bürolara havale edilmeye başlanmıştır.³⁹³ Kısa sürede ülke genelindeki mahkemelerin tamamına yakınında açılan ıslah bürolarının denetimi için özel bir idari birim oluşturulmuştur. Bu idari birimin gerekli gördüğü diğer

³⁹⁰ Yargı, “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan’da Bir İnceleme,” 153.

³⁹¹ Vizâratü'l-Adl, “el-Kitâbu'l-İhsâiyyi Li-Âm 1438,” *Vizâratü'l-Adl* (2016).;ksamoj, “el-Mehâkimü'l-Mütehasisa Bi'l-Memleke- İstidyu'l-İhbâriyye,” (2014), 05:40:00-16:00:00.

³⁹² Hamd el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” *Mecelletü'l-Adl* 46/ (1431), 332.

³⁹³ Yargı, *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*, 279.;Yargı, “Suudi Arabistan’da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” 82,83.

birimler ile iş birliği yapmasına izin verilerek büroların iş kalitesi için ihtiyaç duyacağı desteği alması sağlanmıştır. İlk ıslah bürolarında görev alan muslihler şeriat fakültesi ve diğer yüksek eğitim kurumları mezunlarından seçilmiştir. Sulh bürosu çalışanlarının ihtiyaç halinde cami ve kabile şeyhleri gibi kanaat önderlerinden de yardım almalarına izin verilmiştir.³⁹⁴

1.2.1.1. Islah Büroları ve İşleyişi

Sulhun kurumsallaşmaya başlamasının ardından çiftler boşanma amacı ile mahkemeye başvurduklarında, öncelikle kendilerinden ıslah bürolarından randevu almaları istenmektedir. Mahkemenin yönlendirmesi ile bürolara başvuran çiftler öncelikle kayıt formu doldurmaktadırlar.³⁹⁵ Mahkeme kayıtlarının ortaya koyduğu üzere bazı davalar başvuru sürecinde değil mahkemede görülmeye başlamasının ardından davanın hâkimi tarafından sulha havale edilebilmektedir.³⁹⁶

İster dava süreci başlamadan önce ister sonra olsun, eşler ıslah bürosuna yönlendirildiklerinde kayıt formuna, boşanmayı isteme sebepleri, yaş, meslek, eğitim durumu, uyuşu, söz konusu evliliğin ne zamandır devam ettiği, çocuk sayısı, adamın başka eşi var ise kaç tane olduğu, arabuluculuğun sürece dâhil edilmesinden razı olup olunmadığına dair tarafların beyanları kaydedilmektedir.³⁹⁷ İlk kayıt işleminden sonra ıslah bürosu yetkilisi özel bir kısa görüşme ile dava hakkında sözlü bilgiler almaktadır. Bu yetkilinin taraflarla birebir iletişime geçtiği bu süreçte asıl oturumlar için gün ve saat de belirlenmektedir.³⁹⁸ Islah bürosu yetkililerinin sulh için ilk yaptıkları işlem, eşlerin iletişim durumunu kontrol etmektir. Bu yolla taraflar arasında arabuluculuğun imkânına dair ilk gözlemlerini edinmektedirler.³⁹⁹

Oturumlar başladığında muslihler taraflara yargılamaktan uzak rahatlatıcı bir üslup ile muamele etmekte, ihtiyaç duydukları vakti vererek kendilerini rahat ifade

³⁹⁴ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 332,333.

³⁹⁵ Yargı, “Suudi Arabistan'da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” 82,83.; Welker, “Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context,” 273.

³⁹⁶ Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 8/404-408.

³⁹⁷ Yargı, “Suudi Arabistan'da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar,” 83.

³⁹⁸ Welker, “Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context,” 273.

³⁹⁹ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 328.

edebilmeleri için gerekli ortamı sağlamaktadırlar.⁴⁰⁰ Muslihler bu süreçte taraflara Kur'ân-ı Kerîm-ı Kerim'den ayetler ve bazı hadisi şerifleri hatırlatarak akl-ı selim ile davranmalarına yardımcı olmaktadır. “Mefsedetlerin def’i maslahatların celbinden evladır” kaidesi gereğince amel ederek tarafların aralarındaki çekişmeyi artıracak şekilde karşı karşıya gelmelerini engellemektedirler. Çifti boşanmanın kötü sonuçları hakkında bilinçlendirmekte, çekişmenin ve ayrılığın çocuklara vereceği zararları hatırlatmaktadır.⁴⁰¹ Eşler arasındaki çekişmenin sebebi maddi sıkıntılar ise tarafların maddi olarak desteklenmesi için hayır sahiplerinden gereken yardımın edinilebilmesi için de gayret etmektedirler.⁴⁰² Taraflar tüm telkinlere rağmen boşanmakta ısrar etkilinde ise ayrılık sonrası muhtemel çekişme konularından olan nafaka miktarını, hadâne hakkını ve ziyaret günlerini belirleyerek muhtemel bir ikinci çekişmeyi önlemek amaçlı tedbirler almaktadırlar. Tüm bu sayılanlara ek olarak ıslah bürolarında yargının üstlenmesi mümkün olmayan birçok ek fayda da sağlanmaktadır. Örneğin bilgisizliğin birçok yanlış muameleye ve olumsuz sonuca götürmesini engellemek için büro çalışanları taraflara boşanma ahkâmı ile ilgili bilgi vermektedirler. Eğer koca boşama sözünü sarf etmiş ise iddet müddeti içerisinde karısıyla bir arada kalmaları gerektiği ve mümkün ise bu süre zarfında geri dönmesini tavsiye etmektedirler. Bid’î talak konusunda da gerekli bilgileri vermekte ve dinen hoş karşılanmayan bu uygulamadan tarafların geri durmasını nasihat ederek sünni talaka teşvik etmektedirler.⁴⁰³

Özelde eşler arasında, genel olarak tüm aile bireyleri için barışı tesis etmenin önemi ve bilinci ile yürütülen sulh sayesinde, birçok ailenin dağılmasının yüzlerce çocuğun ortada kalmasının engellendiği alanda tecrübesi olan yetkililer tarafından kaydedilmiş ve Ahvâl-i Şahsiyye davalarının çoğunun yargı ile sonlandırılmaya değil sulh ile görülmeye daha uygun olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁴

2014 yılında Mekke-i Mükerrema mahkemesinde görülen bir talak ispatı davası sulhun işleyişine örneklik olması açısından önemli veriler sağlamaktadır.

⁴⁰⁰ Welker, “Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context,” 274.

⁴⁰¹ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 328.

⁴⁰² el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 331–332.

⁴⁰³ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 331–332.

⁴⁰⁴ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 331,333.

Karının kocasının kendisini boşadığı ancak bunu sonradan reddettiği iddiası ve bu boşanmanın ispatı talebi ile açılan davada eşler mahkeme süreci başladıktan sonra sulha yönlendirilmişlerdir.

İlgili kayıta davacı kadın, kocası ile şiddetli geçimsizlik yaşadığı, kocasının kendisine şiddet uyguladığını, nafakasını ihmal ettiğini ve tüm bunlarla birlikte ayrı ayrı vakitlerde kendisini üç kere boşadığını iddia etmektedir. Davalı koca ise kadının ihmal, şiddet ve geçimsizlik iddialarını reddetmekte ve karısını üç defa değil iki defa boşadığını, karısının üçüncü boşamanın gerçekleştiğini zannettiği üçüncü seferde, ikinci boşama lafzını tekit ettiğini ileri sürerek davanın reddini talep etmektedir. Bunun üzerine kâdı eşleri eğer mümkünse sulh olmaları, değilse ayrılığın karşılıklı mı yoksa karşılıksız mı olması gerektiğinin incelenmesi için sulh komisyonuna havale etmiştir. İslah bürosundaki arabulucular davacı ve davalı ile görüşmüş, tarafların iddia ve savunmalarını ayrı ayrı dinlemiştir. Davalı koca mahkemede reddettiği karısının şiddet, ihmal ve geçimsizlik iddialarını ıslah bürosunda doğrulamıştır. Ancak hatalarından döneceğini vaat ederek evliliğinin devamında ısrar etmiştir. Ne var ki davacı kadın ayrılma isteğinde ısrarcıdır. Arabulucular iki tarafa da Allah rızasını ve aralarında bir müddet devam etmiş olan eş birlikteliğinin faziletini hatırlatarak evlilik birliğinin devamını sağlayacak sulha davet etmiştir. Koca, karısını boşamadığını ve boşamayacağını ifade ederek evliliği sürdürmeyi istemiş ancak kadın uzun müddet devam eden maruz kaldığı haksızlıklar sebebi ile ayrılmakta ısrar etmiştir. Bunun üzerine arabulucular, tarafların sulh olmadıklarını ve kocanın ikrarı ile kesinleşen zarar gereği tarafların karşılıksız boşanmalarını uygun gördüklerini mahkemeye iletmışlerdir. Arabuluculuk raporunun çıkmasının ardından mahkemede tekrar akdedilen ikinci oturumda hâkim öncelikle taraflara raporun içeriğini sunarak, arabulucuların kararını onaylayıp onaylamadıklarını sormuştur. Davacı kadın onayladığını belirtmiş ancak davalı reddetmiştir. İki farklı beyan sebebiyle çekişmenin devam etmesi üzerine hâkim ikinci bir çaba olarak yargı meclisinde tekrar sulh üzerine yönlendirmelerde bulunmuş ancak taraflar sulh olmamakta ısrar etmiştir. Bunun üzerine hâkim, tüm şahit oldukları sebebiyle sulh komisyonunun kararı ve İslam şeriatının “zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur” ilkesi gereğince ve eşlerin birlikteliğinde, şeriatın muhabbet, rahmet, sekînet, sağlıklı nesil yetiştirme ve bunların nafakasını temin etme gibi nikâhı helal kılma maksatlarının ihlali

olduğunu, evliliğin devam etmesinde eşler ve çocuklar için psikolojik, sosyolojik ve fiziksel zarar bulunduğunu belirterek çiftin nikâhını bedelsiz feshetmiştir. Davacı hükümden razı olmuş ancak davalı koca kararı temyize taşımıştır. Temyiz hâkimleri davayı tekrar inceleyerek, boşanma ispatı ile açılan davanın neden fesih ile sonlandırıldığının anlaşılmadığını, hâkimin görevinin davayı açılma sebebine göre yürütmek olduğu ve buna göre öncelikle boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediği konusuna odaklanması gerektiği ve eğer zikredildi ise talak lafızlarının doğurduğu sonuçları incelemesi sonrasında feshi ayrı bir konu olarak değerlendirmesi gerektiği gerekçeleri ile kararı bozmuştur. Dava hâkimi temyize cevaben: *Keşşafu'l-Kinâ* metninde geçen, “Eğer bir kadın kocasının kendisini üç talak ile boşadığını iddia eder ve koca bunu inkâr ederse kocanın sözüne itibar edilir; çünkü asıl, nikâhın kalıcılığıdır” ilkesi ve *Ravdu'l-Murbi*‘ de bulunan;

“Eğer ki bir koca kendisi ile birlikte olduğu karısına: sen boşsun der ve bunu iki yahut üç kere tekrar ederse adet(sayı) gerçekleşmiş olur. Yani; talak tekrar adedince vaki olur, iki defa tekrar etmiş ise iki talak üç defa tekrar etmiş ise üç talak vaki olur; çünkü açık boşama lafzı kullanmıştır. Ancak tekrar ile tekit kastetmiş ise, tekrar lafzı tek lafız kabul edilir. Veya iyi anlaşılmasını niyet ederek tekrar etmiş ise –hükme delil bu kısımdır- tekrar, tek boşama kabul edilir.”

delilleri gereği boşanmayı ispat edemediğini ancak sulh komisyonundan gelen raporda kocanın zararı ikrar etmesi üzerine “zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur” genel kaidesi gereğince nikâhı feshettiğini ifade etmiştir. Hâkimin açıklamaları temyiz hâkimlerince haklı bulunmuş ve karar onaylanmıştır.⁴⁰⁵

Bu davada sulh, eşlerin birlikteliğini sağlama gayretinde başarısız olmuş ancak davanın daha özenli görülmesine ve uzamadan sonlanmasına katkı sağlamıştır. Nitekim davalı koca mahkemede reddettiği ihmal ve şiddet iddialarını arabuluculuk görüşmelerinde ikrar etmiştir. İkrar, hâkime davayı görürken ispat etmesi belki de mümkün olmayacak zarar delilini sunmuş ve dava bu delil üzerine sonlanmıştır. Aksi takdirde hâkim davayı sonlandıracak bir delil elde edemediği için dava sürecinin uzayacağı açıktır. Bu durumda davanın mahkeme yükü ve çekişmenin aileye verdiği zarar uzun süre devam edecektir.

⁴⁰⁵ Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 8/404-408.

Islah bürolarının bu şekilde davaların hızlı görülmesine büyük katkı sağlaması önem arz etmektedir. Zira 2010 yılındaki bir istatistiğe göre sadece Riyad Genel Mahkemesi'ne yılda 4800 talak başvurusu yapılmaktadır.⁴⁰⁶

1.2.1.2. Islah Bürolarının Çoğaltılması ve Yetkilerinin Genişletilmesi

Islah bürolarının pilot uygulamaları kısa sürede olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun üzerine çoğaltılmalarına karar verilmiş ve dönemin Adalet Bakanı Abdülkerim İsa, katıldığı bir açılışta bu kararı ilan etmiştir.⁴⁰⁷ Kararın ardından ilk ıslah büroları açılma yönergesi 2013 yılında yayınlanmıştır.⁴⁰⁸ “Merkezü'l-Musâlaha Düzenlemesi” adıyla yayınlanan nizam Merkezü'l-Musâlaha adında bir arabuluculuk merkezi açılmasına salık vermiştir. Yeni açılacak merkezin görevi alt kurumları aracılığıyla “İslam Şeriatının hükümleri ve ilgili nizamların gereğini ihlal etmeksizin çekişmeleri sulh ile sonlandırmak” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁰⁹

Nizam, *Musâlaha* adı ile terimleştirdiği arabuluculuğu “anlaşmazlıkları barışla sonlandırmak amacı ile kullanılan rızaya dayalı alternatif yöntemdir” şeklinde tarif etmiştir.⁴¹⁰ Merkezlerin bu yöntemi anlaşmazlıkları tam veya kısmî bir barış ile sonlandırmak için kullanacağı ifade edilmiş ve belirlenen esaslar üzerine musâlaha görevini üstlenen kişiler Muslih olarak adlandırılmıştır.⁴¹¹ Musâlaha merkezlerinin alt birimleri olan ıslah bürolarının mahkemelerde veya noterliklerde açılmasına karar verilmiştir.⁴¹² Bürolarda çalışacak arabulucuların ise bakanlık mensuplarından, memurlukları onaylı devlet memurlarından veya bakanlık kararı ile belirlenmiş şartları sağlayan kişilerden seçilmesine karar verilmiş ancak seçilecek bu arabulucularda hangi şartlar aranacağı açıkça ifade edilmemiştir.⁴¹³ Düzenlemede arabuluculuğun işleyişine dair de bazı ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelerin başında şüphesiz gizlilik esası

⁴⁰⁶ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 328.

⁴⁰⁷ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 322.

⁴⁰⁸ Hey'etül-Huberâi Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati,” *Hey'etül-Huberâi Bi-Meclesi'l-Vüzerâ* (2013).

⁴⁰⁹ Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati” (2013), m:3.

⁴¹⁰ Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati” (2013), md.1/5.

⁴¹¹ Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati” (2013), md.1,3.

⁴¹² Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati” (2013), md.4.

⁴¹³ Bi-Meclesi'l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati” (2013), md.4.

gelmektedir. Daha sonraki düzenlemelerde ayrıntıları netleşecek olan gizlilik ilkesi hakkında, bu nizamda arabulucuların ve tüm yetkililerin görev süreleri devam ederken veya sonrasında şer’î ve/veya nizami bir gereklilik olması müstesna, görevlerine dair bilgileri paylaşımlarının yasak olduğu ifade edilmekle yetinilmiştir.⁴¹⁴

Sulhun kurumsal düzenlemelerini içeren bu nizamda, büroların çalışma yönergesinin bakanlık tarafından çıkarılacağı belirtilerek sıradaki düzenlemeye işaret edilmiştir.⁴¹⁵

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde musâlaha Türkçe karşılığı olan arabuluculuk, muslih ise arabulucu terimleri ile ifade edilecektir.

Arabuluculuk merkezinin kurulmasının ardından açılan arabuluculuk bürolarının çalışma usulleri ilk olarak 2014, sonrasında bazı değişiklikler ile 2019 yılında yayınlanan iki ayrı genelge ile düzenlenmiştir. 2019 yönergesi 2014 yönergesini yürürlükten kaldırmıştır.⁴¹⁶

1.2.1.3. Arabuluculuğa Başvuru

Bir çekişmede alternatif çözüm yolu olarak arabuluculuğun devreye girmesinin birkaç yolu vardır. Mahkemeden havale, bağımsız bireysel başvuru ve dava mahkemesinde görülmeye başladıktan sonra bireysel başvuru şeklinde sürece dâhil edilmesi mümkündür. Islah büroları çalışma yönergesine göre mahkemeden havale edilen veya bireysel başvuru ile gelen davalar, şer’î kurallar ve yürürlükteki nizamlara aykırılık içermemelidir.⁴¹⁷ Şer’î aykırılık, yukarıda ilgili bölümde de işaret edildiği üzere, hırsızlık, zina haddi ve alkol kullanımı haddi olarak ifade edilen sırf Allah hakkı had cezaları veya helali haram, haramı helal kılmayı içeren davalardır.⁴¹⁸ Nizami aykırılık içermeme, hukuk sisteminin tüm gerekliliklerini kapsayan genel bir ilke olmakla birlikte, ilgili literatürde bu konuya özel bir örnek bulunmamaktadır.

⁴¹⁴ Bi-Meclisi’l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi’l-Musâlahati” (2013), md.7.

⁴¹⁵ Bi-Meclisi’l-Vüzerâ, “Tanzîmu-Merkezi’l-Musâlahati” (2013), md.9.

⁴¹⁶ Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.26.

⁴¹⁷ Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.2.

⁴¹⁸ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 332–333.

1.2.1.4. Arabuluculuğun Zorunlu Olduğu Durumlar

Arabuluculuğun, hâkimin talebi veya çekişmeli tarafların isteği ile sürece dâhil edilme serbestliği yakın zamanda nizamlarda bazı değişiklikler yapılarak sınırlandırılmıştır.⁴¹⁹ Bu bağlamda 2020 yılında şer'î muhâkeme nizâmı uygulama lâihasına 16. fıkra eklenerek davaların görülme usulüne yeni bir uygulama getirilmiştir. Buna göre ortak çocukları olan eşlerin boşanma talebi veya ispatı davalarında mahkeme süreci başlatılmadan önce arabuluculuğa başvuru zorunlu hale getirilmiştir. İlgili karara göre eşler boşanma, hul' ispatı veya nikâh feshi davası ile mahkemeye başvurdıklarında, mahkeme zorunlu olarak davayı sulh merkezine havale etmelidir.⁴²⁰

Bu karar öncesinde anlaşmalı boşanmalar mahkemede dava olarak görülmeye gerek olmadan onaylanmaktaydı.⁴²¹ Adalet Bakanı Velîd Samâ'î'nin açıklamasına göre, yeni düzenleme ile erkeğin tek taraflı boşamasının nafaka, ziyaret vb. konularda sebep olabileceği muhtemel hak kaybının önüne geçilmek istenmektedir.⁴²²

Buna göre arabuluculuk merkezi boşanmak isteyen ancak ortak çocukları olduğu için zorunlu olarak tarafına havale edilen veya bireysel başvuruları, başvuru tarihinden itibaren ilk 20 günlük süre içerisinde karı-kocanın ortak katıldığı görüşmelerde, çekişmeyi aile birliğinin devamını sağlayacak sulh ile sonlandırmaya gayret etmelidir. Bu süreçte öncelikli hedef olan evlilik birliğinin devamı üzerine sulh sağlanırsa alınan kararlar kayıt altına alınarak belgelenecek ve bu belge ilgili makamlarca tanınan bir icra senedi hükmü kazanacaktır. Ancak eşler evlilik birliğinin devamı üzerine sulh olmaz iseler, ikinci bir süreç olarak on günlük ek bir sürede arabulucular çifti çocuklar üzerindeki hakları, nafaka ve ziyaret konularında ayrılma sonrası yeni bir çekişme doğmaması için ortak bir karara varmayı teklif eder. Bu aşama

⁴¹⁹ Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, *Karâr Rakam (7344)* (Riyad, 1441).

⁴²⁰ Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, *Müzekkiratü'n-İddâhiyyetün Li'l-Mâddeti (16/33) Mine'l-Levâihi't-Tenfîziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâtü's-Şer'iyye* (Riyad, Suud, 1441).

⁴²¹ Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme."; Yargı, "Suudi Arabistan'da Üçlü Boşama ile İlgili Uygulamalar," 82.; Muhaymîd İbrahim, *el-İnhââtü's-Sübûtiyyetü Bi'l-Mehâkimi's-Şer'iyyeti Bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 2/732-733.

⁴²² Halîciyye, "Meâlî Vezîru'l-Adli's-Suûdiyyi Dr. Velîd es-Samânî Da'fu Bernâmecî Fi's-Sûra Mea' Abdullah el-Müdeyfer," 01:00:02-01:03:00.

ihtisas sahibi bir arabulucunun aileyi anlaşılamamalarının kanuni ve toplumsal sonuçları hakkında bilinçlendirmesi ile gerçekleştirilir. Genelgenin yönlendirmesine göre ilk ve ikinci süreç davanın ilk kaydından itibaren 30 günlük süre içerisinde sonlandırılmak zorundandır.⁴²³

Eşler belirlenen konuların tümünde veya bazısında sulh olduklarında, tarafların üzerinde anlaştıkları sorumluluk ve taahhütler en iyi şekilde uygulanmasına imkân verecek şekilde kaydedilir. Anlaşma şartları kaydı ile eşler mahkemeye başvurdıklarında ya da mahkemeden havale edilmişler ise tekrar mahkemeye sevk edildiklerinde, tüm ayrıntılarda sulh sağlanmış ise mahkeme boşanmayı onaylamaktadır. Ancak adı geçen konuların tümünde veya bazılarında verilen süre içerisinde sulh sağlanamamış ise mahkeme arabulucuların bilirkişi sıfatıyla oluşturdukları, arabuluculuk süreci ve nafaka konusundaki tavsiyelerini ayrıntıları ile kaydettikleri raporu dikkate alarak davayı karara bağlamaktadır.⁴²⁴

Arabuluculuk sürecinin belli müddetlerle sınırlandırılması ve kısmî de olsa zorunlu hale getirilmesi, çocuk haklarının korunmasına dair mer'î nizamlara dayandırılmış ve İslam hukukunun konuda var olan hükümleri ile gerekçelendirilmiştir.⁴²⁵

Vurgulamak gerekir ki arabuluculuğun zorunlu kılınması yukarıda değindiğimiz İslam hukuk literatüründeki sulhun rızaya dayalı bir akit olması kuralı ile çelişmemektedir. Zira son yapılan düzenlemeler tarafların sulh olmalarını değil sulh olmaya yönlendirilmelerini zorunlu kılmıştır. Bu uygulamalarda sulh olmama hakkı tanınmakla birlikte eşlere, bir evliliği sonlandırmanın sorunları ile o sorunlar çok fazla büyümeden yüzleşme fırsatı vermektedir.⁴²⁶

Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre ilgili nizamnamenin yürürlüğe girmesinin ardından aile davaları %20, boşanmalar ise %22 oranında azalmıştır.⁴²⁷ Arabuluculuk

⁴²³ Vezîru'l-Adl, "Müzekkeratün İdahiyeti Li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Ser'iyye" (2020).

⁴²⁴ Vezîru'l-Adl, "Müzekkeratün İdahiyeti Li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Ser'iyye" (2020).

⁴²⁵ Vezîru'l-Adl, "Müzekkeratün İdahiyeti Li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Ser'iyye" (2020).

⁴²⁶ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.16.

⁴²⁷ Vizâratü'l-Adl, "Ba'de Karâri'l-Vezîru'l-Adli Merkezü'l-Musâlehati Yeshumu Fî Terâcüü't-Talâki Bi-Nisbeti%22," *Vizâratü'l-Adl* (2020).; Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, "İnhâu 60 Elf

merkezinin verilerine göre ise 2020 Şubat ayından 2021 Eylül ayına kadar 60.000 davada eşler arasında sulh sağlanarak toplumsal düzene katkı sağlanmıştır.⁴²⁸

1.2.1.5. Arabulucularla İlgili Kurallar

1.2.1.5.1 Arabulucuların Seçimi

Arabuluculuk merkezleri düzenleme nizamındaki arabulucuların bakanlık mensubu veya bakanlığın belirlediği özelliklere ve şartlara göre seçilmiş kişilerden istihdam edileceğine dair kaide, bir sonraki düzenleme olan arabuluculuk büroları çalışma yönergesinde ve iş yeterliliği eğitim müfredatları belirleme kurumlarının yayınlarında detaylandırılmıştır.

1.2.1.5.2 Arabulucularda Aranılan Özellikler

Arabuluculuk büroları, bakanlık mensubu olmadığı halde devlet kurumları, özel kurumlar veya kâr amacı gütmeyen kuruluşların elemanlarından *Kayıtlı Arabulucu* sıfatıyla arabulucular istihdam edebilmektedir.⁴²⁹ Bu kişilerde tam ehliyet sahibi olmak, güzel ahlak ve yaşayış sahibi olup, emanetini veya vakarını geri dönüşsüz olarak zedeleyecek bir suçtan hüküm giymemiş olmak, en az lisans derecesinde diploma sahibi olmak, merkezin gerçekleştirdiği eğitim seminerlerine katılmış olmak, büronun yazılı ve sözlü sınavlarını geçmiş olmak ve büronun eğitmeni bir arabulucunun nezaretinde en az 10 sulh oturumuna katılarak staj yapmış olmak şartları aranmaktadır.⁴³⁰ Arabulucuların erkek olma şartı yoktur. Nitekim *kayıtlı arabulucu* olmak için bakanlığa başvuran ve aralarında öğretmen, avukat, üniversite hocası ve doktorların da bulunduğu adayların %46'sının kadın olduğu bildirilmiştir.⁴³¹

Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha İlâ Kââtî'l-Mehâkim,” *Twitter* (2021), 8 Ocak 2022, 13:50. Suudi Arabistan, “İnhâu 60 Elf Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha İlâ Kââtî'l-Mehâkim” (2021), 8 Ocak 2021, 13:50.

⁴²⁸ Suudi Arabistan, “İnhâu 60 Elf Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha İlâ Kââtî'l-Mehâkim” (2021), 8 Ocak 2021, 13:55.

⁴²⁹ Suudi Arabistan, *Kavâidü 'l-Ameli Fî Mekâtibi 'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.6.

⁴³⁰ Suudi Arabistan, *Kavâidü 'l-Ameli Fî Mekâtibi 'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md:7.

⁴³¹ Vekâletü'l-Enbâ es-Suûdiyye, “Vizâretü'l-Adli: 17 Elf Mütেকaddim Li't-Tescîli Ke-Muslihîn % 46 Minhum Nisâ,” *Vekâletü 'l-Enbâi's-Suûdiyye* (2020).

1.2.1.5.3 Arabulucularda Aranılan Yetkinlikler

Krallığın 2030 vizyonu kapsamında bakanlar kurulunun kararı ile yenilenen Eğitim ve Öğretim Değerlendirme Kurumu, arabulucuların yetkinliklerinin ölçülmesinde bazı kriterler belirlemiştir.⁴³² Bunlar; şer’î yetkinlikler, nizami yetkinlikler, kişisel beceriler, psikolojik yetkinlikler ve kültürel yetkinlikler olmak üzere beş ana başlık altında toplanmıştır. Arabulucuların ulaşması gereken şer’î yetkinlikler dört alanda ölçülmektedir. Bunlar: sulhun genel hükümleri, cezaî alan, ahvâl-i şahsiyye alanı ve mali hukuk alanlarıdır.

Buna göre bir arabulucu sulhun genel hükümlerinde şer’î yetkinliğini ispat edebilmek için, sulhun fazileti ve aralarındaki farklarla birlikte çeşitlerini, Kur’ân-ı Kerîm-ı Kerim, sünnet, eser ve mana delillerine isnat ederek “zarar def olunur” ilkesine göre; sulhun şartlarını, sulh, ikrar, ibrâ, tenâzül, iltizam va’d ve bey’ terimleri arasındaki farkları, uygulanması mümkün olan ve olmayan sulh çeşitlerini, alınan bir sulh kararına uymamanın doğuracağı sonuçları bilmeli ve açıklayabilmelidir.⁴³³

Ahvâl-i Şahsiyye davalarının aile anlaşmazlıkları konularındaki şer’î yeterlilik ispatı için aranacak yetkinlik kriterleri nikâh, talak, nafaka başlıkları altında toplanmıştır. Nikâh alanında; nikâhın hikmetlerini, maksatlarını, rükûlerini, nikâh feshi sebeplerini, mehrin başat hükümlerini, nikâhın şartları ile nikâhtaki şartlar arasındaki farkları, karı-kocanın haklarını ve bunların sulh ile alakasını, adl⁴³⁴ ve hükümlerini bilme ve bu hükümleri örnekleri ile açıklayabilme becerisine sahip olunmalıdır. Talak konusunda, sünni ve bid’î talak, sarîh ve kinayeli talak lafızları ve bunların doğurduğu hükümleri, talak, hul’, fesh hükümlerini, hul’ün sahîh olma ve olmama şartları, talak adetleri, rec’at hükümleri ve doğurduğu sonuçları bilinmeli ve açıklanmalıdır. Nafaka konusunda; nafaka hükümlerini, vucubiyet şartlarını, nafakanın kimin sorumluluğu olduğu ve sorumluluğun sınırlarını, eş nafakası ile diğer

⁴³² Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “Hey’etü-Takvîmî’t-Ta’lîmî ve’t-Tedrib,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (2019).

Takvîmî’t-Ta’lîmî ve’t-Tedrib Hey’etü, *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî’l-Muslihi’l-Müseccel* (Riyad, Suud, 2020), 5.

⁴³³ Hey’etü, *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî’l-Muslihi’l-Müseccel*, 9.

⁴³⁴ Bk. Sayfa 61.

vacip nafakalar arasındaki farkları, geçmiş ve gelecek nafakası ve doğurduğu sonuçları, hadâne ve ziyaret hakkının başat hükümlerini bilip açıklayabilmelidir.⁴³⁵

Nizami yeterlilikler, genel ve konularına göre olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Genel nizami yeterlilik, arabulucularla alakalı kural ve kaideleri, dava ve şikâyet arasındaki farkları, arabuluculuk alanlarını, genel prosedürleri ve bunların doğurduğu sonuçları bilme ve açıklayabilme becerisi üzerinden kontrol edilmektedir. Konularına göre nizami yeterliliklerden Ahvâl-i Şahsiyye davaları nizami yeterlilik kriterleri, tüm Ahvâl-i Şahsiyye meselelerinin bilinmesi, davaların, çekişmesiz yargı işlemlerinin ve bunlarla yetkili özel mahkemelerin tanınmasıdır.⁴³⁶

Kişisel ve psikolojik yetkinlik kriterleri genel ve özel ayrımı yapılmaksızın tüm alanlarda çalışacak arabulucular için ortaktır. Buna göre arabulucu var olan bir sorunu fark edebilmeli, muhtemel sınırlarını belirleyerek çözüm için yöntem geliştirebilmeli ve bu yöntemleri vakianın ruhuna göre uygulayabilmelidir. Eleştirel düşünme, ortak çalışma, başkalarının fikirlerine saygı duyma, bağımsız değerlendirebilme, şahsi yaşantı ve iş hayatını düzenleyip o düzene göre yaşayabilme, öz kontrol ve hedefe yönelik program geliştirme becerisine sahip olmalıdır. Nizami, ailevi ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeli, olumlu ve dengeli düşünebilmeli, sakin ve sabırlı olmalıdır. Toplumun birliğini ve bireysel hakları korumak için adalet, örf ve adetlere, iş kural ve kaidelerine bağlı kalmalıdır.⁴³⁷

Arabuluculuk merkezleri, alt biriminde görevlendirme için kurumsal başvuru da kabul etmektedir. Kurumsal kayıt için, Suudi Arabistan'da faaliyet yapma ruhsatının kayıtlı olduğu müddetçe aktif olması, izinli faaliyetlerin arabuluculuk ile alakalı olması, arabuluculuk oturumları için Merkez Büronun belirlediği standartlara göre hazırlanmış uygun ortamlarının bulunması şartları aranmaktadır.⁴³⁸

⁴³⁵ Hey'etü, *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî 'l-Muslihi 'l-Müseccel*. 10.

⁴³⁶ Hey'etü, *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî 'l-Muslihi 'l-Müseccel*, 12-14.

⁴³⁷ Hey'etü, *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî 'l-Muslihi 'l-Müseccel*, 17-19.

⁴³⁸ Suudi Arabistan, *Kavâidü 'l-Ameli Fî Mekâtibi 'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md:8.

1.2.1.5.4 Arabulucuların Yetki ve Sorumlulukları

Arabulucular, bireysel sorumluluk olarak gizlilik, tarafsızlık, yetkinlik, uzmanlık, özveri ve görevinin gerekliliği olan düzgün yaşamdan sorumludurlar. Kurumsal sorumlulukları ise senelik beş saatten az olmamak kaydı ile merkezin eğitim seminerlerinde; düzenlenme ve içerik paylaşımında görev almaktır. Arabuluculukta tarafsızlığın korunması amacıyla arabulucular, büro yetkilisi ve tarafların özel izni olması müstesna eşleri, akrabaları veya dördüncü dereceye kadar hısımları adına kesin veya muhtemel maslahat barındıran davalarda görev almamalıdır. Arabulucuların, öncesinde taraflardan birinin talebi ile fetvâ verdiği, hakem ve bilirkişi olarak inceleme yaptığı, şahitlikte bulunduğu veya soruşturma işlemlerinden birini yaptıkları çekişmelerde arabuluculuk görevi üstlenmeyecekleri belirtilmiştir. Ve yine dava süreci içerisinde de arabulucular, dava ile ilgili işleyiş yönlendirmeleri hariç ve tarafların ortak izni olması müstesna vekillik, dava açma, tahkim veya taraflardan biri ile istişare yapma yetkisine sahip değildir. Aynı zamanda arabulucunun tarafları veya taraflardan bazısını barışa zorlama yetkisi de yoktur.⁴³⁹

1.2.1.6. Arabuluculuğun Ücretlendirilmesi

Arabulucuların belli şartlar dâhilinde ücret alma haklarının olduğu ve bu haklarını, bağlı oldukları merkezin ve tarafların onayına göre kullanabilecekleri ilgili yönergede belirtilmiştir. Buna göre arabulucuların kayıtlı muslih dosyasında belirtilmiş olması, tarafların aydınlatılmış onayının olması ön şartı ile üstlendikleri davalardan ücret almalarına izin verilmiştir. Ücretin miktarına dair belli bir limit belirlenmemekle birlikte bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesini olumsuz yönde etkileyecek düzeyde olmaması ve varsa büronun bu konu ile ilgili belirlenmiş şartlarına bağlı kalınması talep edilmiştir. Diğer yandan merkez teamüllerine göre arabulucular senelik belli bir sayıda davayı ücretsiz olarak üstlenmekten sorumludur. Bu davaların

⁴³⁹ Suudi Arabistan, *Kavâidü 'l-Ameli Fî Mekâtibi 'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.3-5,16.

adedi arabulucuların yeterliliklerine göre belirlenerek arabulucunun kaydı anında dava dosyasına eklenmektedir.⁴⁴⁰

1.2.1.7. Arabuluculuğun İşleyişine Dair Kural ve Kaideler

1.2.1.7.1 Arabuluculuk Başvurusunun Kaydı

Arabuluculuğa bireysel başvurular veya mahkemeden havale davalar, başvuru için hazırlanmış onaylı forumların doldurulması ile bürolara kaydedilir. Büro, kayıt tarihinden itibaren ilk 14 günlük süre içerisinde oturumlar için bir müddet belirlemeli ve taraflara tebliğ etmelidir. Taraflar belirlenen vakitte oturumlara katılmazlar ise büronun takip eden 7 gün içerisinde yeni bir tarih belirlemesi gerekmektedir. Sulh oturumları için verilen her iki sürede taraflar ya da taraflardan biri oturumlara gelmez ise sulh başvurusu kapatılmaktadır.⁴⁴¹

Davalar için belirlenecek süreler konularına göre düzenlenmiştir. Buna göre nafaka, velayet, ziyaret, mesken davaları, maksimum 30: nikâh feshi, hul' ve mehir davaları maksimum 45 günde tamamlanmalıdır.⁴⁴² Yukarıda bahsi geçen düzenleme gereği bu konular boşanma davaları içinde görüşüldüğünde maksimum sonlanma süresi 30 gündür.⁴⁴³

Oturumlar yönergelerde belirlenen vakit ve adette sonlandırılmaz ise arabuluculuk ilga olmuş kabul edilecektir. Ancak büro yetkililerinin özel izinle uzatma talep etme hakları bulunmaktadır.⁴⁴⁴

1.2.1.7.2 Oturum İşlemleri

Arabuluculuk oturumunda arabulucu, asıl taraflar veya varsa vekilleri bulunmalıdır. Taraflardan biri vekil atamış ise asıl taraf oturumda bulunsa dahi vekilin

⁴⁴⁰ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.9,11.

⁴⁴¹ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.14,18.

⁴⁴² Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.15.

⁴⁴³ Suudi Arabistan, *Müzekkiratü'n-İdâhiyyetün Li'l-Mâddeti (16/33) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye*.

⁴⁴⁴ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.14.

de oturuma katılması zorunludur. Tarafların razı olduğu üçüncü kişilerin oturumlara katılması mümkündür. Ancak arabulucular haricindeki tüm katılımcıların oturum öncesinde gizlilik ilkesinin gerekliliklerini yerine getireceklerine dair imzalı beyanda bulunmaları gerekmektedir.⁴⁴⁵

Oturumun yöneticisi arabulucudur. Süreci şeriata, nizamnamelere, resmî işlemlere dair merkezin çıkardığı delillerine bağlı kalarak yürütmelidir. Arabulucunun kuralları ihlal etmeme ve şer'î bir mahzura sebebiyet vermeme ön koşulu ile sulh sağlamak amacıyla oturumlar öncesinde veya esnasında taraftarlarla ayrı ayrı görüşmesi mümkündür. Asıl taraflar davaya vekil atadığında arabulucunun aynı amaç ile ve aynı şartları gözeterek vekiller haricinde asıl taraflarla özel görüşmeler yapmasının önünde nizami bir engel bulunmamaktadır.⁴⁴⁶

Merkezin çıkardığı deliller, merkezin belirlediği ve sulh sağlanması için kullanılmasına izin verdiği delil edinme veya iddiayı araştırma yollarıdır. Örneğin özel görüşmeye izin verilmesi bir kovuşturma delilidir. Sulh sağlanması için gerekli -eğer varsa- ayrı suç dosyaları, hastane raporları, komşu görüşmeleri gibi durumlar da yine kovuşturma delillerine verilen örneklerdendir.⁴⁴⁷

1.2.1.7.3 Oturumların sonlanması

Arabuluculuk oturumlarında tarafların çekişmeyi sonlandıran sulh üzerine anlaşmaları durumunda arabuluculuk sonlanmış olacaktır. Aynı zamanda süreç devam ederken taraflardan birinin geri çekilmesi, taraflardan birinin ölümü veya tüzel kişiliğinin sonlanması da sulhu sonlandıran durumlardandır.

Sulhu sonlandıracak diğer bir durum ise oturum yöneticisi olan arabulucunun sürecin devam etmesinde bir fayda olmadığına dair kanaati sebebiyle veya tarafların arabuluculuk adabına uygun davranmadıkları gibi gerekçelerle ilgili davadan

⁴⁴⁵ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.15.

⁴⁴⁶ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.15,16.

⁴⁴⁷ Merkezin çıkardığı delillere dair bu ayrıntı bilgiler Üsra Derneği yetkilisinin şahsıma sözlü olarak yaptığı açıklamalardan edinilmiştir.

çekilmesidir. Arabulucu, arabuluculuğu sonlandırmak istediğinde bu durumlarda gerekli bilgileri üst makama rapor ederek geri çekilmelidir.⁴⁴⁸

1.2.1.7.4 Gizliliğin Korunması

Gizliliğin korunması, arabulucular tarafından gözetilmesi gereken bir ilke olduğu gibi, tarafları da bağlayıcıdır. Buna göre tarafların arabuluculuk oturumlarında sunulan bilgi ve belgeleri mahkeme ya da tahkim heyetine şahitlik veya ispat için sunma hakları yoktur. Bu genel kuraldan, arabuluculukta alınan kararların uygulanması için gerekli bilgiler, tarafların sulh oturumunda sundukları kendi delil ve dayanakları, tarafların ortak kabulü ile paylaşılmasında mahzur görmedikleri bilgiler, kanuni zorunluluk üzere açıklanması gereken bilgiler, bir suça sebebiyet vermesi muhtemel bilgiler ve arabulucunun varsa usulsüz davranışlarına dair bilgiler istisna edilmiş ve gerekli görülmesi durumunda ilgililer ile paylaşılmasına izin verilmiştir.⁴⁴⁹

1.2.1.7.5 Çevrimiçi Arabuluculuk

Adalet Bakanlığı arabuluculuk oturumlarının çevrimiçi olarak uzaktan yapılmasına da izin vermektedir.⁴⁵⁰ 2021 Şubat ayında açılan örnek arabuluculuk merkezi, Adalet Bakanlığı haber kanallarında ve sosyal medya hesaplarında ilan edilmiş ve bu merkezin çevrimiçi ve yüz yüze arabuluculuğa imkân sağlayacak şekilde düzenlendiği belirtilmiştir.⁴⁵¹

Çevrimiçi ve yüz yüze arabuluculuk için kayıt, gün alma, belge oluşturma hizmetleri, bakanlığın bu iş için özel olarak kurduğu “Terâdî Platformu” üzerinden gerçekleştirilebilmektedir.⁴⁵² (Bk. Resim 2)

⁴⁴⁸ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.18.

⁴⁴⁹ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.17.

⁴⁵⁰ Suudi Arabistan, *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.14.

⁴⁵¹ Adalet Bakanlığı Suudi Arabistan, “Tedşînü Merkezi'l-Musâlehati'n-Nemûzeciyyi,” *Twitter* (2021).

⁴⁵² Suudi Arabistan, “Tedşînü Merkezi'l-Musâlehati'n-Nemûzeciyyi” (2021), 8 Ocak 2022, 17:40.

Resim 2: Örnek İslah Bürosu Terâdî Platformu Hizmetinden Bir Görüntü⁴⁵³

1.2.1.7.6 Sonuç İşlemleri

Oturumlar sonucunda kısmî veya tam sulh sağlanır ise arabulucu içerikle ilgili ayrıntıları rapor etmeksizin üzerinde anlaşmaya varılan usul ve şartları varsa onaylı forma yoksa merkezin belirlediği usul ve şartlara göre kaydeder.⁴⁵⁴ Tarafların sulh olduğu veya olmadığı tüm durumlarda, eğer dava mahkemeden havale edilmiş ise ilgili mahkeme sonuçtan haberdar edilmelidir.⁴⁵⁵

Arabulucuların anlaşma şartlarını kaydettiği belge Mutabakat kaydı olarak adlandırılır. Mutabakat kayıtları, Tenfiz Nizamının: “Sulh için görevlendirilen kurumların veya mahkemelerin onayladığı mutabakat kayıtları ilamlı icra senetlerindendir” maddesi gereğince onaylanmasının ardından ilgili makamlarca tanınacak bir resmî belge hüviyeti kazanmaktadır.⁴⁵⁶ (Bk.Resim 3)

⁴⁵³ Suudi Arabistan, “Tedşinü Merkezi’l-Musâlehati’n-Nemûzeciyyi” (2021), 8 Ocak 2022, 17:40.

⁴⁵⁴ Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.20.

⁴⁵⁵ Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.20.

⁴⁵⁶ Suudi Arabistan, *Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrââtuhû*, md.21.; Vezîru’l-Adl, “Müzekkeratün İdahiyeti Li’l-Mâddeti (33/16) Mine’l-Levâihi’t-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi’l-Mürâfeâti’ş-Şer’iyye” (2020).; Suudi Arabistan, “Nizâmu’t-Tenfiz” (2012), md.9.

Resim 3: Mutabakat Kaydı Örneği⁴⁵⁷

Suudi Arabistan'daki mer'î nizamlara göre nafaka borçları acil tahsilat gerektiren sorumluluklardan kabul edilir. Buna göre eğer mutabakat kaydı nafakayla ilgili bir karar içermekte ise aciliyetli ilamlı icra senedi hükmünde olarak derhal uygulamaya girecektir. Diğer bir ifade ile nafakadan sorumlu tarafın ödemesi gerekli başka borçları var ise muhtemel bir icbarî tahsilde nafaka borcu öncelikli olarak tahsil edilmektedir.⁴⁵⁸

1.2.2. Resmi Destekli Arabuluculuk

Bu tür arabuluculuk halk üzerinde manevi otoritesi olan bazı devlet adamlarınca desteklenen arabuluculuk modelidir. Resmi Destekli Arabuluculuğun tespit edebildiğimiz tek örneği Mekke-i Mükerrreme valiliğine bağlı İslâhi Zâtî'l-Beyn kuruludur. Hicaz geneline yayılan kurulun çalışmaları ayrı bir başlık altında incelenmesini gerektirecek kadar alana katkı sağlamaktadır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Dr. Ali el-Hicrî, "Mahdaru Sulhin bi't-Talâki ve'l-Hadâne", Twitter (18 Şubat 2020, 8.15).

⁴⁵⁸ Vizâratü'l-Adl, "el-Levâihu't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfâti's-Şer'iyye," *Vizâratü'l-Adl* (2014), md.169/b.

⁴⁵⁹ Mekke-i Mükerrreme Emirliği, "Lecnetü İslahi Zâtî'l-Beyn," *Mekke-i Mükerrreme Emirliği* (1999).

1.2.2.1. İslâhî Zâtî'l-Beyn Kurulu

Mekke merkezli kurulan ve zamanla Hicaz'ın büyük şehirlerine yayılan Lecnetü İslâhî Zâtî'l-Beyn Kurulu , özellikle cinayet davalarında kısas hükmü verilen mahkumların kan sahipleri tarafından affedilmesi için arabuluculuk çabalarıyla tanınan Nasır ez- Zehrâni'nin girişimleri ve Mekke-i Mükerreme emiri Abdülmecîd b. Abdülaziz'in desteği ile 1999 (h.1420) yılında kurulmuştur. İlk olarak küçük bir dairede tek bir görevli ile işe başlayan Kurul, alanda edindiği başarılar ve mevcut ihtiyacı karşılamaya yetişememesi sebebiyle kısa sürede büyütülmüştür. Öncelikle Cidde'de açılan bir şubenin ardından Taif ve el-Medinetü'l-Münevvere gibi diğer büyük şehirlere yayılmıştır.⁴⁶⁰ Kurulun Suudi Arabistan'da ve hatta tüm İslam âleminde kurulan ilk İslami arabuluculuk merkezi olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁶¹

Toplumsal bağları güçlendirmek, Müslüman ailelerde ve toplumda iyimserliği yaymak, Müslümanların ayıbını örtmek, insanlara dinlerini sevdirmek, anlaştırma ve affettirmeye gayret etmek sünnetini ihya etmek ve tüm bunları resmî kurumlar ile güç ortaklaşa yapılacak çalışmalarla gerçekleştirmek kurulun hedefleri arasındadır.⁴⁶² Nitekim Kurulun en önemli özelliği, devlet gücü ile kanaat önderleri gücünü bünyesinde birleştirmesidir. Zira İslâhî Zâtî'l-Beyn Kurulu, Mekke Valisi Abdülmecid b. Abdülaziz'in desteği ile kurulmuştur ve kurulduğu günden itibaren ilgilendiği tüm davalar valiye rapor edilmektedir. Vali, taraflara karşı hiçbir yargı gücü kullanmamaktadır ancak kabile reisleri otoritesinin toplum üzerinde etkili olduğu kabilecilik kültürünün bir getirisi olsa gerek, Vali'nin davadan haberdar edilecek olması dahi Kurulun çalışanlarının toplum üzerindeki etkisini artırmaktadır. Örneğin 10 yıldan uzun süredir eşine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen, mahkemeden gelen celplere yanıt vermeyen ve her türlü sulh teklifini reddeden bir koca, Kurulun aracılık etmesi sonrasında sulh davetine cevap verme durumunda kalmış ve sulha ikna edilmiştir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Nâsir b. Müseffer Ez-Zehrâni, *Lumû'un ve Dumû'un* (Mekketü'l-Mukerrema: Lecnetü İslâhî Zâtî'l-Beyn, 1427), 35-37.

⁴⁶¹ Ez-Zehrâni, *el-Minhâc Fî İslâhî Zâtî'l-Beyn*, 4.

⁴⁶² Ez-Zehrâni, *Lumû'un ve Dumû'un*, 39-41.

⁴⁶³ el-Uveyd, *Vâku' Lecneti'l-İslâhî Zâtî'l-Beyni Bi-İmâratî Mıntakati Mekkete'l-Mükerramati ve İshâmâtihâ'l-İstimâiyeti't-Terbeviyye*, 53,74.

Kurulun bir diğer ayırt edici özelliği de yetkilerinin İslami arabuluculuğa dair kendi literatürlerini oluşturmuş olmalarıdır. Nitekim Kurulun kurucu azaları ve gerekli yetkinliğe sahip üyeleri arabuluculuk hakkında bazı eserler kaleme almıştır. Özellikle tenfiz yetkilisi başkan vekili ez-Zehrânî'nin *el-Minhac*⁴⁶⁴ adlı eseri İslami arabuluculuğu pratik örnekler üzerinden izah etmesi ile alanda yazılmış nadide bir eserdir.

İslâhi Zâti'l-Beyn Kurulu çalışmalarını iki ayrı alanda yoğunlaştırmıştır. Birincisi, kurucu üyesinin de uzmanlık alanı olan cinayet davalarında kısas hükmü verilmiş mahkûmların kan sahipleri tarafından affına dair arabuluculuk çalışmalarıdır. Kurulun literatüründe bu çeşit arabuluculuk *af* olarak adlandırılmaktadır. Kurulun hizmet verdiği diğer alan ise aile davaları ağırlıklı olmak üzere tüm muamelat çekişmeleri arabuluculuğudur. Muamelat konusundaki arabuluculuk *İslah* olarak adlandırılmaktadır. Kendi kaynaklarında ifade edildiği üzere Kurulun tüm çalışmaları içerisinde aile arabuluculuğu en fazla yer işgal eden ve en fazla başarılı sonuçlar alınan alandır. Aile arabuluculuğu; nuşûz, talak, nafaka ve hadâne anlaşmazlıkları sebebiyle eşler arasında çıkan tüm anlaşmazlıkları kapsamaktadır.⁴⁶⁵

Kurulun arabuluculuk hizmetinden yararlanmak için bireysel başvuru mümkündür. Aynı zamanda Kurul, Adalet Bakanlığına bağlı kurumlardan, Mekke-i Mükerreme valisi veya vekilinden, Cidde valisi ve bölgenin diğer valilerinden, insan hakları kurullarından ve hayır kuruluşlarından havale edilen davaları kabul etmektedir.

1.2.2.2. İslâhi Zâti'l-Beyn Kurulunun Arabuluculuk Usulü

İslâhi Zâti'l-Beyn Kurulunun arabuluculuk tarifi ve arabulucularda aradığı özellikler Adalet Bakanlığı nizamnameleri ve İslam hukuku kaynaklarında geçen tariflerle uyuşmaktadır. Bununla birlikte Kurulun literatüründe sulhun işleyişi ve muslihların özelliklerine dair bazı ek hususiyetler belirlenmiştir.

Kurulun literatüründe, eşler arasında sulhun meşruluğuna delil olan iki ayeti kerimenin lafzındaki “*eğer eşler arsında şikâkdan korkarsanız*” veya “*kadın*

⁴⁶⁴ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti'l-Beyn*.

⁴⁶⁵ ez-Zehrânî, *Lumû'un ve Dumû'un*, 45,87,106.

kocasının nüşûz veya yüz çevirmesinden korkarsa” şart ifadelerinin bir gereği olarak karı-koca anlaşmazlıkları arabuluculuğunda önleyicilik esastır. Bu sebeple arabuluculuk, anlaşmazlık belirtileri ilk ortaya çıkmaya başladığında olaylar büyümeden devreye girmeli ve sarsıntı onarılması mümkün olmayacak bir çatlağa dönüşmeden duruma müdahale etmelidir. Zira, ancak bu şekilde anlaşmazlığın asıl sebebi dışında farklı alanlara yayılması önlenilebilecek ve çekişmenin sebep olacağı olumsuz sonuçlar en aza indirilebilecektir.⁴⁶⁶ Binaenaleyh bu ilkeler ile hizmet veren Kurul, sadece ayrılmak amaçlı anlaşmazlık davalarında değil, *şikâk* veya nüşûz niteliği taşıyan ve muhtemel bir ayrılık sebebine dönüşecek her türlü aile anlaşmazlıklarında arabuluculuğu gerekli görmektedir.⁴⁶⁷

Kurul, arabulucu olacak kişilerde resmi makamların belirlediği özelliklerden farklı olarak ihlas üzere niyet, yumuşak huyluluk, merhamet, eziyetlere tahammül gibi farklı özellikler de aramaktadır.⁴⁶⁸

Uzun müddet bu alanda yaptığı çalışmalardan tecrübe edinen ez-Zehrani İslami arabuluculuk için bazı ilkeler belirlemiş ve bu ilkeleri alanda hizmet verenlere kaynak niteliği taşıyan *el-Minhac* adlı eserinde açıklamıştır. Buna göre İslami arabuluculuğun ilke ve esasları aşağıdaki başlıklar altında incelenmektedir.

1.2.2.2.1 Oturumlar Öncesinde Uyulması Gereken Esaslar

ez-Zehrânî'nin belirlediği esaslarına göre bir arabuluculuk işleminde arabulucu, öncelikle muhataplarını tanımalıdır. Zira bu, anlaşırma için kullanılacak yöntemlerin belirlenmesinde yardımcı olacaktır. Tanışma işlemleri tahkik yapıyormuş hissi vermeden strese, kaygıya sebep olmaksızın gerçekleştirilmeli ve taraflarla yakınlık kurmak, sıcak bir iletişim sağlamak için fırsat olarak kullanılmalıdır. Stres, kaygı ve endişe düzeyini artıracak her türlü muameleden sakınılmalıdır.⁴⁶⁹

Oturumlar esnasında kontrol dışı beklenmedik bir durumun belirme ihtimalini en aza indirmek için arabulucu davayı tüm yönleriyle kavramalı ve çekişmeyle ilgili

⁴⁶⁶ ez-Zehrânî, *el-Minhac Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 19.

⁴⁶⁷ ez-Zehrânî, *Lumû'un ve Dumû'un*, 99.;ez-Zehrânî, *el-Minhac Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 188.

⁴⁶⁸ ez-Zehrânî, *el-Minhac Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 74.

⁴⁶⁹ ez-Zehrânî, *el-Minhac Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 85–86.

evrakları ayrıntılı bir şekilde mütalaa etmelidir. Sulh oturumları öncesinde şikâyetçi ve şikâyet edilen tarafla birebir görüşülmelidir.⁴⁷⁰ Zira sulh, tarafların bazı haklarından feragat etmeleri gereken bir çözüm yolu olduğu için feragat edecek kişinin görüşmelerde direk muhatap alınması süreci hızlandıracak bir durumdur. Ek olarak birebir görüşme şikâyet hakkında evraklara geçmesi mümkün olmayan ayrıntıların edinilmesine imkân vereceğinden sulh sürecinde kontrolü kolaylaştıracaktır. Şikâyet edilen kişi ile bizzat görüşmelerde aleyhine yapılan iddialardan kişi haberdar edilmeli ve söz konusu sorunun çözümü hakkında görüşü alınmalıdır. Ne var ki bu aşamada son derece dikkatli olunmalı, gereksiz ayrıntılara girilmemelidir. Yeterince hassas davranılmadan serdedilecek suçlamalar, sulha ikna edilecek kişinin kendisini korumaya alarak iletişimi sonlandırması ve dolayısıyla arabuluculuğun başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olacaktır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus arabulucuda davalıya karşı olumsuz bir yargısı var ise bunun iletişime yansımamasına dikkat edilmesidir. Arabulucunun bunu sağlayabilmesinin tek yolu, ihlas ile üstlendiği görevinde davalının dahi hayrını amaçlayacak iyi niyete sahip olmasıdır. Bir arabulucu kendinin avukat değil uzlaştırıcı olduğu gerçeğini asla unutmamalıdır.⁴⁷¹

Arabuluculuk, taraflar ile arabulucu arasında bir ahittir. İslam dininin ahitlerin korunmasına dair emri ve gizli konuşmaların dinen yasaklanmış olmasına rağmen sulh için izin verilmesi gizlilik esasının önemine işaret etmektedir. Nitekim bazı tecrübesiz arabulucuların bu esası gözetmemelerinin birçok arabuluculuk sürecinin başarısızlıkla sonlanmasına sebep olmaktadır.⁴⁷²

1.2.2.2 Oturumlar Sırasında Korunması Gereken Esaslar

Kurulun yetkilisi ez-Zehrânî'nin belirlediği esaslara göre içlerde biriken duyguların dışarı çıkarılması sulhun ilk adımıdır. Dolayısıyla arabulucular tarafların kendilerini ifade etmelerine imkân verilmelidir. Bu aşamada arabulucu, tarafların konuşmalarında açığa çıkan ve arabuluculuk sürecinde uzlaştırma için muhtemelen ihtiyaç duyacağı bilgileri not etmelidir. Kayıt işlemi, arabulucunun işini kurumsal

⁴⁷⁰ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti'l-Beyn*, 88-89,91.

⁴⁷¹ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti'l-Beyn*, 91,93,94.

⁴⁷² ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti'l-Beyn*, 87. ;en-Nisa 4/114.; el-Mücadele 58/10.

çerçevede profesyonelce yaptığına dair taraflara güven vereceği gibi belki de hiçbir şekilde forumlara kaydedilmesi mümkün olmayan bilgileri kayıt altına almasına da imkân sağlayacaktır.⁴⁷³

Oturlarla alakalı dikkatle uyulması gereken diğer bir esas, çekişme sebebi iyice kavranıp süreç ile ilgili bir eylem planı çıkarılmadan, tarafların bir araya getirilmemeleridir. Tecrübesiz arabulucuların bu hataya düştüklerine dikkat çeken ez-Zehrânî ve bunun çözüme katkı sağlamanın aksine çekişmeyi büyüten bir durum olabildiğini ifade etmektedir. Tarafların bir araya getirilmesi için en doğru zaman, sinirlerin yatıştığı ve kalplerin anlaşmaya meylettği zamandır. Kurulun arabuluculuk anlayışına göre böylesi bir ortamın hiç yakalanmadığı davaların teke tek görüşmelerle sonlandırılmasında bir mahzur yoktur.⁴⁷⁴

Arabuluculuk için belirli bir müddet belirlenmemeli, tarafların uzlaşması için ne kadar süre gerektiğine arabulucular karar vermelidir. Zira tamamen duran ve hiçbir şekilde ilerleme kaydedilemeyen bazı davalar yeterli vaktin verilmesinin ardından sulh ile sonlanabilmektedir.⁴⁷⁵

Arabuluculuğun her aşamasında taraflara sulhun faziletleri ve önemi hakkında farkındalık sağlanmalıdır. Zira İslam daveti, geneli ve tüm ayrıntısı ile ıslaha davettir. Bu sebeple bir arabulucu görev tanımının üstünde aslen bir davetçi olduğunu kesinlikle unutmamalıdır. Bu hakikat gözetilmeden arabuluculukta başarılı olunması mümkün değildir. Bu cümleden olarak taraflar, hikmetli ve yumuşak bir şekilde çekişmenin devam etmesinin ve ortak bir noktada birleşememenin olumsuz sonuçları hakkında uyarılmalıdır. Allah rızası için sulha razı olmanın kıymeti vurgulanmalı ve sulhun imani, psikolojik, sıhhi ve toplumsal faydaları hatırlatılmalıdır. Ancak taraflar bu telkinlere cevap vermezlerse asla manevi baskıya maruz bırakılmamalıdır. Sulh oturumları tam veya kısmi anlaşma üzerine sonlanması fark etmeksizin Kur'ân-ı Kerim tilaveti ile kapatılmalıdır.⁴⁷⁶

⁴⁷³ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 94-98.

⁴⁷⁴ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 97-99.

⁴⁷⁵ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 94-96,109.

⁴⁷⁶ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fi İslâhi Zâti'l-Beyn*, 114-118.118

1.2.2.2.3 Sulh Belgesi

Kurulun belirlediği ilkelere göre bir mutabakat kaydı belgesi, besmele, hamdele ve salvele ile başlamalıdır. Tarafların kimlik bilgileri olmalı ve çekişmenin sebebi kısaca özetlenmelidir. Tarafların üzerinde anlaştıkları koşullar madde madde hiçbir karışıklığa veya yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek şekilde kaydedilmeli ve üzerinde anlaşmaya varılan koşulların adı geçen çekişmeyi sonlandırdığı belirtilmelidir. Sulhun tarafların onayından sonra bağlayıcı hale geldiği ve taraflardan birinin tek taraflı iptalinin veya alınan kararlardan birine muhalefet etmesinin caiz olmadığına dair uyarı bulunmalıdır. Belgenin girişinde veya içeriğinde sulh, affetme ve anlayışın faziletine dair bir hadisi şerif veya ayeti kerime bulunmalıdır. Sulhun gerçekleştiği tarih gün, ay ve yıl olarak kaydedilmelidir. Belgede mutlaka tarafların ve şahitlerin imzası bulunmalıdır.⁴⁷⁷ (Bk. Resim 4)

Resim 4: İslâhi Zâtî'l-Beyn Kurulu Sulh Belgesi Örneği⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 137–140.

⁴⁷⁸ ez-Zehrânî, *Lumû'un ve Dumû'un*, 202.

1.2.2.2.4 Sulh Belgesinin Geçerliliği

Şubesi Adalet Bakanlığına kayıtlı değilse veya davayı üstlenen arabulucu adalet bakanlığına kayıtlı bir görevli değilse Kurul tarafından oluşturulan belge dinen geçerli olsa da resmîyette bir hukuki sonuç doğurmamaktadır. Bununla birlikte Mekke valiliğinin davaların sonucundan haberdar edildiğini ve bunun taraflar üzerinde manevi bir baskı oluşturduğuna yukarıda değinmiştik.

Diğer taraftan şer'î muhâkeme usûlü madde 70 gereğince tarafların üzerinde anlaşmaya vardıkları sulh belgesini mahkemeye başvurarak onaylatma hakları bulunmaktadır.⁴⁷⁹

1.2.3. Resmi İzinli Arabuluculuk

Bu üçüncü tür sulh uygulamaları Suudi Arabistan Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı'nın izniyle kurulan sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülmektedir.⁴⁸⁰

Taif Aile Gelişimi ve Evlilik Derneği,⁴⁸¹ Hayat Ailevi Gelişim Derneği,⁴⁸² Üsra Ailevi Gelişim Derneği⁴⁸³ ve Ahsâ Ailevi gelişim derneği⁴⁸⁴ bu kurumlara verilecek örneklerdendir.

Temel hedefleri aileyi desteklemek olan derneklerin evlenenlere evlilik yardımında bulunmak, evliliğin kolaylaştırılması adına toplumu bilinçlendirmek, evlenmek isteyen gençleri birbirleri ile tanıştırmak, talep edildiği takdirde aile sorunlarında yetkin kişilerle istişare imkânı sunmak gibi faaliyetlerinin yanında, aile çekişmelerinde arabuluculuk hizmetleri de vermektedirler. Bazı dernekler

⁴⁷⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Mürâfeâtî's-Şer'iyye” (1435), md.70.;el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 333.

⁴⁸⁰ Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, “Vizâratü'l-Amel ve't-Tenmiyetü'l-İctimâiyye,” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu* (1436), (Erişim 9 Ocak 2022).

⁴⁸¹ Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı Suudi Arabistan, “Cem'iyyetü'z-Zevâc ve't-Tenmiyetü'l-Üseriyyeti Bi't-Taif,” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı* (h.1413).

⁴⁸² Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı Suudi Arabistan, “Cem'iyyetü'z-Zevâc ve't-Tenmiyetü'l-Üseriyyeti Bi'r-Ra's,” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı* (h.1433).

⁴⁸³ Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı Suudi Arabistan, “Üsra-Cem'iyyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyye Bi-Büreyde,” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı* (h.1429).

⁴⁸⁴ Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı Suudi Arabistan, “Cem'iyyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti Bi'l-Ahsa,” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı* (h.1400).

mahkemeden havale edilen davalara da bakmaktadırlar. Aşağıda çalışmaları yakından incelenecek olan Tenmiyet-i Üseriyye derneği bunlardan biridir.

Tüm dernekleri tespit etmek ve tanıtmak çalışmamızın amacı olmadığı gibi imkânı dâhilinde de değildir. Ancak Suudi Arabistan’da var olan sulh uygulamalarının üçüncü ayağını oluşturan dernek çalışmalarının sulha katkısının sunulmasına imkân sağlaması için temsil niteliği yüksek bir kurum olan Cem’iyyetü’t-Tenmiyet-i Üseriyyet derneğinin bazı hizmetlerinin yakından incelenmesi yerinde olacaktır.

1.2.3.1. Tenmiyet-i Üseriyye Derneğinin Çalışmaları

Resim 5: Tenmiyet-i Üseriyye Derneği (Dış Görünüm)⁴⁸⁵

2012 yılında arabuluculuk hizmeti vermeye başlayan Tenmiyet-i Üseriyye derneği sulha katkı olarak bölge üniversitelerinden Mecmea‘ Üniversitesi iş birliği ile Psikoloji, sosyoloji, sosyal bilimler ve şariat mazunlarına yönelik bazı sertifika programları düzenlemektedir.⁴⁸⁶ Bu programlar aile destek çalışmaları yürüten kurumlarda çalışacak arabulucuları ve diğer elemanları yetiştirmek için hazırlanmış özel eğitim hizmetleridir.⁴⁸⁷ Programların içeriği muslih olacakların hangi eğitime tabi tutulduğuna dair bilgiler vermesi açısından önemlidir. İki dönem ve toplam 28 saat

⁴⁸⁵ Suudi Arabistan, “Cem’iyyetü’t-Tenmiyeti’l-Üseriyyeti Bi’l-Ahsa” (h.1400).

⁴⁸⁶ Suudi Arabistan, “Cem’iyyetü’t-Tenmiyeti’l-Üseriyyeti Bi’l-Ahsa” (h.1400).

⁴⁸⁷ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 329.

süren eğitim programlarında; Fikhu'l-Usra, Gelişim Psikolojisi, Eğitimsel Psikoloji, Psikolojik ve Aile Danışmanlığı Rehberliği Esasları, Vakıa Analizi, Psikolojik ve Aile Danışmanlığı Rehberliği, Psikolojik ve Ailevi Ölçme Değerlendirme, İletişim Becerileri, Aile Sosyolojisi, Psikolojik Rahatsızlıklar dersleri okutulmakta ve staj eğitimi verilmektedir.⁴⁸⁸ Programa Sosyal hizmetler ve aile dernekleri eğitim kurumları, sağlık kurumları ve İçişleri Bakanlığı'nın farklı kurumlarında çalışan rehberlerden, Sosyal İşler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı mensuplarından, Üniversitelerin Şariat, sosyoloji, psikoloji ve sosyal hizmetler bölümlerinden mezun olan kadın ve erkeklerden başvuru kabul edilmektedir.⁴⁸⁹

Dernek, aile sorunları için alınabilecek yeni tedbirler ve sorunların çözümünde kullanılacak yöntemleri belirlemek ve arabulucuların yetişmesine katkı sağlamak için aylık oturumlar düzenlemektedir. Aynı zamanda aile arabulucuları için alanda hizmet veren ilgili şahıs ve kurumlar ile özel buluşmalar tertip etmektedir. Çalışanlara yetkinlik kazandırılması için toplantılara davet edilenlerden bazıları Ahvâl-i Şahsiyye mahkemeleri kadılarıdır.⁴⁹⁰

1.2.3.2. Tenmiyet-i Üseriyye Derneğinin Arabuluculuk Usûlu

Dernek bünyesinde sulh ve tahkim konusunda yetkin 40 arabulucu çalıştırmaktadır. Bu arabulucuların bazıları Kral Faysal ve İmam Muhammed b. Suud üniversitelerinin aile danışmanlığı bölümlerinden mezun olmuşken, diğer bazıları ise aile arabuluculuğu için düzenlenen 40 saatlik eğitime tabi olmuşlardır.⁴⁹¹

Derneğin arabuluculuk başkanının yaptığı açıklamaya göre, alanlarında yetkin arabulucular, davaların gizlilik esasına bağlı kalarak öncelikle eşler arasındaki çekişmeye dair tam bilgi sahibi olmakta ve eşlerin birbirlerini anlamaları için ortak bir

⁴⁸⁸ Suudi Arabistan, "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti Bi'l-Ahsa" (h.1400).;Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ, "Bernâmecü'd-Diplûmu'l-Âliyyi Fi'l-İrşâdi'l-Üseriyyi," *Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi bi'l-Ahsâ*, no date.

⁴⁸⁹ bi'l-Ahsâ, "Bernâmecü'd-Diplûmu'l-Âliyyi Fi'l-İrşâdi'l-Üseriyyi."

⁴⁹⁰ Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ, "Üseriyyetü'l-Ahsa Tüâlicü 8900 Kadiyye," *Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ*, no date.

⁴⁹¹ Suudi Arabistan, "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti Bi'l-Ahsa" (h.1400).

zemin hazırlamak adına gerekli yardımları sağlamaktadırlar. Davayı üstlenen arabulucu, eşlerle önce teke tek görüşmektedir. İki tarafın da razı olacağı ortak bir çözüm bulmak ve sulh sonrasında tarafların sağlıklı iletişimde kalmalarına yardımcı olmak adına toplu görüşme oturumları düzenlemektedir.⁴⁹²

1.2.3.3. İstatistikler

Tenmiyet-i Üseriyye Derneği çekişmeli taraflardan bireysel başvuru, Ahsâ şeriat mahkemesi, polis merkezleri veya diğer ilgili devlet kurumlarından havale edilen davalarda arabuluculuk hizmeti vermektedir.

Derneğin 2021 yılının ilk yarına dair ilan ettiği istatistiklere göre, dernek bireysel başvurularda %78, mahkemelerden havale edilen davalarda %59, polis merkezinden havale edilen davalarda %75 ve ilgili diğer devlet kurumlarından havale edilen davalarda %100 ila %70 oranında sulh sağlamakta başarılı olmuştur.⁴⁹³

Derneğin istatistik verilerinde sulh sağlanan çekişmelerin ne kadarında aile birliğinin devamı üzerinde ve ne kadarında çekişmesiz ayrılık üzerinde sulh sağlandığına dair ayrıntılı istatistikî bilgi verilmemektedir. Ancak derneğin müdürü Şeyh Halibî katıldığı bir sempozyumda eş çekişmeleri davalarının ağırlıklı olarak sulh ile birliktelik üzerine değil sulh ile ayrılık ile sonuçlandığının ifade etmiştir.⁴⁹⁴

1.2.4. Arabuluculukta Karşılaşılan Zorluklar

Alanda hizmet veren resmi kurum ve dernek yetkilileri sulh çalışmalarında arabulucuların bazı zorluklarla karşılaştıklarını ifade etmektedirler. Bunları harici ve dâhili engeller olarak iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır.

Harici nedenler olarak ifade ettiğimiz kısım tarafların direk kendilerinden kaynaklanmayan ancak sulhu olumsuz etkileyen durumlardır. Bunların başında eşlerin ailelerinin sürece olumsuz müdahaleleri gelmektedir. Bir diğer zorluğun da medyanın

⁴⁹² Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ, "Abra 950 Celese ve Müşâreketü 35 Muslihan Bi'l-Ahsa," *Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ*, no date.

⁴⁹³ Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ, "İhsâât ve İncâzât," *Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi Bi'l-Ahsâ* (2021).

⁴⁹⁴ el-Huneyn, "es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye," 329.

boşanmanın kötü sonuçları hakkında toplumu bilinçlendirmek konusundaki sorumluluklarına önem vermemeleri ve bazı medya organlarının toplumda boşanmaların artmasına direk hizmet edecek yayınlar yapmaları olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁵

Dâhili nedenler ise tarafların sulha imkân verecek sağlıklı iletişimden kaçınmaları ile örneklendirilmektedir. Örneğin tarafların veya taraflardan birinin sulh için belirlenen vakitte otumlara katılmaması sık karşılaşılan bir durumdur. Yine tarafların her ikisinin veya sadece birisinin samimi iletişim kurmaktan kaçınarak çekişmenin asıl sebebini açıklamak istememeleri de yine karşılaşılan sorunlardandır.⁴⁹⁶ Dâhili engellerden bir diğeri de tarafların bilgisizlikleridir. Örneğin eşler çoğunlukla sünni talak ile bid'î talak gibi İslam hukukunun boşanmaya dair hükümleri konusunda bilgisizdirler ve bu tarafların bilinçsizce sulh imkanını kapatıcı davranışta bulunmalarına sebep olmaktadır.⁴⁹⁷

1.2.5. Aile Anlaşmazlıkları Sebepleri

Arabuluculuk ile müdahale edilecek aile çekişmelerinin birbirinden farklı sebepleri ve şekilleri olabilmektedir. Alanda tecrübeleri olan yetkililerin mulahazaları doğrultusunda bunları aşağıdaki başlıklar altında kategorize etmek mümkündür:

İlgisizlik ve Sevgisizlik

Erkeğin fazla çalışması sebebiyle ailesine karşı sorumluluklarındaki taksiri, eve geç gelmesi veya dışarıda geceleme, karısını boşamak ile iyi geçinmek arasında belirsiz bir durumda bırakması ve kadınların bundan rahatsızlığı sebebiyle şikâyetleri çekişmeye dönüşmektedir. Erkeğin karısının dışarıda çalışması sebebiyle kendisini ve çocuklarını ihmal etmesinden şikâyet etmesi de yine bu başlık altında değerlendirilmektedir.⁴⁹⁸ Eşlerin arasında muhabbetin tek taraflı olması veya hiç olmaması ya da birbirlerinden yüz çevirmeleri de aynı şekilde ilgisizlik ve sevgisizlik kapsamındaki örneklerdendir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ el-Huneyn, “es-sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 328–329.

⁴⁹⁶ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 328.

⁴⁹⁷ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 329.

⁴⁹⁸ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâti'l-Beyn*, 188–196.

⁴⁹⁹ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 329.

Üçüncü Tarafların Müdahalesi

Öncelikli olarak burada kastedilen taraf ailelerinin aileye gereksiz müdahalesidir. Bu kapsamda erkeğin ailesinin gelinleri ile geçinmemesi, oğullarını karısına karşı kışkırtmaları veya kadının ailesinin, yakınlarının kadını kocasına karşı kışkırtması ya da damatlarını küçümsemeleri örnekleriyle karşılaşılmaktadır.⁵⁰⁰ Bazı erkeklerin karısının iş arkadaşlarının eşlik münasebetine müdâhil olmasından şikâyet etmesi de zikredilmektedir.⁵⁰¹

Memnuniyetsizlik

Kadının aşırı sayılabilecek talepleri ve kocasının imkânlarından razı olmaması ailenin temelinden sarsılmasına sebep olacak sorunlardandır. Kadınların kendi ödeyeceği borçlar altına girerek ailede üstünlükler elde etmeye çalışmaları, çeşitli sebeplerle kadınların kocasının kavvamlığını tanımaması, kadınların kocalarını ev ve çocuklarının nafakasında cimrilik ile itham etmeleri de yine memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır. Bazı kadınların kocalarının kendilerini yeteri kadar gezmeye götürmediği için boşanma talep etmeleri de karşılaşılan durumlardandır.⁵⁰²

Erkeğin Zayıf Karakterliği

Erkeğin, aile reisi olma sorumluluklarını yerine getirecek gerekli yetkinliğe sahip olamaması ve bunun bir yansıması olarak karısına şiddet uygulaması ya da yetkilerini zulüm amaçlı kullanması aile problemlerine sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra muhtemel bir taksir durumunda hukuki yaptırımdan sakınmak için resmi makamlardan kaçması ve karısının malı üzerinde izinsiz tasarrufta bulunması kadınların aile birliğine güvenini sarsmakta ve aile içi büyük çekişmelere sebep olmaktadır. Çok eşli erkeklerin eşleri arasında gün taksiminde ve diğer konularda adaletsiz davranması ve bazı babaların çocuklarının nafakasını ödemeyi ihmal etmesi de yine kadınların eşlerinden memnuniyetsizliğine sebep teşkil eden sorunlardandır.⁵⁰³

Cinsel Problemler

Erkeğin karısına helal olmayan yönden yaklaşması aile içi sorunlardandır. Bunun eşler arasında uyuşmazlığa sebep olmasının yanı sıra bu davranışın halk

⁵⁰⁰ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye,” 329.

⁵⁰¹ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 192-193.

⁵⁰² ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 191,193.

⁵⁰³ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 188,196.

arasında nikâhı düşüren bir sebep zannedilmesi ailenin dağılmasına sebep olmaktadır. Kadınların kocalarının cinsi zayıflığından şikâyet etmeleri veya erkeklerin karılarının cinsel isteksizliğinden şikâyet etmesi de aile ilişkilerin bozulmasının sebeplerindendir.⁵⁰⁴

Güvensizlik ve Kıskançlık

Erkeğin karısını, karının da kocasını sadakatsizlikle suçlayarak erkeğin karısını özel şoföründen, karının kocasını evdeki hizmetliden kıskanması ailede çekişmeye sebep olan durumlardandır. Çiftin birbirlerinin aşırı kıskançlığından şikâyet etmeleri de yine aynı kategoride zikredilen yanlış muameledendir. Babaları zannedilen kişinin çocukların nesebini inkâr etmesi de bazı karı koca anlaşmazlıklarında görülen bir durumdur.⁵⁰⁵

Çocuklar Üzerindeki Haklar

Boşanma sonrası hadâne hakkı talebi, velayet hakkının kötüye kullanılması, her iki tarafın da sorun çıkaran tarafı evlilik hayatına geri dönmek için çocuğu kullanmakla suçlaması boşanmış eşlerin aile huzurunun sağlanması için karşılıklı anlayışla çözümlenmesi gereken sorunlardandır. Bazı ailelerde eşlerin çocuklarına ad verme sebebiyle anlaşmazlığa düşmesi, kızlarının evleneceği kişiyi eşlerden birinin onaylayıp diğerinin reddetmesi, boşanmış eşlerin çocukların eğitimi hakkında ihtilaf etmesi gibi durumlara zamanında müdahale edilmez ise aile içi büyük sorunlara sebep olacak anlaşmazlıklardan olabildiği belirtilmiştir.⁵⁰⁶

Cehalet

Eşlerin İslam Aile Hukuku kural ve kaidelerini bilmemeleri sebebiyle Bid' talak ile boşanma veya üç talakın bir seferde telaffuzu gibi durumların ardından erkeğin pişman olması aile içi çekişmeyi artırmaktadır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 189,194.

⁵⁰⁵ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 189,190,192,194,196.

⁵⁰⁶ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 193–195.

⁵⁰⁷ ez-Zehrânî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 190.

Madde Kullanımı

Madde bağımlısı eşlerin ailelerine zarar vermeleri sebebi ile dışarıda müdahale gerekli olabilmektedir. Madde kullanımına bağlı eş çekişmesi davaları arabuluculuk davalarının içerisinde büyük yer işgal etmektedir.⁵⁰⁸

Psikolojik problemler

Ailenin sürekli huzursuzluğu, eşlerin birbirine güvensizliği ve erkeğin çok eşliliğin sebep olduğu ruhsal bozukluklar ya da kadının veya erkeğin öncesinde tespit edilmemiş psikolojik rahatsızlıkları eşler arasında *şikâka* sebep olmaktadır.⁵⁰⁹

1.2.6. Arabuluculukta Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Suudi Arabistan'da arabuluculuk uygulamalarında dikkat edilmesi gereken hususlar noktasında ez-Zehranî bir takım tespit ve tavsiyeler sunmaktadır. Bunların en önemlileri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Aile çekişmelerinden en fazla zara gören şüphesiz çocuklardır. Arabulucuların tarafların bu konudaki farkındalıklarını artırmaya gayret etmesi gerekmektedir. Arabuluculuğun en büyük hedefi çocukları bu çekişmeden onlara verdiği zarardan çocukları kurtarmak olmalıdır.⁵¹⁰

Davalarda zayıf taraf genellikle kadın tarafıdır. Arabulucunun bu hususu göz önünde bulundurması ve haklıya hakkını teslim etmek için gayret etmesi gerekmektedir. Ancak bu eşler arasındaki çekişmede sadece kadınların mazlum olacağı anlamına gelmemektedir. Bazı davalarda mazlum olan erkek olmaktadır. Kadınların mazlumlukları göze çarpar şekilde olmasına rağmen erkeklerin mazlumlukları örtük olabilmektedir. Arabuluculuk çabalarında bu husus göz ardı edilmemelidir. Bazı davalar kapandıktan sonra da takip gerektirebilir. Özellikle güçsüz kadınlar ve çocuklarının haklarını ihlal edilme ihtimali fark edilirse sulh sağlanmış olsa dahi dava arabulucu tarafından bir müddet durum takip edilmelidir.⁵¹¹

⁵⁰⁸ ez-Zehranî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 194.

⁵⁰⁹ ez-Zehranî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 189.

⁵¹⁰ ez-Zehranî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 165.

⁵¹¹ Ez-Zehranî, *el-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*, 179.

Psikolojik rahatsızlıklara karşı dikkatli olunmalıdır. Bazı davalarda taraflardan birisinin farkında olduğu veya olmadığı psikolojik rahatsızlığı bulunabilmekte ve bu da çekişmenin sulh ile sonlanmasını engellemektedir. Psikolojik rahatsızlıkların duruma olumsuz etkilerinin farkında olan bir arabulucu bunu tespit ettiğinde bu alanda ihtisas sahiplerinden ihtisas sahiplerinden yardım almalı ve gerekli yönlendirmeleri yapmalıdır. Sulh, boşanmak isteyen eşlerin sebeplerine veya birbirlerinin aleyhine delillerine bakılmaksızın mümkünse aile birliklerinin korunması değilse kendilerinin ve ortak çocuklarının hakları korunmuş olarak boşanabilmelerinin sağlanabilmesi için başvurulmuş bir yöntemdir. Sulhtan sonuç alınamaz, çekişmeli eşler taksir, zarar veya nefret iddialarını ispat edemez ve hâkim çekişmeyi taraflardan birinin lehine veya aleyhine sonlandırmasına imkân sağlayacak bir delil bulamaz ise davanın daha ayrıntılı görülmesi amacıyla mümkünse eşlerin ailelerinin sürece sulh amaçlı müdahalesi değilse bilirkişilerin yine sulh amaçlı olarak durumu ayrıntılı incelemesi için diğer bir alternatif yöntem olan tahkim uygulaması sürece dahil edilebilmektedir.

2. Tahkim

2.1. İslam Hukukunda Tahkim

Tahkim sözlükte hükmetme yetkisi vermek manasındadır. “Falanca kişiyi aramızda hüküm vermesi için atadık” şeklinde kullanıldığında, “aramızda hüküm vermesine izin verdik” kastedilmektedir.⁵¹² Tahkim terim olarak ise, “çekişmeli iki tarafın aralarında hüküm vermesi için rızaları ile bir hakem seçmeleridir” şeklinde tarif edilmiştir.⁵¹³

Tahkimin aile anlaşmazlıklarında bir yöntem olarak kullanılmasının meşruluğu “Eğer karı kocanın aralarının açılmasından(şikâk) korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur” ayetine dayanmaktadır.⁵¹⁴ Ayet-i kerimenin lafzı, tahkimi şikâk sibatında

⁵¹² Ebu'l-Fadl Cemâlüddin İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut, Lübnan: Dâr Sâdır, 1993), 12/142.

⁵¹³ İbnü'l-Hilâfeti'l-Osmâniyye, *Mecelletü'l-Ahkâmu'l-Adliyye*, m:1790.

⁵¹⁴ en-Nisâ 2/35.

meşrulaştırdığı için uygulamanın aslı aile anlaşmazlıklarıdır. Aile anlaşmazlıklarında meşru olması diğer muamelat davalarının hepsinde meşru olmasına delil kabul edilmiştir⁵¹⁵

İlgili ayette tahkime sebep olarak görülen aile anlaşmazlık durumunun Arapçadaki aslı *şikâk* kelimesidir. Sözlükte düşmanlık ve anlaşmazlığın belirginleşmesi manasına gelen *şikâk* ayeti kerime bağlamı içerisinde “beyne” lafzına izafeten kullanılmıştır. İbn Âşûr (ö.1973) ayet-i kerimedeki “beyne” lafzının iki mana ifade edebileceğini belirtmiştir. İlki “beyne” zarf manasında değil uzaklaşma manasına kullanılmıştır ki bu durumda ayetin işaret ettiği korkulan durum anlaşmazlığının uzaklaşmaya sebep olmasıdır. Diğer bir ihtimal olarak “beyne” genişlemek manasındadır. Bu ihtimale göre ise âyet-i kerimde ifade edilen korkulacak durum anlaşmazlığın genişleyip yayılmasıdır. Bu bağlamda aile anlaşmazlıklarında tahkimin gerekçesi “anlaşmazlığın ve tartışmanın () eşler arasında uzaklaşmaya sebep olacağından korkulması veya var olan çekişmenin genişleyerek yayılmasından endişe edilmesidir.”⁵¹⁶

Âyet-i kerimedeki tahkime dair yönlendirme Şâfi mezhebi âlimlerinin de aralarında bulunduğu bazı fukaha tarafından vacip kabul edilmiştir.⁵¹⁷ Suudi Arabistan’da tercih edilen görüş de tahkimin vacip olduğudur.⁵¹⁸

Literatürde “Hakem tayin edin” emir lafzındaki muhatabının kimler olduğuna dair ulema arasında farklı görüşler olmakla birlikte⁵¹⁹ çoğunluk emre muhatap kişinin hâkim olduğu kanaatindedir.⁵²⁰ Âli Huneyn tahkim dayanağı fetva şerhinde, ayet-i kerimenin mutlaklığı gereğince, eşler arasında *şikâk* belirttiğinde müdahale yetkisi olan herkesin herhangi bir tertip gözetilmeksizin hakem tayin etme emrinden sorumlu

⁵¹⁵ Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmuddîn es-Şadrü’ş-şehîd ‘Ömer b. ‘Abdil‘azîz b. ‘Ömer b. Mâze el-Buhârî - Muhyî Hilâl Serhân, “Edebu’l-Kâdi Li’l-Haşşâf,” Matba‘atü’l-irşâd, 4/58.

⁵¹⁶ İbnü’l-Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/183.; Muhammed Tahir ibn Âşûr, *Et-Tahrîru ve’t-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisîyyetü li’n-Neşri, 1984), 5/45.

⁵¹⁷ eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 4/428.; ibn Âşûr, *Et-Tahrîru ve’t-Tenvîr*, 5/46.

⁵¹⁸ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 182.

⁵¹⁹ eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 4/428.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/7/320.; Ebu Bekir er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kurân* (Beyrut, Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994), 2/238.

⁵²⁰ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kurân*, 2/238.; eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 4/428.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/7/320.

olduğu görüşünü tercih eder. Ancak yine onun tecihine göre *şikâk* vaki olmuş, herhangi biri tarafından hakem tayin edilmemiş ve dava mahkemeye taşınmış ise vucubiyet hâkimin üzerine tayin olmuştur.⁵²¹

2.1.1. Tahkimin Zamanı

Şikâk durumunda hâkim ya da diğer yetkili kişiler eşleri sulh olmaya ikna edemezler ve *şikâk*ın giderilmesi için hangi tarafın tedip edilmesi gerektiğine karar verilemez ise tahkime başvurulmalıdır.⁵²² Malikilerden İbn Arabî'ye göre eşler dava açmamış olsalar dahi yetkililer eşler arasında *şikâk* belirlediğini öğrendiğinde anlaşmazlığın giderilmesi için hakem tayin etmeleri zorunludur.⁵²³

İslam hukukunda hakem tayin edilmesi öncesinde kimin haklı kimin haksız olduğunu anlayacak malumatı edinmesi veya erkeğin kadına vermesi muhtemel bir zararı engellemesi için eşlerin yakınına güvenilir birinin yerleştirilmesi gerekli görülmüştür.⁵²⁴ Ancak muhtemelen günümüzdeki yaşam şartları buna müsait olmadığı için ya da eşler mahkemeye başvurdıklarında bir süredir zaten ayrı meskenlerde ikamet etmeye başladıkları için aile hukukunun İslam hukukuna dayandırıldığı Suudi Arabistan'da dahi bu adım uygulanmamaktadır.⁵²⁵

2.1.2. Hakemlerin Seçimi

Dört mezhebe göre de âyet-i kerimedeki hakemlerin eşlerin ailesinden olması gerektiğine dair yönlendirme evleviyet ifade etmekte ve imkân dâhilinde riayet edilmesi gerekmektedir. Ancak herhangi bir sebepten dolayı bu mümkün olmadığında hakemin yabancılardan seçilmesinde de bir sakınca görülmemiştir.⁵²⁶

⁵²¹ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şer'ati'l-İslâmiyyeti*, 188,189.

⁵²² Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî 'ala'ş-Şerhi'l-Kebîr," Dâru'l-fikr, 2/344.;eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*, 4/428.

⁵²³ el-Kâdî Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, *Ahkâmu'l-Kurân* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 2003), 1/543.

⁵²⁴ ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/344.;eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*, 4/428.; İbn Kudâme, *el-Muğni*.7/320;

⁵²⁵ Yargı, "Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları," 114.

⁵²⁶ Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdu'l Vâhid es-Sivâsi el-Mâruf İbn Humâm (861/1457) İbn Humâm, "Fetḥu'l Kâdir" (b.y.: Dâru'l Fikr), Dâru'l Fikr, 10/2/244.; ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-

Ne varki eğer hakemlerden birinin eşlerden birinin ailesinden bulunması mümkün olmuş ikinci hakemin ise yabancı birisinden olması zorunlu olmuş ise Mâlikilere göre aileden olan hakem terk edilerek yerine aile dışından hakem atanmalı iki hakemin de yabancılardan olması sağlanmalıdır.⁵²⁷ Bu ayrıntı taraflardan birinin diğer tarafın hakeminin akraba olmasından dolayı itham etme ihtimalini savmak için Suudi Arabistan tahkim uygulamalarında da dikkate alınan bir görüştür.⁵²⁸

2.1.3. Hakemlerin Vasıfları ve Yetkileri

Şikâk durumunda atanacak hakemlerin hangi vasıf ve yetkileri haiz olarak atanacakları literatürde tartışılmıştır. Buna göre hakemlerin üç farklı vasıf ile atanmaları mümkündür.

1- Hakemler eşlerin rızası ve vekâleti ile atanan vekillerdir.

Bu görüşü savunanların başında Hanefî mezhebi uleması gelmektedir. Mezhebin görüşüne göre taraflar vekâlet verirler ise hakemlerin hüküm vermeye yetkileri vardır.⁵²⁹ Malikiler hakemlerin vekil olmasını olabilecekleri üç vasıftan biri olarak kabul etmektedir.⁵³⁰ Şafiîlerdeki zahir görüş ve Hanbelîlerin genel kabulü de bu yöndedir.⁵³¹ Malikiler ise hakemlerin vekil olmalarını olabilecekleri üç vasıftan biri olarak kabul etmektedirler.⁵³² Hanefî mezhebinde eşleri vekâlet vermediği durumda hakemler şahit, muslih veya iyiliği emreden kötülükten sakındıran vaizlerdir.⁵³³ Bir başka ifadeyle bu durumda hükümleri bağlayıcı değil tavsiye niteliğindedir. Ancak vekâletle atanan hakemlerin hüküm verdikten sonra hükümleri bağlayıcıdır.⁵³⁴ Maliki mezhebinde de hakemler hâkim tarafından değil taraflarca vekil olarak atanmışsa

Desûkî,” 2/344.; eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 4/428.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*.

⁵²⁷ ed-Desûkî, “Hâşiyetu’d-Desûkî,” 2/344.

⁵²⁸ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 215.

⁵²⁹ Humâm, “Fethu’l Kadir,” 2/244.

⁵³⁰ ed-Desûkî, “Hâşiyetu’d-Desûkî,” 2/345.

⁵³¹ eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Muhtâc*, 4/429.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*; Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 195.; Mansur b. Yunus el-Buhûtî, *Keşşâfü’l-Kına’ an Metni’l-İknâ’* (Suudi Arabistan: Vizâratü’l-Adl, 2000), 12/130.; el-Buhûtî, *Şerhu Münte’hâ’l-İrâdât*, 3/55.

⁵³² ed-Desûkî, “Hâşiyetu’d-Desûkî,” 2/345.

⁵³³ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kurân*, 2/242.; Humâm, “Fethu’l Kadir,” 2/254.

⁵³⁴ el-Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/108.; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri, “el-Bahrü’r-Râ’ik Şerhu Kenzi’d-Değâ’ik” (Dâru’l-kütübi’l-İslâmî), Dâru’l-kütübi’l-İslâmî, 8/7/25.

hakemlerin hükmünün bağlayıcılığı eşlerin rızasına mevkuftur. Eşler razı olmazlar ve maslahat gerekçesiyle hükmü reddetmek isterler ise buna hakları vardır.⁵³⁵

2- Taraflar vekâlet verdiklerini tasrih etmemişse ve hakemlerin atanmasına razı olduklarını beyan etmişse hakemlerin hüküm verme yetkileri vardır.

Maliki mezhebinin genel kabulüdür.⁵³⁶ Şafililerde mezhep içi ikinci görüştür. Hanbelî mezhebinde imam Ahmed'ten gelen iki rivayetten biri olarak yer almaktadır.⁵³⁷ İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim'ın görüşleri de bu yöndedir.⁵³⁸

Bu görüşe göre hâkim veya eşler tarafından atanan hakemlerin tarafların birlikteliğine, ayrılığına ve ayrılık durumunda bedel karşılığı mı yoksa bedelsiz mi nikâhın bozulacağına karar verme yetkileri vardır. Eğer öncesinde hakemlerin atanmasına razı olmuşlarsa hâkim veya eşlerin karar çıktıktan sonra itiraz etmeleri hakemlerin hükmünü iptal etmez.⁵³⁹

3- Hakemler vekil veya hâkim değil durumu tetkik etmesi için atanan şahitlerdir.

Maliki mezhebindeki mercuh olan (muteber olmayan) bu görüşe göre şahit olan hakemlerin görüşleri kendi başına hüküm doğurmaz. Hükmün uygulanması hâkimin onayına mevkuftur.⁵⁴⁰

2.1.4. Hakemlerde Aranan Şartlar

Adı geçen yetkiler ile görevlendirilecek hakemlerde mezhepler arasında bazı ufak farklılıklar ile İslam, teklif, erkek olma, adalet ve en azından hakem tayin edildiği konuda fakihlik özellikleri aranmaktadır.⁵⁴¹ Vekil olarak atandıklarında erkek olma şartı yoktur diyenler de olmuştur.⁵⁴²

⁵³⁵ ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/345.

⁵³⁶ ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/345.

⁵³⁷ eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*, 4/429.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/7/320.

⁵³⁸ Takıyyüddin İbnü Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ* (el-Medînetu'l-Munevvera: Mücemmeu'l-Melik Fehd, 1995), 35/386.; Muhammed b. Ebu Bekir İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd Fî Hedyi Hayri'l-İbâd* (Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 5/172.

⁵³⁹ ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/344-345.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/7/320.

⁵⁴⁰ ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/345.

⁵⁴¹ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/108.; ed-Desûkî, "Hâşiyetu'd-Desûkî," 2/344.; eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*, 4/429.; İbn Kudâme, *el-Muğni*.

⁵⁴² eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*, 4/429.

2.2. Suudi Arabistan’da Tahkim Uygulamaları

Suudi Arabistan’da tahkim uygulamaları genel tahkim ve eş çekişmeleri tahkimi olarak iki kısma ayrılmaktadır.⁵⁴³ Genel tahkim 1403/1983 ve sonrasında 1433/2012 yılında çıkarılan nizamnameler ile düzenlenmiştir. Eş çekişmeleri tahkimi her iki dönemde de genel tahkim nizamının kapsamı dışında bırakılmıştır.⁵⁴⁴ Bunun sebebi çok daha önceki bir dönemde Hey’etü Kibâri’l-Ulemâ’nın (Kıdemli Alimler Konseyi) konu ile ilgili fetva metni gereğince mahkemelerde yürürlüğe giren aile anlaşmazlıkları tahkim uygulamalarında herhangi bir değişikliğe gidilmemiş olmasıdır. Aile anlaşmazlıklarında tahkim uygulamaları Hey’etü Kibâri’l-Ulemâ’nın adı geçen fetvasının mahkemelerde tahkim dayanağı olarak kullanılmaya başlanması 1975 yılında formal olarak yürürlüğe girmiştir. Ancak aile anlaşmazlıklarında tahkim uygulamalarının toplumdaki varlığı çok daha öncelere dayanmaktadır. Nitekim Suudi Arabistan’ın şer’î uygulamalarından yetkili olan Necid’li alimlerin fetvalarında ve Krallığın 1969 da vefat eden müftüsü ve baş kâdısı İbrahim Âli’ş-Şeyhin Hey’etü Kibâri’l-Ulemâ’nın fetvası ile uyumlu yönlendirmelerinde hâkimlerin aile anlaşmazlıklarında tahkime başvurması gerekliliği geçmektedir.⁵⁴⁵ Bu veriler Hey’etü Kibâri’l-Ulemâ’nın konu ile fetvasının yeni bir uygulamayı sisteme dâhil eden değil var olan uygulamaları resmîleştiren ve sistemleştiren bir nitelik taşıdığını göstermektedir.⁵⁴⁶

Fetva, aile anlaşmazlıkları tahkim uygulamasında hakemlerin seçim usulü, verdikleri hükmün tavsifi ve mahkeme üzerindeki etkisi gibi gerekli tüm ayrıntıların lafzın delaletinden çıkarılabileceği kapsamlı bir metindir.⁵⁴⁷ Diğer yandan yeni ahvâl-i şahsiyye nizamı aile çekişmesi davalarında tahkime başvurulması gerekliliğini, hangi aşamalarda ve hangi sebeplerle tahkime gidileceğini, hakemlerin nasıl atanacağını

⁵⁴³ Hey’etü’l-Huberâi bi-Meclisi’l-Vüzerâ, “Nizâmu’t-Tahkîm,” *Hey’etü’l-Huberâi Bi-Meclisi’l-Vüzerâ* (2012).

⁵⁴⁴ Hey’etü’l-Huberâi bi-Meclisi’l-Vüzerâ, “Nizâmu’t-Tahkîm” (2012), m:2.

⁵⁴⁵ li-Bazı Ulemâi Necid’l-A’lam, *Mecmûatü’r-Resâil ve’l-Mesâili’n-Necdiyye* (Riyad: Dâru’l-Âsime, 1991), 1/386.; Muhammed b. İbrâhîm Âli’ş-Şeyh, *Fetâvâ ve Rasâil* (Mekketu’l-Mukerreme: Matbaatu’l-Hukûme, 1979), 10/289-291.

⁵⁴⁶ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 110.

⁵⁴⁷ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 369.

maddeler halinde düzenlemiştir.⁵⁴⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla yeni nizam Hey’etü Kibârî’l-Ulemâ fetvası ile işletilen tahkimi düzenlemiş ancak var olan uygulamaların işleyişinde bir değişiklik getirmemiştir.

2.2.1. Tahkim Uygulanan Davalar

Hâkimin tahkime yönlendirebileceği davalar iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır. İlki eşlerden birinin diğerinin haklarını ihlal ettiği iddiası ile mahkemeye başvurduğu ancak Hâkimin hükmetmek için yeterli delile ulaşamadığı davalardır.⁵⁴⁹ Ahvâl-i Şahsiyyenizamında tahkim gerekçesi olarak kabul edilen kategori budur. Örneğin kadının, kocasını nafakasını ihmal ettiği, sözlü veya fiziksel şiddet uyguladığı, dinen haram olan şekilde kendisine yaklaştığı, madde kullandığı ile itham ettiği veya aynı şekilde kocanın da karısını eşlik vazifesini yerine getirmediği, itaat etmediği, evden izinsiz çıktığı şikâyeti ile açılan ancak tarafların iddialarını ispatlayamadığı davalar bu kabildendir.⁵⁵⁰ İkinci ise kadının kocasını herhangi bir taksir veya suçla itham etmemesine rağmen kocasını sevmeme ve uyuşmazlık sebebi ile mahkemeden boşanma talep ettiği davalardır. Bu tür davalar literatürde “uyuşmazlık sebebi ile kadının hul’ talebi” şeklinde adlandırılmaktadır.⁵⁵¹

İki tür arasındaki fark tahkimin iç işleyişinde açığa çıkmaktadır. Her iki durumda da öncelikli hedefleri eşlerin arasını düzetmek olması gereken hakemlerinin ilk kategorideki davalardaki görevleri anlaşmazlığının sebebini bulmak diğerinde ise nuşuzun devamlı olması, adamda kadının nuşûzuna ve nefretine sebep olacak ahlaki veya fiziki bir olumsuzluk bulunması ve kadının mehri geri vermeye hazır olduğunu belirtmesi gibi bir karineye dayanarak kadının kocasını sevmeme iddiasının hakikat olup olmadığını tahkik etmektir.⁵⁵² Tespit edebildiğimiz kadarıyla tahkimin sürece

⁵⁴⁸ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.109,110,111,112.

⁵⁴⁹ Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.109.

⁵⁵⁰ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 113-114.

⁵⁵¹ Abdullah b. Muhammed b. Sa’d Âli Huneyn, *el-Hul’ Bi-Talebi’z-Zevceti Li-Ademi’l-Viâmi Mea’ Zevcihâ* (Riyad: Dâru ibn Ferhûn, 2010), 81.

⁵⁵² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye” (2022), md.110.;Âli Huneyn, *el-Hul’ Bi-Talebi’z-Zevceti Li-Ademi’l-Viâmi Mea’ Zevcihâ*, 54,67,70,73,74.

dâhil edilmesi ve işleyiş hükümleri açısından iki kısım arasında belirli bir fark olmadığından takip eden bölümlerde bu kısımlar ortak değerlendirilecektir.

2.2.2. Tahkim Sürecinin Başlatılması ve İşleyişi

Tahkime bireysel başvuru yoktur. Mahkemeye getirilen davalarda ve dava kadısının gerekli görmesi ile tahkim süreci başlatılır. Bir başka ifadeyle tahkim ancak mahkeme merkezli olarak yapılabilmektedir.

Dava mahkemede görülmeye başladığında öncelikle davacı taraf dinlenir. Davacı kadın da olsa erkek de olsa davalı taraf ile arasındaki evlilik bağının ne zaman başladığını, aralarında çocuk olup olmadığını mutlaka belirtmesi gerekir. Davacının iddiası dinlendikten sonra davalı tarafa iddia hakkındaki görüşü sorulur.⁵⁵³

Davalının davacının iddiası ve talebi karşısında iki hali vardır:

- a- İddianın kabul edilmesi: Kötü muamele iddiası kadından gelir ve adam bu iddiayı doğrularsa – ki bunun gerçekleşmesi vakıada azdır- hâkim öncelikle taraflara sulh teklif etmekte ve sulh olurlar ise ona göre hükmetmektedir.⁵⁵⁴ Eğer eşler sulh olmazlar ise hâkim çifti ikinci bir alternatif yöntem olan tahkime yönlendirmektedir. Davalı tarafın iddiayı kabul etmesi ile kötü muamele kesinleştiğinde Hâkimin herhangi bir alternatif yola başvurmadan nikâhı fesh yoluna gitmesi de mümkündür. Burada belirleyici unsur kötü muamelenin mahiyeti; arızî ya da devamlı olup olmadığıdır.⁵⁵⁵

Örneğin Cidde genel mahkemesine kayıtlı bir dava da kadın kocasının kendisine sözlü ve fiziksel ağır şiddet uyguladığını iddia ederek nikâhının feshini talep etmiştir. Davalı kocaya iddia sorulduğunda karısına sadece dört defa tokat attığını, sözlü ve fiziksel ağır şiddet uygulamadığını ifade etmiş ve karısını boşamak

⁵⁵³ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fî'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 126.

⁵⁵⁴ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 113.

⁵⁵⁵ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fî'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 126.

istemediğini belirtmiştir. Bu davada Hâkim yüze vurmanın dinen yasak olduğu gerekçesi ile çifti tahkime yönlendirmeden fesih ile boşanmaya hükmetmiştir.⁵⁵⁶

Başka bir davada kadının ağır şiddet iddialarına kocasının ağır şiddet değil te'dip edici şiddet uyguluyorum şeklinde cevap vermesi üzerine kâdı çifti tahkime havale etmiştir.⁵⁵⁷

b- Kötü muamele iddiasının inkâr edilmesi: En çok karşılaşılan durum olan bu tür davalarda öncelikle davacının davasının ispat etmesi beklenir. Ancak aile çekişmelerinde ispat eğer çekişme üçüncü şahıslara yansıyacak kadar büyümüş ise mümkün olabilmektedir. Diğer yandan *şikâk* iki kişi arasında ve aile ortamında vuku bulduğu için çoğu davada anlaşmazlığın boyutları tespit edilememektedir. Hâkimin anlaşmazlığı sonlandırmak için öncelikle taraflara sulh teklif eder. Sulhtan olumlu sonuç alınamaz ise tahkim sürecini başlatır.⁵⁵⁸

Her iki durumda da hâkimin öncelikle sulha yönlendirip burada netice alınamaması durumunda tahkime yönlendirmesi hem bu iki alternatif uyuşmazlık çözümü yönteminin birlikte nasıl kullanıldığını hem de yargının alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

2.2.3. Hakemlerin Atanması

Hâkim tahkime karar verdiğinde öncelikle eşlere kendi ailelerinden birer hakem seçmelerini teklif eder.⁵⁵⁹ Taraflar hakem tayin ederlerse belirledikleri hakemleri mahkemeye kaydettirmeleri gerekir. Eşlerin yakınlarından bu iş için uygun kişi olmaması veya oluğu halde görevi reddetmesi gibi sebeplerle aileden hakem atanması mümkün olmadığında mahkeme çifti bilirkişi komisyonuna havale ederek aralarında hakem tayin edilmesini talep eder.⁵⁶⁰ Eşlerden birinin yakınlarından hakem

⁵⁵⁶ Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 9/146.

⁵⁵⁷ Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 9/140.

Davalar 9/140

⁵⁵⁸ el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye Fî'l Müşkilâti'z Zevciyye," 126.

⁵⁵⁹ Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye" (2022), md.9.;el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye Fî'l Müşkilâti'z Zevciyye," 127.

⁵⁶⁰ Yargı, "Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları," 116.

bulup diğzerinin bulamadığı durumlarda kanun şerhine göre aileden seçilen tek hakem iptal edilerek iki yabancı hakem tayin edilmelidir. Ne var ki uygulamalar üzerinde yapılan incelemelerde bu gerekliliğın her zaman işletilmediğı tespit edilmiştir.⁵⁶¹ Tarafların mahkemenin kendi ailelerinden hakem tayini talebine cevap vermeme hakkı vardır ancak tahkim sürecini kabul etmeme hakları yoktur.⁵⁶²

Hakemler tayin edildiğinde tarafların hakemi ve hükümlerini kabul ettiklerine dair muvafakatlerinin alınması gerektiğı kabul edilmektedir.⁵⁶³ Ancak dava kayıtları incelemelerinde bunun nadiren yapılan bir uygulama olduğı görülmüştür.⁵⁶⁴ Bunun sebebi nizamname şerhinde belirtildiğı üzere eşlerin rızasının alınmasının hoş görülmekle birlikte zorunlu kabul edilmemesi olmalıdır.⁵⁶⁵

2.2.4. Hakemlerde Aranılan Şartlar

İslam: Eşlerin ikisi ya da biri Müslüman ise hakemlerde Müslüman olma şartı aranmaktadır. Eşlerin ikisi birden gayrimüslim oldukları durumda hakemlerin Müslüman olma zorunluluğı yoktur.⁵⁶⁶

Adalet:⁵⁶⁷ Hakemler hâkim tarafından atandığında adil kişilerden seçilmeleri şarttır. Bu konuda hâkim kişileri özel bir soruşturmaya tabi tutmaksızın bildiğı kadarıyla adil olmalarıyla yetinir. Eşler tarafından atanan hakemlerin -eğer eşler razı

⁵⁶¹ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 118.

⁵⁶² Suudi Arabistan, “Nizâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” (2022), md.110.; Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 116.

⁵⁶³ el-Hudayrî, “İcrâetü’l Kadâi’yye Fî’l Müşkilâti’z Zevciyye,” 127.

⁵⁶⁴ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 119.; Adl, *Mecmûatü’l-Ahkâmi’l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 9/142.

⁵⁶⁵ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 235.

⁵⁶⁶ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 202.

⁵⁶⁷ Büyük günahlardan (kebire) kaçınan, farz olan vazifeleri yerine getiren, davranışlarının iyisi kötüsünden daha çok olan kimse manasında kullanılan bir terim. Bk: Hayreddin Karaman, “Adalet,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988).

olmuşlarsa- adalet sıfatına sahip olmaları şart koşulmamaktadır.⁵⁶⁸ Mahkemelerdeki uygulamaların bu şekilde işletildiği tespit edilmiştir.⁵⁶⁹

Teklif: Hakemler âkil ve bâliğ olmalıdır.⁵⁷⁰

Erkek olma: Hakemlerin erkek olması şarttır. Suudi Arabistan uygulamalarda hakemlerin hâkim olarak değil şahit olarak görevlendirilmesine rağmen hâkimlerde aranacak bu şartın ileri sürülmesi kadının tek şahit olamaması genel kuralı ile gerekçelendirilmiştir.⁵⁷¹ Bu nokta hakemliğin arabuluculuktan ayrıldığı noktalardan biridir.

İki kişi olma: Bu konuda mezhepler arasında farklı görüşler olmakla birlikte tercih edilen görüş hakemlerin iki kişi olması gerektiği yönündedir. Tahkimin tek hakemle de işletilebileceğine dair Maliki mezhebi görüşünü kitabında tartışan Âli Huneyn tahkim ayet-i kerimesinin delâleti gereği hakemlerin iki kişi olmasının vacip olduğunu tercih etmiştir ki nitekim Suudi Arabistan'daki uygulamalar da bu tercihe uygun olarak sürdürülmektedir.⁵⁷²

Eşlerin ailesinden olma: Hakemler mümkünse eşlerin ailelerinden seçilmeleri en uygun olanıdır. Ailelerde uygun kişiler bulunmaz veya bulunsalar dahi görevi kabul etmezler ise hakemlerin yabancılardan atanmasında bir beis yoktur.⁵⁷³

Diğer taraftan eğer hakemlerden biri eşlerin ailesinden bulmak imkânı olmuş ikincisinin ise yabancı olması zorunlu olmuş ise aileden olan hakem iptal edilerek yerine aile dışından hakem atanmalı ve bu şekilde iki hakemin de yabancılardan olması sağlanmalıdır.⁵⁷⁴ Maliki mezhebinin kaynaklarında işaret edilen bu ayrıntı taraflardan birinin diğer tarafın hakeminin akraba olmasından dolayı itham etme ihtimalini

⁵⁶⁸ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 204.

⁵⁶⁹ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 119.

⁵⁷⁰ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 205.

⁵⁷¹ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 207,208.

⁵⁷² Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 211.; Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 116–119.

⁵⁷³ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 215.

⁵⁷⁴ ed-Desûkî, “Hâşiyetu'd-Desûkî,” 2/344.

savmak için Suudi Arabistan’da dikkate alınan bir tercihtir ancak yukarıda işaret edildiği üzere bu tercih her durumda işletilmemektedir.⁵⁷⁵

Müttehem olmama: İbn Teymiyye’ye dayandırılan bir şarttır. Ancak İbn Teymiyye bu şartla ne kastettiğini açıklamamıştır. ⁵⁷⁶ Âli Huneyn, müttehem olmamayı hakemlerin eşlere düşmanlığının olması veya kendi menfaatlerini gözettiklerine dair suçlanmalar ile itham edilmeleri şekline yorumlamıştır. Bununla birlikte müttehem olmama hakemlerin tayini öncesinde gözetilecek bir şarttır. Eşler tarafından atanmalarından ve belli bir hüküm üzerine anlaşmalarının ardında ittiham edilmeleri hakemlerin hükümlerini geçersiz kılmamaktadır.⁵⁷⁷

İsabetli düşünme yetisi ve hükmettiği konuda fakih olma: Hakemlerde aranacak tahsîni bir sıfattır. Yokluğu atanmalarına engel teşkil etmemektedir.⁵⁷⁸

2.2.5. Hakemlerin Vasfı

Suudi Arabistan’da hakemler vekil veya hâkim olarak değil durumu tetkik etmesi için atanan şahitler olarak atanmaktadır. Görevlendirilmelerinde eşlerin rızasının olması evladır ancak zorunlu şart değildir. Hükümleri eğer hâkim uygun görür ise bağlayıcılık kazanır. Ancak kadı şer’î bir gerekçe olması müstesna hakemlerin hükümlerini uygulamalıdır. Çünkü hakemler araştırmaları sonrasında galip zan üzere bir karara varmışlardır. Evliliğin doğası gereği eşler arasındaki anlaşmazlığın mahiyeti hakkında yakîni bilgi edinmek mümkün değildir. İslam hukukunda ilim olarak ifade edilen kesin bilgiye ulaşılmadığı böylesi durumlarda galip zan ile amel edilebileceği kabul edilmektedir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 215.; Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 118.

⁵⁷⁶ İbnü Teymiyye, *Mecmûu’l-Fetâvâ*, 35/386.

⁵⁷⁷ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 216.

⁵⁷⁸ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 218,220.

⁵⁷⁹ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 198-200.

2.2.6. Hakemlerin Uygulamaları

Suudi Arabistan'ın mevcut hukuk sisteminde hakemlerin işlerini düzenleyen bir yönetmelik bulunmamaktadır. Mahkemelerde de bu açığı kapatacak kılavuz vb. olmadığı için hukukî hiçbir tecrübesi olamayan kişiler hakem olarak atandığında hâkim hakemlere yazılı ya da sözlü yönlendirmelerde bulunmaktadır.⁵⁸⁰ Görevlerinin tahkim ayeti kerimesinin bir gereği olarak eşlerin arasını ıslah etmeye niyetiyle eşlerle gerek ikisi bir arada iken gerek ayrı ayrı oldukları halde bir araya gelmek ve bu yolla anlaşmazlığın ve çekişmenin sebeplerini tespit etmek olduğunu bildirmektedir. Tarafların sulh olmalarına öncelikle gayret etmeleri gerektiğini belirtmekte, görüşmeleri sırasında kanaat ettikleri muhtemel çözümü kaydederek tarafına göndermelerini talep etmektedir.⁵⁸¹ Ahvâl-i Şahsiyye nizamına göre tahkimin en çok 60 gün içinde sonlanması gerekmektedir.⁵⁸²

Hakemlerin nizami bir sorumluluk olarak sulha gayret etmeleri gerekliliği bir önceki bölümde açıklanan arabuluculuk sürecinden tamamen bağımsızdır. Başka bir ifade ile çekişmeli çiftin öncesinde, zorunlu veya ihtiyari olarak arabuluculuk süreci geçirmeleri, tahkim heyetinin sulh için gayret etme gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu, aile hukukunda İslam hukukunun ilkelerini esas alan Suudi Arabistan yargısının aile anlaşmazlıklarını karşılıklı anlaşma ve anlayış üzerine sonlandırma gayretini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Hakemlerin kanaatlerinin oluşması beklenen husus eşlerin birlikteliğinin mi yoksa ayrılımlarının mı daha uygun olduğudur. Eğer ayrılma uygun görüldü ise bu ayrılığın mali karşılık ile mi yoksa karşılıksız mı olacağının belirlenmesidir.⁵⁸³ Ahvâl-i Şahsiyye Nizamına göre mali karşılıkla ayrılığa karar verildiğinde karşılığın kadına ödenen mehirden daha yüksek olmaması gerekmektedir.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 123.

⁵⁸¹ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fî'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 127.; Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 122.; Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye” (2022), md.109-111.

⁵⁸² Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye” (2022), md.109.

⁵⁸³ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 244.

⁵⁸⁴ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye” (2022), md.112.

Mevcut yönetmelikte hakemlerin vazifelerine dair bir yönerge bulunmasa da nizamname şerhleri mahkemelerde kaynak olarak kullanılan Âli Huneyn, tahkimde ayrılığa ve birlikteliğe karar verilecek dava durumlarını, ayrılığa karar verildiğinde karşılıklı mı yoksa karşılıksız mı olacağının neye göre belirleneceğine dair hususları tahkime dayanak fetva metnini şerh ettiği kitabında ayrıntı bir şekilde açıklamıştır. Takip eden başlık altında hakemlerin birlikteliğe veya ayrılığa kara verecekleri durumların incelenecektir.

2.2.6.1. Eşlerin Birlikteliğine Karar Verilecek Durumlar

- a. Kadının Kocasının Şer'an Caiz Olan Davranışlarından Dolayı Boşanmak İstemesi

Anlaşmazlık tedavi edilemez bir çekişmeye, muhabbet nefrete dönüşmediği halde kadının adamın şeran caiz olan davranışlarından kaynaklı rahatsızlığı sebebi ile şikâk vaki olduğu durumlarda hakemlerin birlikteliğin devamına karar vermeleri gerekmektedir. Örneğin, çekişmenin sebebi adamın karısının gidip-geldiği yerlere karışması, dini taksirinden dönmesi için uyarması ya da şer'i şartlara uygun başka bir evlilik yapması ise eşler arasında birlikteliğin devamına karar verilecektir.⁵⁸⁵

- b. Anlaşmazlık Sebebinin Üçüncül Tarafların Müdahaleleri Olduğu Durumlar

Kadının hakiki manada kocasından ayrılmak istememesine karşın aile veya arkadaşlarının olumsuz yönlendirmeleri gereği boşanmayı talep ettiği durumlarda çekişme sebebi hakiki değil vehmidir. Hakemlerin bu tür durumları iyi tahkik etmeleri ve eşlerin birlikteliğini sağlayacak karar almaları gerekmektedir. Ancak başkalarının etkisi dâhi olsa kışkırtma gerçek bir nefrete sebep olmuş ve hakemler araştırmaları sonucunda kadının kocasından kerahetinden emin olmuşlarsa çiftin ayrılmasına hükmetmeleri gerekebileceği kabul edilmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 248.

⁵⁸⁶ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 249.

2.2.6.2. Eşlerin Ayrılmasına Karar Verilecek Durumlar

a. Haksızlık ve Kötülü Muamelenin Kocadan Kaynaklandığı Durumlar

Dinin emri gereğince kadınlar nikâh altında güzellikle tutulmalı ya da iyilikle salıverilmelidir. Adam karısına zulmettiğinde güzellikle tutma emrini çiğnemiştir. Binâenaleyh kadının iyilikle salıverilmesi gerekmektedir. Eğer ki adam zulmünden dolayı dinen üzerine vacip olan salıverme gerekliliğini yerine getirmez ise “zarar yoktur zarara zarar ile karşılık vermek de yoktur” kaidesi gereğince hakemler boşanmaya hükmeder.⁵⁸⁷

Bu tür davalarda ayrılığın bedelsiz olmasına hükmedilir. Çünkü ayeti kerimenin delaleti ile kadının bir hayâsızlık yapması durumu müstesna boşama karşılığında adamın kadından maddi bir bedel alması caiz değildir.⁵⁸⁸ Ancak ayrılık zifaktan önce verilmişse adamın ödediği mehrin yarısını geri alacaktır.⁵⁸⁹

b. Haksızlık ve Kötülü Muamelenin Kadından Kaynaklandığı Durumlar

Erkeğin bir zararı söz konusu olmadığı halde kadın eşiyle kalmak istemiyor ve nâşize olarak evi terk ediyorsa ayrılmalara hükmetmek gerekir. Zira kadını evlilik evine dönmeye zorlamak güzellikle tutmak emri ile çelişmektedir.⁵⁹⁰

Ayrılık kadının nikâh sebebi ile aldığı mehrin tamamını adama geri vermesi karşılığında gerçekleştirilir. Her ne kadar adamın hiç suçu olmamasına rağmen kadının talebi ve kötü muamelesi gereği ayrılık vuku buluyor olsa da mehirden fazlası verilmez. Çünkü hükme delil ayeti kerimede “infak ettiklerinin misli” ifadesi geçmektedir. Erkeğin fazlasını alabilmesine dair naslarda herhangi bir delil yoktur.⁵⁹¹

Bu durum Riyad genel mahkemesinde görülen bir davada yaşanmıştır. Davada kadın, kocası ona herhangi bir kötü muamelede bulunmadığı halde evlilik evini terk ederek ailesinin yanına gitmiş dört aydır orada yaşamaktadır. Kadının nikâhın feshini istediği davada koca karısına kötülük yapmadığını belirtmekte ve nikâhın feshine razı olmamaktadır. Hâkim bu davada çifte öncelikle sulh teklif etmiş ancak taraflar sulh

⁵⁸⁷ Âli Huneyn, *el-Hul' Bi-Talebi'z-Zevceti Li-Ademi'l-Viâmi Mea' Zevcihâ*, 252.

⁵⁸⁸ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 261–262.; en-Nisa 4/19.

⁵⁸⁹ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 271.

⁵⁹⁰ Abdullah b. Muhammed Bin Sa'd Âli Huneyn, *İslam Şeriatında Tahkim* (Riyad: Şebeketü'l Alûkah, 1999), 254.

⁵⁹¹ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 266.; el-Mümtehin 60/11.

olmamışlardır. Bunun üzerine hâkim tahkim sürecini başlatmıştır. Ne var ki hakemler de eşlerin sulh olmasını sağlayamamış ve kadının talebinde ısrarcı olması üzerine kocasına vereceği mali bir karşılık ile nikâhın feshine hükmetmiştir.⁵⁹²

c. Haksızlığın İkisinden Kaynaklandığı Durum

Şikâk sebebi olan kötü muamele eşlerin ikisinden de kaynaklanıyorsa ayrılığa hükmedilir. Kötü muamelede hangisinin daha fazla payı olduğu anlaşılamamış ise mehir eşit şekilde bölüştürülür. İkisinden birden kaynaklanıyor ve oran biliniyorsa haksız tarafın haksızlık derecesinde hissesi azalarak mazlum tarafa intikal ettirilir.⁵⁹³

d. Eşlerden Birinden Herhangi Bir Kötü Muamele Olmaksızın Uyuşmazlık

Uyuşmazlık sebebiyle eşler arasındaki güzel muamelenin kaybolduğu durumlarda da hakemler eşlerin karşılıklı veya karşılıksız ayrılmalarına hükmederler.⁵⁹⁴

Bu durumun örneği kadının adamdan nefret etmesidir. Şu kadar var Âli Huneyn bu tür durumlarda hâkimin kadının nefret iddiasını tahkik etmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Zira kadının mantıklı düşünmesine engel olacak arızı bir sebep ya da geçici bir kırgınlık sebebiyle kocasından nefret ettiği iddiasını ileri sürüyor olması mümkündür. Kadının duygusal tepkisi ile kısa süre sonra pişman olacağı bir sonuca sürüklenmemesi için hakemlerin durumu tahkik etmesi gerekmektedir. Âli Huneyn'in belirttiği bu görevlere, uygulamada ne ölçüde riâyet edildiği araştırılmaya muhtaçtır. Uyuşmazlık sebebi ile hul' olarak ifade edilen bu tür davalarda kadının adama nikâh zamanında aldığı mehrin tamamını ödemesi gerekmektedir.⁵⁹⁵

2.2.7. Hakemlerin Kararlarının Yetkisi

Yukarıda ilgili başlık altında geçtiği üzere Suudi Arabistan tahkim uygulamalarında hakemler vekil veya hâkim değil şahit ve elçi sıfatı ile görevlendirilmektedirler. Davaları tahkik edip ayrıntısı hakkında gerekli bilgileri edindikten sonra vardıkları kararın uygulanabilmesi kendilerini görevlendiren

⁵⁹² Âli Huneyn, *el-Hul' Bi-Talebi'z-Zevceti Li-Ademi'l-Viâmi Mea' Zevcihâ*, 160.

⁵⁹³ Âli Huneyn, *el-Hul' Bi-Talebi'z-Zevceti Li-Ademi'l-Viâmi Mea' Zevcihâ*, 129.

⁵⁹⁴ Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, 257.

⁵⁹⁵ Âli Huneyn, *el-Hul' Bi-Talebi'z-Zevceti Li-Ademi'l-Viâmi Mea' Zevcihâ*, 69–70,73.

mahkeme kadısının onayına tabidir. Bununla birlikte hâkimin şahit olarak görevlendirdiği hakemlerin aldıkları kararın reddi için şer'î bir gerekçe olmadığı müddetçe uygulamaya koyması gerekmektedir.⁵⁹⁶

Hakemlerden mahkemeye gelen rapor iki farklı içerik barındırabilir.

a- Hakemlerin İttifak ile Karar Alması

Gelen raporda hakemlerin belli bir karar üzerine ittifak ettikleri görülürse hâkim kararı öncelikle taraflara sunarak onaylayıp onaylamadıklarını sormaktadır. Taraflar onayladığında reddi için şer'î bir gerekçe olmadığı müddetçe hâkim dava dosyasına gerekli açıklamaları yaparak kararı yürürlüğe koymakla sorumludur.⁵⁹⁷

Hâkimin hakemlerin kararını bozduğu bir dava örneği Uneyze mahkemesinde görülmüştür. Davada kadın kocasını kendisine sözlü ve fiziksel şiddet uygulamakla ile itham etmekte ancak iddiasını ispat edememektedir. Mahkemenin bilirkişi komisyonundan atanan hakemler kadının iddialarını gerekçe göstererek nikâhın karşılıksız feshine hükmetmişlerdir. Davanın hâkimi ise koca iddiaları reddederken ve kadın ithamlarını ispat edememişken hakemlerin karşılıksız fesih kararını delil yetersizliği ile alınan isabetsiz bir karar olarak görmüş “hakemler bilirkişilerdir ve kararları bağlayıcı değildir” kaydı ile nikâhın kadının kocasına vereceği belli bir karşılıkla feshedilmesine hükmetmiştir.⁵⁹⁸

Hakemlerin kararı bedel karşılığı fesih ise hâkim kadından gerekli miktarı getirmesini ister. Kadın getirdiğinde hâkim kocaya malı sunar. Kabul ederse mal kocaya teslim edilir. Kabul etmez ise mal adamın niyetine beytülmale yatırılır.⁵⁹⁹

Hakemlerin ittifakla aldığı bir kararı taraflar onaylamadıkları durumda hâkimin hakemlerin raporlarını dikkate alarak hükmetmesi gerekmektedir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Suudi Arabistan, “Nizâmü'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye” (2022), md.11.;Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi'sh-Şer'îati'l-İslâmiyyeti*, 199,370.;Bin Sa'd Âli Huneyn, *İslam Şeriatında Tahkim*, 125,126.;el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 128.

el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 128.

⁵⁹⁷ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 128.

⁵⁹⁸ Adl, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 9/114.

⁵⁹⁹ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 128.

⁶⁰⁰ el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye Fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 128.

b- Hakemlerin İhtilaf Etmesi

Eşlerin ailelerinden seçilen hakemlerin çoğunlukla birbirinden farklı kararlar aldıkları veya hiçbir şekilde tahkim oturumları için bir araya gelemedikleri bu sebeple tahkimin başlamadan sonlanması sık karşılaşılan bir durumdur. Böyle bir durumda hâkimin tahkimi tekrarına hükmetmesi veya davayı kendi gerekli gördüğü şekilde sonlandırması mümkündür.⁶⁰¹

Hakemlerin nikâh feshi kararı verdikleri davalarda ve hâkimin hükmü onaylamasının ardından nikâhın feshini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu yetki hâkime aittir.⁶⁰²

3. Değerlendirme

Suudi Arabistan Aile hukukunda arabuluculuk ve tahkim iki ayrı sistem olarak işlemektedir. Bir çekişmede ikisi birden kullanılabildiği gibi biri kullanılıp diğeri terk de edilebilmektedir.⁶⁰³ Bu iki sistemi birbirine bağlayan arabulucu-hakemlikte olduğu gibi yöntemin kendi kuralı değil, çekişmeli tarafları yönlendiren ilgili makamdır.⁶⁰⁴ Tahkim sadece ilgili mahkemede yargı içi bir yöntem olarak çalışmakta, onun dışında hukuki sonuç doğurmamaktadır. Yargı içi ve yargı dışı bir sistem olarak işleyebilen sulh ise onaylanıp belgeleştirildikten sonra resmen yürürlüğe girerek ilgili kurumlarca tanınmaktadır. Aile tahkimi, yönlendirmeleri ayrıntılı maddeler şeklinde düzenlenen bir yönetmeliğe tabi değildir. Arabuluculuk ise kurumları ve işleyişi özel nizamnameler ile düzenlenen bir uygulama olarak yürütülmektedir. Tahkim çekişmeyi sonlandırma sürecinde kullanılan bir yöntem, arabuluculuk ise çekişmeyi sonlandıran bir yöntemdir.⁶⁰⁵ Tahkim her ne kadar hâkimin sebep belirtmeksizin aksine hüküm verememesi açısından sulhtan daha kuvvetli gözükse de kanaatimizce aile

⁶⁰¹ el-Hudayrî, “İcrâetü’l Kadâi’yye Fî’l Müşkilâtî’z Zevciyye,” 128.Hudayri 128,; Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 373.

⁶⁰² Âli Huneyn, *Et-Tahkîmu Fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*, 373–374.

⁶⁰³ Adl, *Mecmûatü’l-Ahkâmi’l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 8/340,344;9/100.

⁶⁰⁴ Cemile Demir Gökyayla, “Arabuluculuk ve Tahkimi Bir Arada İçeren Uyuşmazlık Çözüm Yolu,” *İstanbul Hukuk Mecmuası* 77/2 (2019), 581.

⁶⁰⁵ el-Huneyn, “es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsî’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 325.

çekişmelerini güncel yöntemlerle barış esası üzerine çözümleme konusunda pasif kalmaktadır. Suudi Arabistan'daki sulh, yetki kullanarak çekişmeyi sonlandıramama açısından arabuluculuktur. Ancak yargı içi ve yargı dışı olabilmesi, sulh belgesinin sadece ıslah bürosu onayının ardından yargıdan bağımsız olarak resmi makamlarca tanınması özellikleri ile tahkime benzemektedir.

Arabuluculuk, bir aile çekişmesinde hukukun farklı alanlarında görülen hadâne, nafaka, ziyaret gibi konuların çözümünü de içermekte yalnızca tarafların menfaatini değil aile ile bağlantılı diğer bireylerin ve toplumun menfaatlerini de incelemektedir. Bu yönleriyle aile anlaşmazlıklarının çözümünde son derece uygun bir model olduğu kabul edilen batılı arabuluculuk modellerinden ekosistemik arabuluculukla özdeşleşmektedir.⁶⁰⁶

Suudi Arabistan aile arabuluculuğunun Şeriata aykırı olmaması nizâmî olarak güvence altına alınmıştır. Arabuluculuk ve tahkimde yetkili kişiler İslami esaslara bağlı kalarak çalışmaktadır.⁶⁰⁷ Bununla birlikte mahkeme tarafından sürece dâhil edilse dahi tarafların sulh olamama haklarının tanınması ile gönüllülük esasının gözetilmesi, süreçte edinilen her türlü bilginin gizli tutulmasına rağmen suç doğurması mümkün bilgilerin ve anlaşmanın işlerliği için gerekli ayrıntıların paylaşılmasına izin verilmesi, arabulucuların kişisel menfaat barındıran davaları almasının yasaklanması, görevleri için özel eğitime tabi tutulmaları ve hukuki danışmanlık, istişare yetkilerinin olmaması gibi uygulamaya dair özellikleri Suudi Arabistan Aile Arabuluculuğunun Avrupa standartlarına⁶⁰⁸ uygun olarak kurumsallaştığını göstermektedir.

Uygulamadaki haliyle Arabistan'daki tahkim, hakem tayin edilmesi yetkisinin öncelikle eşlere tanınması ve hakemlerin anlaşmazlığı sonlandırmak için görevlendirilmesi ile “*Tahkim, çekişmeli tarafların aralarındaki anlaşmazlığı sonlandırması için hakem tayin etmesidir*” şeklindeki Mecelle tarifine uymakta ancak

⁶⁰⁶ Pilotti, “The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia,” 7.; Lisa Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, ed. Fatma Yücel (Ankara: Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu Matbaası, 2018), 33,44,52.

⁶⁰⁷ Pilotti, “The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia,” 7–8.

⁶⁰⁸ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 22,23,24,25,.

*“yargı dışı kurumlara yargı yetkisi vererek anlaşmazlıkları sonlandırmaktır”*⁶⁰⁹ şeklinde açıklanan günümüz tahkim anlayışına uymamaktadır. Hakemlerin dava hakkında karar almaları mümkün olmakla birlikte bilirkişi statüsünde olmaları, kararlarının bağımsız olarak hüküm doğurmaması, Suudi Arabistan tahkim uygulamalarını *“hakemler gerektiğinde eşlerin birbirinden ayrılmasına da karar verirler ve hükümleri katîdir”*⁶¹⁰ şeklindeki Hukuk-u Aile Kararnamesi’nde var olan tahkim modelinden ayırmaktadır.

⁶⁰⁹ Demir Gökyayla, “Arabuluculuk ve Tahkimi Bir Arada İçeren Uyuşmazlık Çözüm Yolu,” 581.

⁶¹⁰ Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (İstanbul: Mehir Vakfı Yayınları, 2017), 55.md.130.

SONUÇ

Bu çalışmada Suudi Arabistan aile arabuluculuğunun tarihi, işleyişi, kurumsallaşması, bunun gerekliliği olarak hukuk sistemine dâhil edilen değişiklikler incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

Formel uygulamaları remi olarak 1975 yılında yürürlüğe giren Arabulucu-Hakemlik günden güne gelişmekte ve sistemleşmektedir. Ancak arabuluculuk ve hakemlik olarak iki ayrı yöntem şeklinde işletilmektedir. Yargı içi bir uygulama olan tahkim mahkemeler tarafından yürütülmekte, arabuluculuk ise yargı içi ve yargı dışı olarak mahkemeler ve özel kurumlar ortak çalışması ile işletilmektedir.

Tahkim, eş çekişmelerinin daha ayrıntılı ve özenli incelemeler ile görülmesine imkân sağlamakta ve hâkimlerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak aile birliğinin korunması amacına ciddi katkılar sağladığına dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Tahkimin işleyişi henüz özel bir yönetmelikle düzenlenmemiştir. Bununla birlikte ne sebeple başvurulacağı ve hangi yetkiler ile görevlendirileceğinin Ahvâl-i Şahsiyye nizamına eklenmesi sistemleşmesi yönünde atılan önemli bir adım olmuştur. Resmi istatistikler ve arabuluculuk derneklerinin raporları, arabuluculuğun aile birliğini sağlamak ve çekişmeleri sonlandırmakta olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

İslami ilkelere bağlı olarak yürütülmesi nizami bir zorunluluk olan Suudi Arabistan Aile Arabulucu-Hakemliği uygulamalarında aile birliğini sağlamaya yönelik sulh, öncelikli hedeftir. Bu mümkün olmadığında arabulucular, tarafların çekişmesiz ve hakları korunmuş olarak ayrılabilmesi için görev almaktadır. Tahkimden bağımsız olarak yargı içi uygulama, resmi destekli uygulama ve resmi izinli dernekler tarafından uygulanması şeklinde yürütülen sulh/arabuluculuk uygulamasının yanı sıra tahkim kararı verildiğinde de hakemlerin öncelikle sulh yolunu sağlamaları gerektiğinin tasrih edilmesi eşler arası uyuşmazlıkların çözümünde sulhün önemli rolünü göstermektedir. Yalnızca mahkeme içi süreçlerde başvuru hakemlikten farklı olarak arabuluculuk, toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde devlet ve dernekler iş birliği ile yürütülmektedir. Sivil toplum kuruluşları devletin adli

sistemine dâhil ettiği uygulamalarda yardımcı kurumlar olarak görev almaktadır. Son on yılda gelişen resmi arabuluculuğa dair bilimsel çalışmalar henüz yapılmadığından arabuluculuk merkezlerinde kullanılan uzlaştırma yöntemlerinin içeriği tespit edilememiştir. Ancak uygulamaların İslam şeriatına aykırı olmama ön koşulu ile düzenlenmesi, arabulucuların şeriata bağlı kalmakla ve İslam hukukunun alanları ile ilgili bölümlerini bilmekle yükümlü tutulmaları Suudi Arabistan arabulucu-hakemliği modelinin İslam hukuku temelli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan Müslüman toplumun örf ve adetleri ile çelişmeyecek şekilde düzenlenen yeni uygulamalarda, modern dünyanın gerekliliklerinin ve bilimsel gelişmelerinin de dikkate alındığı göze çarpmaktadır.

Suudi Arabistan aile arabulucu-hakemliği, İslam hukukunun klasik dönem kurallarının güncelle nasıl uyarlandığı ve buna dayalı uygulamaların modern dünyanın bilimsel gelişmeleri ve gerekliliklerine göre nasıl düzenlendiği yönünde tüm İslam hukukçuları için önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Çalışmamızın bulguları Türkiye’de yürürlüğe girmesi beklenen aile arabuluculuğunun, Müslüman toplumun inancına ve örfüne uygun olarak İslami usullere göre kurgulanması gerekliliğinin savunulduğu günümüzde tüm hukukçulara önemli veriler sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz, Ed-Dûrî.: “Emîr.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/121-123. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.
- Abdullah, Kral.: *Biz Osmanlı’ya Neden İsyan Ettik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Abdurrahman, Abdurrahman Abdurrahim.: *Ed-Devletü’s-Suûdiyyeti’l-Ûlâ*. Kahira: Dâru’l-Kitâbu’l-Câmiî, 1987.
- Acar. H. İbrahim.: *Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Adl, Vizâratü-el.: *Mecmûatü’l-Ahkâmi’l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h. (2013 M.)*. Riyad, Suud: Merkezi’l-Buhûsi bi-Vizâreti’l-Adl, 2013.
- Ahmed Derviş, Mediha.: *Târihu’d-Devleti’s-Suûdiyye*. Riyad: Dâru’s-Şurûk, 1980.
- Ahmed, ‘Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ *Fî Tertîbi’s-Şerâ’i’*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, 2., 1986.
- Âli’s-Şeyh, Hasen Abdullah.: *Et-Tanzîmü’l-Kazâiyyu Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye*. Cidde: Mektebetü Tihâme, 1982.
- Âli’s-Şeyh, Muhammed b. İbrâhîm.: *Fetâvâ ve Rasâil*. Mekketu’l-Mukerreme: Matbaatu’l-Hukûme, 1979.
- Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed b. Sa’d.: *El-Hul’ Bi-Talebi’z-Zevceti Li-Ademi’l-Viâmi Mea’ Zevcihâ*. Riyad: Dâru ibn Ferhûn, 2010.
- Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed b. Sa’d.: *Et-Tahkîmu Fi’s-Şerîati’l-İslâmiyyeti*. Riyad, Suud: Şebeketü’l Alûkah, 1999.
- Aydın, Mehmet Akif.: “Liân.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/172-173. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif.: “Ahvâlü’s-Şahsiyye.” *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/192. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989.
- Badr al-Dîn b. Râziy al-Dîn, Muḥammad b. Muḥammad Abū al-Barakât.: “Al-Mirâh Berakât, Ali Ramazan.: *El-Vesît Fî Şerhi Nizâmi’l-Kazâi’s-Suûdiyyi’l-Cedîd Rakam 78 Li-Seneti 1428 H*. Riyad, Suud: Mektebetü’l-Kânûni ve’l-İktisât, 2012.
- Bi-Meclisi’l-Vüzerâ”, “Hey’etü’l-Huberâi.: “Nizâmu’l-Kadâ.” *Bi-Meclisi’l-Vüzerâ*”, “Hey’etü’l-Huberâi. 2007.
- <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/ea1765a3-dec3-41a0-a32f-a9a700f26d58/1>

- Bi-Meclisi'l-Vüzerâ, Hey'etül-Huberâi.: "Nizâmu'l-Cinsiyeti'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye." *Hey'etül-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ.* 1954.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/d9f183b6-3afc-4405-834f-a9a700f18571/1>
- Bi-Meclisi'l-Vüzerâ, Hey'etül-Huberâi.: "Tanzîmu-Merkezi'l-Musâlahati." *Hey'etül-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ.* 2013.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/fe7f3828-c47c-4d95-a56c-a9a700f27196/1#:~:text=3%العامل%في%مكاتب%المصالحة%واجراءاته,A,يتضمن%التنظيم>
- Bi'l-Ahsâ, Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi.: "Abra 950 Celese ve Müşâreketü 35 Muslihan Bi'l-Ahsa." *et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi bi'l-Ahsâ*, no date.
- Bi'l-Ahsâ, Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi.: "Bernâmecü'd-Düplûmu'l-Âliyyi Fi'l-İrşâdî'l-Üseriyyi." *et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi bi'l-Ahsâ*, no date.
- Bi'l-Ahsâ, Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi.: "İhsâât ve İncâzât." *et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi bi'l-Ahsâ.* 2021
- Bi'l-Ahsâ, Et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi.: "Üseriyyetü'l-Ahsa Tüâlicü 8900 Kadiyye." *et-Tenmiyeti'l-Üseriyyi bi'l-Ahsâ*, no date. <http://www.osarya.com/-أسرية-الأحساء-تعالج-8900-قضية-وتخفف-الط>
- Bilge, Mustafa L.: "Faysal 1." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 12/264-265. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.
- Bostan, İdris.: "Sâlyâne." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 36/59-60. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Buhûtî, Manşûr b. Yûnus b. Şalâhiddîn el-.: *Keşşâfu'l-Kınâ 'an Metni'l-İknâ'.* Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1983.
- Çeker, Orhan.: *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi.* İstanbul: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.
- Cengiz, Tomar.: "Reyhânî, Emin Fâris." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35/45-46. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.
- Cevdet Paşa, Ahmet.: *19.Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi.* İstanbul, Kahraman,S., 2019.
- Cook, Michael.: "Muhammed b. Abdülvehhab." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 30/491-492. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005.

- Cüsteniye, Hâle binti Muhammed.: “Adlu’l-Veliyyi Mevliyetehû Ani’n-Nikâhi.” *Mecelletü’l-Adl* 75 (2016).
- Demir Gökyayla, Cemile.: “Arabuluculuk ve Tahkimi Bir Arada İçeren Uyuşmazlık Çözüm Yolu.” *İstanbul Hukuk Mecmuası* 77/2 (2019), 575–616.
- Deringil, Selim.: *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*. İstnabul: Doğan Kitap, 2014.
- Düreyb, Suûd b. Sa’d Âli.: *Et-Tanzîmü’l-Kazâiyyü Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyyeti Fî Dav’i’s-Şerîati’l-İslâmiyyeti ve Nizâmi’s-Sultati’l-Kazâiyyi*. İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, 1999.
- Ebu Aliyye, Abdülfettah Hasen.: *Târihu’d-Devleti’s-Suûdiyyeti’s-Sâniye*. Riyad: Dâru’l-Murîh li’n-Neşri, 1991.
- ed-Desûkî, Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Arefe.: “Ḥâşiyetu’d-Desûkî ‘ala’s-Şerḥi’l-Kebîr.” Beyrut: Dâru’l-fikr. Dâru’l-fikr.
- ed-Düreyb, Suud b.Sa’d.: “El-Melikü Abdülaziz ve Vaz’i Kavâidi’t-Tanzîmi’l-Kazâiyyi Fi’l-Memleke.” *Ed-Dâra*, 12/1/ 10-43.
- el-Buḥârî, Ebû Ḥafs (Ebû Muḥammed) Hüsâmüddîn es-Şadrü’s-Şehîd ‘Ömer b. ‘Abdil‘azîz b. ‘Ömer b. Mâze - Serhân, Muḥyî Hilâl.: “Edebu’l-Kâḍi Li’l-Ḥaşşâf.” Bağdâd: Matba‘atü’l-irşâd, 1977. Matba‘atü’l-irşâd.
- el-Buhûṭî, Mansur b. Yunus.: *Keşşâfû’l-Kına’ an Metni’l-İknâ’*. Suudi Arabistan: Vizâratü’l-Adl, 2000.
- el-Buhûṭî, Mansur b. Yunus.: *Şerhu Müntehâ’l-İrâdât. Âlemu’l-Kutub*, 1993.
- el-Cessâs, Ebu Bekir er-Râzî. *Ahkâmu’l-Kurân*. Beyrut, Lübnan: Dâru’l- Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994.
- el-Cevziyye İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed.: *A’lâmu’l-Muvakkîin an Rabbi’l-Âlemîn*. Suudi Arabistan: Dâru İbnü’l-Cevzî, 2002.
- el-Cezîra. “Mehâkimü’l-Ahvâli’s-Şahsiyyeti Tusdiru 250 Elf Hükm Hilâle Âm.” *al-jazirah.com*. 2019
- el-Elbâni, Muhammed Nâsuruddîn.: *Ğâyetü’l-Merâm Fî Tahrîci Ehâdisi’l-Halâli ve’l-Harâm*. Beyrut: el-Mektabetü’l-İslâmi, 1985.
- el-Fâyiz, Muhammed b. Abdilaziz.: *Taknînu’l-Ahkâmi’l-Kadâiyye*. Riyad,Suud: Mektebetü’l-Melik Fehd, 2010.
- el-Fevzân, Muhammed b. Berrâk.: *Et-Tenzîmu’l-Kadâiyyi’l-Cedîd Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Sûdiyye*. Riyad,Suud: Mektebeti’l-Kânûnî ve’l-İktisâd, 2009.

- el-Hicrî, Dr. Ali.: "Maħdaru Sulhin bi't-Talâki ve'l-Hadâne" Twitter (18 Şubat 2020, 8.15).6 Temmuz 2022.
<https://twitter.com/alihejri36/status/1229816677363257345>
- el-Hubûb, Bıkr b. Abdillatîf.: "Raf'ul-Haracil'l-Maznûn an İsti'mali Lafzi'l-Kânûn." *Mecelletü'l-Adi* 43/214–246 (2009).
- el-Hudayrî, Hamd b. Abdü'l Azize.: "İcrââtü'l Kadâi'yye Fî'l Müşkilâtı'z Zevciyye." *Mecelletü'l-Adl*, 45/125-168.
https://adlm.moj.gov.sa/topic_d_d.aspx?ID=45&IDd=904
- el-Huneyn, Hamd.: "Es-Sulhu ve Devruhû Fî Taklîsı'd-Deâvâ'l-Kazâiyye." *Mecelletü'l-Adl* 46/ (1431), 322–336.
- el-İskenderî, Kemâluddîn Muħammed b. 'Abdilvâhid b. 'Abdilħamîd es-Sivâsî.: "Şerhu Fethu'l-Kadîr." Dâru'l- Fıkr. Dâru'l- Fıkr.
- el-Kâsânî, Alâuddin.: *Bedâiu's-Sanâi' Fî Tertîbi's-Şerâi*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- el-Matrî, Ğâzi b. Said.: "Ahkâmu'r-Rac'ati Fî'l-Fıkhı'l-İslâmî." *Mecelletü'l-Cem'iyyetü'l-Fakîhi'l-Suûdiyye* 5/23 (2015), 461–508.
- el-Merġinânî, Ebü'l-Hasen Burhânuddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. 'Abdilcelîl el-Ferġânî. :*El-Hidâye Fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedi*. ed. Talal Yusuf. Beyrut: Daru- İhyâ'i Tûrâşî'l-'Arabi, no date.
- el-Mısrî, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muħammed.: "El-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'd-Deķâ'ik." Dâru'l-kütübi'l-İslâmî. Dâru'l-kütübi'l-İslâmî.
- el-Müfeddâ, Beşşâr b. Ömer.: "Mevġıfı's-Şerîati'l-İslâmiyyeti Min Kelimeti'l-Kânûn." *Mecelletü'l-Adl* 5/272–284 (2012).
- el-Muħaymîd, Nâsır b. İbrâhîm.: "Et-Te'sîlü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (0)." *Mecelletü'l-Adl* 14/56 (2012), 277–286.
- el-Muħaymîd, Nâsır b. İbrâhîm.: "Et-Te'sîlü'n-Nizâmiyyü Li-İsbâti'n-Nikâhi ve İcrâi Akdihî (1)." *Mecelletü'l-Adi* 14/54 (2012), 307–316.
- el-Muħaymîd, Nâsır b. İbrâhîm.: "İcrââtün Kadâiyye- et-Te'sîlü'l-Fıkhıyyü Li-İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'." *Mecelletü'l-Adl* 15/59 (2013).
- el-Muħaymîd, Nâsır b. İbrâhîm.: "İcrââtün Kadâiyye-El-İcrââtü'l-Mütebbea' Bi-İsbâti'l-Mürâceati ve Ademihâ." *Mecelletü'l-Adl* 62 (2014).
- el-Muħaymîd, Nâsır b. İbrâhîm.: "İcrââtün Kadâiyye-et-Te'sîlü'n-Nizâmiyyü Li-

- İsbâti't-Talâki ve'l-Hul'." *Mecelletü'l-Adl* 15/60 (2013).
- el-Muhtar, Salahuddin.: *Târihu'd-Deveti's-Suûdiyye*. Lübnan: Dâru Mektebeti'l-Hayat, no date.
- el-USaymî, Faysal b. Sa'd.: "Es-Sulhu Fî Meclisi'l-Kadâi." *Mecelletü'l-Adl* 67 (1436).
- el-Üseymin, Es-Salih.: "*Eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*." Riyad: Dâru'l-Alûs, 2016.
- el-Uveyd, Yusuf b. Abdillâh.: *Vâkıu' Lecneti'l-İslâhu Zâti'l-Beyni Bi-İmâratı Muntikati Mekketi'l-Mükerramati ve İshâmâtihâ'l-İstimâiyyeti't-Terbeviyye*. Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1430.
- Emecen, Feridun M.: "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme." *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14/86-120.
- en-Nefrâvî, Aḥmed b. Ğanîm b. Sâlim.: *El-Fevâkiḥu'd-Devvânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd El-Ḳayravânî*. Dâru'l-fikr, 1995.
- er-Raşûd, Raşid b. Abdullâh.: *Mehâkimü'l-Ahvâlî's-Şahsiyyeti Fî Nizâmi'l-Kazâi's-Suûdiyyi*. Câmiatü Nâyif el-Arabiyyeti li'l-Ulûmil Emniyye, 2010.
- er-Rikâbî, Nevaf b. Abdullâh b. Fehd.: "El-Ahvâlî's-Şahsiyyetü Fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Nizâmu'l-Kânûniyyi Vel-Kazâi." *Mecelletü'l-Menâr* 15/437-443 (2016).
- er-Rîkî, Hüseyin b. Cemâl.: *Lem'uş's-Şihâb Fî Sîrati Muhammed b. Abdilvehhab*. Dâiratü'l-Melik Abdilaziz, El-Üseymîn., 2005.
- eş-Şa'bî Ahmed b. Abdilcebbar.: *El-Me'zûnu's-Şer'iyyü ve Vâcibâtuhû's-Şer'iyyetü ve'n-Nizâmiyye*. Riyad, Suud: Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı Yayınları, 2007.
- es-Seraḥsî, Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muḥammed b. Ebî Sehl Aḥmed.: *El-Mebṣuṭ*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- es-Sertâvî, Mahmud.: *Fıkhu Ahvâl's-Şahsiyye*. Amman, Ürdün: Câmiatü'l-Kudsi'l-Meftûha, 2012.
- eş-Şirbîni, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed.: *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Muhtâc*. Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kut., 1994.
- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "El-Meclisi'l-A'la Li'l-Kadâi Yusdiru Kavaide Li-Sûr'ati İncâzi ve Tanzîmi Deâva'l-Adl." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2019
- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "Tahsilu Vizâratü'l-Adli Alâ Câizeti'l-Hivâri'l-Vataniyyi an Mübâderati Şeml." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2021

- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "Veliyyü'l-Ahdi Bi-Münâsebeti Muvâfegati Meclisi'l-Vüzerâ Alâ Nizâmi'l-Ahvâlî's-Şahsiyye." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2022
- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "Veliyyü'l-Ahdi Yü'linu an Tetvîri Menzûmeti't-Teşrîât'i-Mütehasşisa." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2021
- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "Vezîru'l-Adli Yüdeşşinü Mübâderate's-"Şeml" Li-Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyara." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2020
- es-Suûdiyye, Vekâletü'l-Enbâ.: "Vizâretü'l-Adli: 17 Elf Mütেকaddim Li't-Tescîli Ke-Muslihîn % 46 Minhum Nisâ." *Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye*. 2020
- et-Tarablusî, Ebu'l-Hasen.: *Mainü'l-Hükkâm Fimâ Yeteraddedu Beyne'l-Hasmeyni Mine'l-Ahkâm*. Daru'l-Fikr, no date.
- ez-Zehrânî, Ali Buhayyit.: *El-Minhâc Fî İslâhi Zâtî'l-Beyn*. Mekketu'l-Mukerreme: Lecnetü İslâhî Zâtî'l-Beyn, 1432.
- ez-Zehrânî, Nâsır b. Müseffer.: *Lumû'un ve Dumû'un*. Mekketu'l-Mukerreme: Lecnetü İslâhî Zâtî'l-Beyn, 1427.
- fî'l-Hilâfeti'l-Osmâniyye, Lecnetün min İddeti Ulemâi.: *Mecelletü'l-Ahkâmu'l-Adliyye*. Beyrut, Lübnan: Dâru-İbni Hazm, El-Câbî, B., 2021.
- Fuâd, Hamza.: *El-Bilâdi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*. Mekketu'l-Mukerreme: Matbaatü Ümmi'l-Kurâ, 1936.
- Füteyyih, El-Medenî.: *Necid İhvan Fırkası Veya Bugünkü Vehhâbilik*. İstanbul: Husün Tabîat Matbaası, 1922.
- Halaçoğlu, Yusuf.: "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi İle İlgili Bir Kaç Lâyihası." *Tarih Enstitüsü Dergisi* 3/ (1972).
- Halîciyye.: "Meâlî Vezîru'l-Adli's-Suûdiyyi Dr. Velîd Es-Samânî Da'fu Bernâmecci Fî's-Sûra Mea' Abdullah El-Müdeyfer." Publish Date 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=Lg2uOvE5tk0&t=3791s>
- Haz'al, Hüseyin Halef.: *Hayâtü's-Şeyh Muhamammed b. Abdülvehhab*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kutüb, 1968.
- Hey'etü'l-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ.: "Nizâmu'l-Hey'eti'l-Âmme Li'l-Velâyeti Alâ Emvâlî'l-Kâsrîne ve Men Fî Hukmihim." *Hey'etül-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ*. 2006. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/6a8286ec->

النظام وترتبط برئيس مجلس A, المادة الأولى 3%#:~:text=3%المادة الأولى, baea-43ec-ab0d-a9a700f26c94/1#:~:text=3%المادة الأولى, الوزراء.

Hey'etü'l-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ.: "Nizâmu't-Tahkîm." *Hey'etü'l-Huberâi bi-Meclisi'l-Vüzerâ.* 2012.

<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/5535039e-13da-43f6-8f53-a9a700f26485/1>

Hey'etü, Takvîmi't-Ta'lîm ve't-Tedrib.: *Meâyîru Mikyâsi-Kifâyâtî'l-Muslihi'l-Müseccel.* Riyad,Suud, 2020.

<https://etec.gov.sa/ar/productsandservices/Qiyas/profession/Registered/Documents/-معايير المصلح المسجل-.pdf>

Hey'tü Kibârî'l-Ulemâ.: *Hukmü'l-İnfâğı Alâ'z-Zevceti Ba'de Kadâi'l-İdde.* Riyad,Suud, 1986.

Hicaz Salnamesi 1303/1886, Hicaz Salnamesi 1303/1886. Osmanlı İmparatorluğu (no date).

Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdu'l Vâhid es-Sivâsi el-Mâruf İbn Humâm (861/1457) İbn.: "Fethü'l Kadir." b.y.: Dâru'l Fikr. Dâru'l Fikr.

Hüsni, Hüseyin.: *Müzekkirâtü Zâbitin Osmâniyyin Fî Necdin.* Beyrut: Kütüp, Suheyl Sâb., 2003.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir.: *Et-Tahrîru ve't-Tenvîr.* Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyyetü li'n-Neşri, 1984.

İbn Ferhûn İbn Ferhûn, Burhâneddîn el-Ya'merî, 'İbrâhîm b. 'Alî b. Muhammed.: *Tabşiratu'l-Hukkâm Fî 'Usûli'l-'Akdîyeti ve Menâhîcu'l-'Aḥkâm.* Mektebetu'l-Kulliyât el-Ezheriyye, 1st Ed., 1986.

İbn Hacer, Ebû'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Asḳalânî.: *Fethü'l-Bârî Şerḥu Şaḥîhi'l-Buḥarî.* ed. Muhammed Fu'ad 'Abdu'l-Bâḳî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekir.: *Zâdü'l-Meâd Fî Hedyi Hayri'l-İbâd.* Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Kudâme, el-Maḳdisî.: *El-Muḡnî.* Kahire: Mektebetu'l-Kâhire, 1968.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab.* Beyrut: Dâru sâdir, 1414.

İbn Receb, Zeynuddîn 'Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî.: *Câmiu'l-Ulûmu ve'l-Hikem.* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1988.

- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusî.: "Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesid." Kahire: Dâru'l-hadîs, 2004. Dâru'l-hadîs.
- İbn Rüşd, Ebu'l Velîd Muhammed.: *Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâtetü'l- Muktesid*. Kahire: Daru'l-Hadîs, 2004.
- İbnü'l-Arabî el-Mâlîki, el-Kâdî Muhammed b. Abdullah.: *Ahkâmu'l-Kurân*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin.: *Lisânü'l-Arab*. Beyrut, Lübnan: Dâr Sâdır, 1993.
- İbnü Beşîr, Osman.: *Ünvânü'l-Mecdi Fî Târihi'n-Necdi*. Riyad: Dâiratü'l-Melik Abdilaziz, İbnü Abdil., 1982.
- İbnü Cüzey, Ebu'l-Kâsım.: *El-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, no date.
- İbnü Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim.: *El-Eşbâhu ve'n-Nezâir*. Beyrut, Lübnan: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2019.
- İbnü Teymiyye, Takiyyüddin.: *Mecmûu'l-Fetâvâ*. el-Medînetu'l-Munevvera: Mücemmeu'l-Melik Fehd, 1995.
- İsam. *Basra Salnamesi 1308/1891*. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu, 1891. <http://ktp.isam.org.tr/>
- John Childs, William.: "The Seven Independent Arabian States (Yemen, Asir, Hijaz, Najd, Kuwait, Jabal Shammar and Al-Jawf)." *Qatar National Library*, 25.
- Kanâtü'l-İhbâriyye.: "Er-Râsîd/"Şeml"Mübâderatün Adliyye Tahdümü El-Üsera'l-Munfasîle." *Kanâtü'l-İhbâriyye*. Publish Date 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=nm11DzqBCFY>
- Karaman, Hayreddin.: "Adalet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/343-344. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988.
- Kibârî'l-Ulemâ, Hey'etü.: *El-Meclisü Yügarriru Havle't-Tahcîri ve İcbârî'l-Mer'eti Alâ'z-Zevâc*. Riyad,Suud, 1409.
- Kılıç, Muhammed Tayyip.: "İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu." Ankara: AÜ, 2008. AÜ.
- ksamoj.: "El-Mehâkimü'l-Mütehassisa Bi'l-Memleke- İstidyu'l-İhbâriyye." *Suudi Arabistan*. Publish Date 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=8q3Qxe5N4Zg>

- Küçükaşcı, Mustafa Sabri.: “Medine.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/311-318. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri.: “Mekke.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/572-575. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri.: “Seyyid.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/40-43. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Kurşun, Zekeriya.: “Hicaz.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/437-439. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998.
- Kurşun, Zekeriya.: “Necid.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/491-493. İstanbul, TDV Yayınları, 2006.
- Kurşun, Zekeriya.: *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Kurşun, Zekeriya.: “Suudi Arabistan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/581-584. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Kurşun, Zekeriya.: “Suûdîler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/584-587. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Madawî, Al-Rasheed.: “Reşîdîler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/19. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.
- Mekke-i Mükerrreme Emirliği.: “Lecnetü İslahi Zâti'l-Beyn.” *Mekke-i Mükerrreme Emirliği*. 1999
- Muhammed, Abdülcevvad Muhammed.: *Et-Tedavvuru't-Teşrîyyi Fî'l-Memeleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*. Kahire: Matbaatü Câmîatü'l-Kâhire, 1977.
- Muhaymîd İbrahim, El- Nasır b.: *El-İnhââtü's-Sübûtiyyetü Bi'l-Mehâkimi's-Şer'iyyeti Bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*. Abhâ: Mektebetü'l-Abha'l-Hadîse, 2006.
- Necid'l-A'lam, li-Bazı Ulemâi.: *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâili'n-Necdiyye*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1991.
- Of, Europe Council.: “EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE.” *Council of Europe*. 2006
- Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu.: *Düstur*. Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1289.
- Özbaran, Salih.: “16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu.” *Tarhi Dergisi*, 25/51-72.

- Özcan, Azmi.: “Şerîf Hüseyin.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/585-586. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Parkinson, Lisa.: *Aile Arabuluculuğu*. ed. Fatma Yücel. Ankara: Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu Matbaası, 2018.
- Pilotti, Maura A.E.: “The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia.” *International Negotiation* 25/ (2020), 1–19.
- Sabâhi's-Suûdiyye, Bernâmeç.: “Li-Tevfiri Merâkiz Tenfizi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti Ve'z-Ziyara.” *Bernâmeç Sabâhi's-Suûdiyye. Suudi Arabistan*. Publish Date 2021. https://www.youtube.com/watch?v=xU-Iq3_2qCk
- Sâbân, Suheyl.: *Min Vesâiki'l-Ahsâi Fi'l-Erşifi'l-Osmânî*. el-Ahsa: Nâdi'l-Ahsâi'l-Edebî, 2009.
- Sâid, Emîn.: *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*. Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, 1973.
- Sa'd Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed Bin.: *El-Kâşif Fî Şerhi Nizâmi'l-Mürâfeâtî's-Şer'iyye*. Riyad,Suud: Dâru ibn Ferhûn, 2012.
- Sa'd Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed b.: *İslam Şeriatında Tahkim*. Riyad: Şebeketü'l Alûkah, 1st Ed., 1999.
- Somel, Selçuk Akşin.: “Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*.
- Suad, Ali. *Seyahatlerim*.. İstanbul: Taş Mektep (Ordaf), 2015.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: “İnhâu 60 Elf Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha İlâ Kââtî'l-Mehâkim.” *Twitter*. 2021
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: *Karâr Rakam (7344)*. Riyad, 1441.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: *Kavâidü'l-Ameli Fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrââtuhû. Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı*. Riyad,Suud, 2019. <https://www.moj.gov.sa/Documents/Regulations/pdf/48.pdf>
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: *Lâihatü Me'zûnî Ukûdi'l-Enkiha*. Riyad,Suud, 2003.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: *Müzekkiratü'n-İdâhiyyetün Li'l-Mâddeti (16/33) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâtî's-Şer'iyye*. Riyad,Suud, 1441.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: *Ta'mimun İdâriyyun Alâ Kâffeti'l-Mehâkimi ve*

- Me'zûni Ukûdi'l-Enkiha*. Riyad, Suud, 2019.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı.: “Tedşînü Merkezi'l-Musâlehati'n-Nemûzeciyyi.” *Twitter*. 2021
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “En-Nizâmü'l-Esâsiyyi Li'l-Hükmi.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. 1992.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/16b97fcb-4833-4f66-8531-a9a700f161b6/1>
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Hey'etü-Takvîmi't-Ta'lîmi ve't-Tedrib.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. 2019.
<https://www.etec.gov.sa/ar/Pages/default.aspx>
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Nizâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. 2022.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/4d72d829-947b-45d5-b9b5-ae5800d6bac2/1>
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Nizâmu'l-Kadâi.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. 2007
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Nizâmü'l-Mürâfeati's-Şer'iyye.” Riyad. 1435.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/f0eaae46-9f84-40ee-815e-a9a700f268b3/1>
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Nizâmu't-Tenfiz.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. Riyad, Suud. 2012.
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/c81ba2f1-1bf1-443b-9b1c-a9a700f27110/1>
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Nizâmu Himâyeti't-Tıfıl.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. 2014
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu.: “Vizâratü'l-Amel ve't-Tenmiyetü'l-İctimâiyye.” *Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu*. h.1436
- Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı.: “Cem'iyyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti Bi'l-Ahsa.” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı*. h.1400
- Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı.: “Cem'iyyetü'z-Zevâc ve't-Tenmiyetü'l-Üseriyyeti Bi't-Taif.” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma*

Bakanlığı. h.1413

Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı.: “Cem’iyyetü’z-Zevâc ve’t-Tenmiyetü’l-Üseriyyeti Bi’r-Ra’s.” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı. h.1433*

Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı.: “Üsra-Cem’iyyetü’t-Tenmiyeti’l-Üseriyye Bi-Büreyde.” *Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı. h.1429*

Suudi Arabistan, Sosyal İşler Bakanlığı.: *El-Lâihatü’t-Tenfiziyyetü Li-Nizâmi Himâyeti’t-Tıfıl. Riyad, Suud, 2015.*

Taberî - Et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kaşîr b. Gâlib el-emelî ‘ebû C’afer. *Tefsîru’t-Taberî Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli’l-Kur’ân. Dâr-ı Hacer Liltebâ‘et ven-neşir vet-tevzî‘ vel-‘ii‘lân, 2001.*

Tâi, Abdurrezzak Halef Muhammed- et.: “En-Nizâmu’l-Kazâiyyü Fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyyeti: Neş’etuhû ve Tetavvuruhû.” *Mecelletü’r-Râfidîne Li’l-Hukûk 11/42 (2009).*

Temel, Ahmet.: “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları.” *Darulfunun İlahiyat 30/2 (2019), 311–336.*

Unan, Fahri.: “Mevleviyet.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 29/467-468, 2004.*

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı.: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.*

Vezîru’l-Adl.: “Müzekkeratün İdahiyeti Li’l-Mâddeti (33/16) Mine’l-Levâihi’t-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi’l-Mürâfeâtî’s-Şer’iyye.” *Vezîru’l-Adl. 2020.*
<https://twitter.com/Law3li/status/1229318741118328832>

Vizâratü’l-Adl.: “Ba‘de Karâri’l-Vezîru’l-Adli Merkezü’l-Musâlehati Yeshumu Fî Terâcüü’t-Talâkı Bi-Nisbeti%22.” *Vizâratü’l-Adl. 2020.*
<https://www.moj.gov.sa/ar/MediaCenter/News/Pages/NewsDetails.aspx?itemId=1098>

Vizâratü’l-Adl.: “El-Kitâbu’l-İhsâiyyi Li-Âm 1438.” *Vizâratü’l-Adl. 2016.*
https://portaleservices.moj.gov.sa/law/Downloads/Annual_Report_1438.pdf

Vizâratü’l-Adl.: “El-Levâihu’t-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi’l-Mürâfâtî’s-Şer’iyye.”

- Vizâratü'l-Adl.* 2014.
<https://www.moj.gov.sa/Documents/Regulations/pdf/75.4.pdf>
- Vizâratü'l-Adl.: “El-Mehâkimü'l-Muhtassatü Bi'l-Memleke.” *Riyad*. Publish Date 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=8q3Qxe5N4Zg>
- Vizâratü'l-Adl.: *Mübâderatü-Tevfîri-Merâkizi-Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyâra* (2019). 17. file:///C:/Users/fulya/Downloads/sosyal proje.pdf
- Vizâratü'l-Adl.: “Vezîrû'l-Adl Yüdeşşinu Mübâderate ‘Şeml’ Li-Tevfîri Merâkizi Tenfîzi Ahkâmi'l-Hadâneti ve'r-Ru'yeti ve'z-Ziyâra.” *Vizâratü'l-Adl.* 2020. <https://www.moj.gov.sa/ar/MediaCenter/News/Pages/NewsDetails.aspx?itemId=988>
- Vogel, Frank E.: *Islamic Law and Legal Sistem Studies of Saudi Arabia*. Boston: Brill, 2000.
- Welker, Sharia.: “Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context.” *Cultural Encounters and Emergent Practices in Conflict Resolution Capacity-Building*. ed. Tamra Pearson d'Estrée. 267–301. Cham, Switzerland, 2018.
- Yaman, Ahmet.: *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Yargı, Mehmet Ali.: “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme.” *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2012), 42/141-172.
https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR3Db6V_04v1R4PEu-aAQDk7ZJLR54BeDja-iur-sa0vG8MXPY921hHuxjk
- Yargı, Mehmet Ali.: “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları.” *Mecelletü'l Hicazi'l Âlemiyye* 14/ (2016), 14/93-132.
https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR3Db6V_04v1R4PEu-aAQDk7ZJLR54BeDja-iur-sa0vG8MXPY921hHuxjk
- Yargı, Mehmet Ali.: “Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri.” *MÜİFD* 1/40 (2011), 167–186.
- Yargı, Mehmet Ali.: “Suudi Arabistan'da Mezhebe Bağlılık.” *İslam Mezhepleri*. 119–147. Konya, 2016.
- Yargı, Mehmet Ali.: “Suudi Arabistan'da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar.” *Mecelletü'l Adl* 55/ (2012), 55/77-120.

https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR0EcwxWrq4tc4yH5bfLT87iUiFrkj_K5EKzO7VoQ4gPJE0G0VuVVs70uI

Yargı, Mehmet Ali.: “Suudi Arabistan’daki Mehir Uygulamalarına Dair Bir İnceleme.” *Kilitbahir* 15 (2019), 229–294.

Yargı, Mehmet Ali.: *Suudi Arabistan’ın Yargı Sistemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Yerlikaya, Ünal. “Ceza Hukuku.” *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 505–530. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Yiğit, İsmail.: “Türebe Seriyyesi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/466-467. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

Yüksek, Ali.: “İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32 (2014).

Yüksek Mahkeme, Suudi Arabistan.: *Ta’imim (1049/t)İsbâti’l-Hadâneti Li’l-Ümm*. Riyad, Suud, 2018.

Yüksek Mahkeme, Suudi Arabistan.: *Ta’imim (987/t) Li’l-Hâdini İstilâmu’l-Mebâliğ*. Riyad, 2018. <https://twitter.com/decisiooon/status/1245948879482294272>

Yusuf, İmad Abdüllatif.: *El-Hicâzu Fî Ahdi’l-Osmânî*. Beyrut: el-Verrâk li’n-Neşri, 2014.

EKLER

ISLAH BÜROLARI ÇALIŞMA YÖNERGESİ

Karar no.

Kabul Tarihi

5595

29.11.1440(01.08.2019)

Adalet Bakanı;

Kendisine verilen yetki ve Bakanlar Kurulu Kararınca çıkarılan 103 rakam sayılı ve 08.04.1434 (18.02.2013) tarihli Islah büroları Düzenleme Nizamı 9. Maddesine dayanarak, 53792 rakam sayılı 07.27.1435 (26.05.2014) “ Islah Büroları Çalışma Yönergesi Uygulamaları” nı kabule dair bakanlık kararının incelenmesinin ardından, Musâlahanın, etkinleştirilmesi, hedeflerini, toplum ve adalet sistemine sağladığı olumlu etkilerini devam ettirebilmesi adına gerekli yetkilerle donatılması ve iş sağlığının gereklilikleri için;

Aşağıdakilere karar vermiştir:

- 1- Ekteki “ Islah Büroları Çalışma Yönergesi ve Uygulamaları” onaylanır,
- 2- Ekteki cetvelde belirtilen davaların mahkemeye kaydedilmesinden önce ıslah bürolarına müracaatlarına izin verilir. Bunun yanında mahkeme yetkililerinin merkez büro ile eşgüdümlü olarak başka davaları da başvuru öncesinde ıslah bürolarına havale etme yetkileri saklıdır.
- 3- Bu kararın ikinci maddesi bir yıl için geçerlidir. Belirtilen sürenin bitiminde aksine bir karar çıkmadıkça devam olunur.
- 4- Bu yönerge gerekliliğinden sorumlu ve gerekliliği ile amel edecek tüm kişilere tebliğ edilir.

Başarı Allah’tandır....

Adalet Bakanı

Velid b. Muhammed es-Sem‘ânî

ISLAH BÜROLARI ÇALIŞMA YÖNERGESİ VE UYGULAMALARI

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HÜKÜMLER

Madde 1: Tanımlar:

Aşağıdaki lafız ve ibareler – bu belgede geçtiği her yerde- siyak başka bir manayı gerektirmedikçe karşılarında açıklanan manada kullanılmaktadır:

- 1- Et-Tanzîm: Bakanlar kurulunun 103 rakam sayılı ve 08.04.1434 (18.02.2013) tarihli kararı ile yayınlanan ıslah büroları düzenleme nizamnamesi.
- 2- Kurallar: Bu yönerge kuralları ve et-Tanzîm'in 9. maddesinde işaret edilenler.
- 3- Merkez: Bakanlar kurulunun 103 rakam sayılı ve 08.04.1434 (18.02.2013) tarihli kararı ile kurulan Islah bürosu.
- 4- Bakanlık: Adalet Bakanlığı
- 5- Bakan: Adalet Bakanı.
- 6- Genel Sekreter: Merkez Islah bürosu Genel Sekreteri.
- 7- el-Musâlaha: Anlaşmazlıkları barışla sonlandırmak amacı ile kullanılan rızaya dayalı alternatif yöntem. Büro bu yöntemi anlaşmazlıkları tam veya kısmi bir barış ile sonlandırmak için kullanır.
- 8- Islah Büroları: Merkeze bağlı bürolar.
- 9- el-Muslih: bu yönergede belirlenen esaslar üzerine musâlaha görevini üstlenen kişi.
- 10- Kayıtlı Muslihler: Bakanlık mensupları haricinde büronun muslih olarak görevlendirdiği kişi ve kurumlardır. Kayıtlı Muslihler et- tanzim ve bu yönergeye uygun ve bu ikisinin uygulanmasına yönelik çıkarılan kararlar doğrultusunda hazırlanmış sicile kaydedilirler.
- 11- Taraflar ve Musâlaha tarafları: Muslahaya konu olmuş çekişmedeki taraflar. İki veya daha fazla kişi olabilirler. Bu terim Muslihi kapsamamaktadır.
- 12- Mutabakat kaydı: Musâlaha taraflarının üzerinde anlaştığı konuların yazıldığı belge. Taraflar bu belgenin bağlayıcılığına ve uygulanmasına razı olmuşlardır.

Mutabakat kaydının kâğıt üzerinde ve elektronik ortamda hazırlanmış olması hükmünü değiştirmez.

Madde 2: Islah Bürolarına Başvuru Kuralları ve Islah Bürolarının Yetkileri

1- Islah büroları şunları üstlenir:

- a- Mahkemeden havale edilen çekişmeler,
- b- Tarafların veya taraflardan bazılarının öncesinde herhangi bir mahkeme başvurusu yapmadan getirdikleri davalar.

Taraflar veya taraflardan bazılarının davaları mahkemede görölmeye başladıktan sonra bağımsız başvuru ile getirdikleri davalar.

Bu bendin ikinci fırcasındaki hüküm davayı gören hâkimin bilgilendirilmesine tabidir.

- 2- Islah büroları şunları üstlenemez: a- şer'an barışla sonlandırılması caiz olmayan davalar, b- Çekişmeli tarafların anlaşmayla sonlandırma haklarının olmadığı davalar, c- Herhangi bir nizâma muhalif davalar.

İKİNCİ BÖLÜM: EL-MUSLİH

Madde 3: Muslihin Sorumlulukları

Muslih görevi adına şunlardan sorumludur: Gizlilik, tarafsızlık, yetkinlik, uzmanlık, özveri ve görevinin gerekliliği olan düzgün yaşam.

Madde 4: Muslihin Tarafsızlığı

Muslihin bağımsızlığını ve tarafsızlığını koruyamama ihtimali olan davaları üstlenmesi yasaktır. Aşağıdakiler bunlardan kabul edilir:

- 1- Kendisi, karısı, dördüncü dereceye kadar kadar kan hısımları veya kayın hısımları için kesin veya muhtemel menfaat barındıran davalar. Bu cümleden olmak üzere Muslih, Taraflardan biri ile arasında devam eden veya sonlanmış iş veya ortaklık ilişkisi bulunması veya musâlahanın sonuçlarının kendisi adına şahsi veya mali bir maslahat barındırması durumunda davayı üstlenemez. Bu kural sayılanlar dışında muslihin bağımsızlığını etkilemesi muhtemel tüm durumlara kapsar.

2- Öncesinde taraflardan birinin talebi ile müftü, hakem, bilirkişi, şahit veya muhakkık olarak görev almış olduğu davalar.

Bu maddenin 1. ve 2. bentlerindeki sınırlandırma büro idaresi ve çekişmeli tarafların kabul ve yazılı izinleri ile kalkar.

Madde 5: Muslihın Musâlahayı Üstlendikten Sonra Dava ile İlişkisi

Tarafların izni müstesna, dava sonlanana kadar muslihın musâlahasını üstlendiği çekişmede vekillik, murâfea⁶¹¹, tahkim veya taraflardan biri ile istişare yetkisi yoktur. Yürütmenin nasıl olacağına dair yönlendirmeler gibi sulh işlemlerinin tamamlayıcısı kabul edilebilecek olan müdahaleler bu kuraldan müstesnadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAYITLI MUSLİHLAR

Madde 6: Islah Bürolarının Bakanlık Mensubu Olmayan Muslih İstihdamı

Islah bürolarının, bakanlık mensubu olmadığı halde devlet kurumları, özel kurumlar veya kâr amacı gütmeyen kuruluşların elemanlarından muslih istihdamı mümkündür. Muslih adaylarının bu belgedeki hükümlere uygun olarak kabul ve kayıtları sonrasında madde 7'deki şart ve yetkinlikleri sağlamış olmaları gerekmektedir. Davalarda, kayıtsız muslih görevlendirilemez.

Madde 7: Kayıtlı Muslih Adaylarında Aranacak Şartlar:

1- Kayıtlı Muslih adaylarında aşağıdaki şartlar aranır:

- a- Tam ehliyet sahibi olmak. b- Güzel ahlak ve yaşayış sahibi olup emanetini veya vakarını geri dönüşsüz olarak zedeleyecek bir suçtan hüküm giymemiş olmak. c- En az lisans derecesinde diploma sahibi olmak. d- Merkezin gerçekleştirdiği eğitim seminerlerine katılmış olmak. f- Büronun tanıdığı sınavı geçmiş olmak. g- Mülakat sınavını geçmiş olmak. e- Büronun eğitmeni bir muslihın nezaretinde en az 10 sulh oturumuna katılmış olmak.

2- Musâlaha görevine kabul edilecek kurumlarda aşağıdaki şartlar aranır.

- a- Krallık 'da faaliyet yapma ruhsatının kayıtlı olduğu müddetçe aktif olması. b- İzinli faaliyetlerin Musalaha ile alakalı olması. c- Musâlaha oturumları için

⁶¹¹ Taraf olarak davayı yargıya taşımak manasında kullanılan hukuki bir terim.

Merkez Büronun belirlediği standartlara göre hazırlanmış uygun ortamlarının bulunması.

- 3- Bakanın Naib'inin yeterlilikler ve geçmiş tecrübeleri göz önünde bulundurarak bu şartlardan birini veya birkaçını değiştirme yetkisi vardır.

Madde 8: Kayıtlı Muslihların Kayıt İşlemleri

- 1- Merkez Büro, Kayıtlı Muslihlar adına bir dosya hazırlar. Dosyada muslihin bulunduğu ortamda kendisine havale edilmesi mümkün davalar ve muslihin bunlara etki etmesi muhtemel bilgileri bulunur. Aynı zamanda yeterlilikleri ve tecrübeleri de kayıt altına alınır. Bu bilgiler tüm İslah büroları ile paylaşılır ve temel malumatlar erişime açık tutulur.
- 2- Kayıtlı kurumların yetkililerinin ve bu kurumda görevli muslihların bilgileri merkez büro tarafından kayıt altına alınır.
- 3- Kayıt ve kaydın silinmesi Bakanlık veya merkez yetkililerinden oluşan komisyonun tavsiyeleri doğrultusunda genel sekreterin kararı ile gerçekleşir. Kayıtlar üç seneliktir. Üç yılın bitiminde muslihin talebi ile geçmiş çalışmaları da kontrol edilerek yenilenir.

Madde 9: Musâlaha İçin Maddi Karşılık Talebi

Kayıtlı Muslihin, musâlahasını üstlendiği davanın taraflarının tümünden veya bazılarından aşağıdaki şartlar dâhilinde belli bir ücret almasına izin verilir:

- 1- Kayıtlı muslih dosyasında belirtilmesi. 2- Tarafların aydınlatılmış onamı. 3- Muslihin bağımsızlık ve tarafsızlığına etki etmeyecek olması. 4- Merkez büronun ücret alınabilecek davalara veya ücret miktarına dair belirlenmiş kuralları varsa bunlara bağlı kalması.

Madde 10: Kayıtlı Muslihlara Sağlanan İmkânlar

Kayıtlı muslihların görevlendirilmesinden, mesleki gelişim ve verimliliklerinin arttırılmasından merkez büro sorumludur. Bu bağlamda Muslihlara aşağıdaki imkânlar sağlanmaktadır:

- 1-Kayıtlı Muslihlarla elektronik iletişim ağı. 2- Meslek içi eğitimler. Merkez büro bu görevi direkt üstlenebileceği gibi devlet kurumları veya özel kurumlar ve kâr amacı

gütmeyen kuruluşlar ortaklığı ile de gerçekleştirebilir. 3- İmkânlar dâhilinde ıslah büroları içerisinde Kayıtlı Muslihlar özel ortamlar temini.

Madde 11: Kayıtlı Muslihın Yükümlülükleri:

Kayıtlı Muslih aşağıdakilerle yükümlüdür:

- 1- Tanzîm ve yönergede geçen kurallar ve bu ikisinin uygulanmasına dair alınan kararlardan muslih ve musâlahaya dair tüm hükümler,
- 2- Büro tarafından ücretsiz olarak üstlenilecek senelik an az dava miktarı olarak belirlenen davaları üstlenmek. Merkez, muslihların yeterliliklerine göre üstlenmeleri gereken en az dava miktarını kayıt anında belirler. Muslihın bunlar haricinde istediği miktarda davayı üstlenmesi mümkündür.
- 3- Yıllık en az beş muslih adayına gözetimi altında musâlahaya oturumlarına katarak danışmanlık yapmak. Bu görevlendirme merkez tarafından yapılır.
- 4- Sürekli öğrenim ve devamlı gelişme için Musalaha alanında düzenlenen eğitim seminerlerine, toplantılara, atölyelere katılmak veya bunların hazırlık ve sunumunda görev almak. Bu faaliyetlerin senelik beş saatten az olmaması zorunludur.
- 5- Kayıtlı kurumlar merkez tarafından kendilerine havale edilen davalarda sadece kayıtlı muslih görevlendirilmeli ve davalar için geçerli nizam ve kaidelere bağlı kalmalıdır.

Madde 12: Muslihların Açığa Alınması veya Kaydının Silinmesi

Özel hakları ihlal ve diğer nizamnamelerde belirlenen cezaları iptal etmeme ön koşulu ile Muslih, Tenzîme, yönergeye ve bunların uygulanması için alınan kararlara muhalif bir iş yaptığında veya mesleki yükümlülüklerine ve muslihlik vakarına halel getirecek bir suç işlediğinde veya geçerli bir sebep olmaksızın görevi reddetmeyi tekrarlandığında genel sekreterin muslihi açığa alma veya görevini sonlandırma yetkisi vardır. Bu yetkiyi yönergenin 8. Maddesinde değinilen komisyon kararlarına uygun olarak kullanır. Aynı zamanda gerekli görürse muslihın kaydını tamamen sildirmesi de mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MUSALAHA İŞLEMLERİ

Medde 13: Musâlahanın Kabul ve Havalesi

- 1- Musâlahâ başvurusu, onaylı kurallar doğrultusunda Mahkeme tarafından aynı mahkemenin bünyesindeki ıslah bürosuna havale edilir. İlgili mahkemede ıslah bürosu yoksa musâlahâ, merkezin belirlediği uygun harici bir büroya yönlendirilir.
- 2- Çekişmeli taraflar bağımsız başvurularını onaylı kurallara uygun olarak merkeze veya ıslah bürosuna yaparlar. Davayı, başvuru alan ıslah bürosu veya merkezin belirlediği başka bir büro üstlenebilir.
- 3- Musalaha talebi havale edildiği gün kayıt altına alınır ve numaralandırılır.
- 4- Büro müdürü veya görevlendirdiği yetkili, musâlahayı merkezin kabul ettiği maslahatlar ve çıkardığı talimatlar doğrultusunda, bakanlık mensubu muslihlarla veya kayıtlı muslihlerle yönlendirir. Muslih seçiminde imkân ölçüsünde tarafların istekleri gözetilir.

Madde 14: Musalaha Oturumlarının Tarihinin ve Yerinin Belirlenmesi ve Taraflara Tebliği

- 1- Merkez aksine bir müddet belirlememiş ise ıslah bürosu kayıt tarihinden itibaren ilk 14 gün içerisinde sulh oturumları için bir tarih belirler. Bu tarih ıslah bürosu veya sulh için başvuran kişi aracılığı ile taraflara tebliğ edilir. Belirlenen zamanda taraflar veya taraflardan bazısının hazır olmaması durumunda büro takip eden yedi gün içerisinde- taraflara uygunluğunu da gözeterek- yeni bir tarih belirler. Aynı durum tekrar eder veya taraflara ulaşılamazsa sulh işlemleri durdurulur. Ve eğer dava mahkemeden havale edilmişse ilgili mahkemeye durum rapor edilir.
- 2- Sulh oturumları ıslah bürosu binasında yapılır. Merkez büronun ileri sürdüğü şart ve kurallar gözetilerek çevrimiçi olarak uzaktan yapılması veya uygun başka bir mekânda akdedilmesi de mümkündür.

Madde 15: Musâlahâ Oturumlarına Katılım

- 1- Sulh oturumlarına katılım aşağıda belirtilen kişilerle sınırlıdır:

a- Muslih. b- Asıl Taraflar. Tarafların vekâlet ile vekil tayin etmeleri de mümkündür. Tüzel kişilerin kanuni temsilcileri veya bu temsilcileri atayan yetkililer. c- Vekâlet verenler hazır bulunsa dahi vekiller. d- Tarafların tümünün katılmasını kabul ettiği diğer kişi veya kişiler. Bu kabulün musâlaha öncesinde veya esnasında olması mümkündür.

2- Muslih haricinde musâlaha oturumlarına katılan kişilerin ve muslihların yardımcılarının oturum adabına riayet edeceklerine, gördükleri ve duyduklarını yaymayacaklarına dair imzalı beyanda bulunmaları zorunludur.

Madde 16: Musâlaha Oturumları İşlemleri

- 1- Oturum başlangıcında muslih tarafların kimlik belgilerini ve şer'î ve nizami ehliyetlerinin sulh işlemleri için uygunluğunu kontrol eder.
 - 2- Muslih oturumların yöneticisidir ve taraflar arasında çekişmeyi sonlandırıcı bir sulh sağlamak için gayret etmekten sorumludur. Görevini Şeriata, nizamnamelere, bu yönergenin 4. maddesindeki kurallara ve merkezin belirleyip kabul ettiği kovuşturma delillerine bağlı kalarak yerine getirmelidir. Eğer taraflar arasında birden fazla çekişme varsa – konuları birbirinden farklı dahi olsa- tümünü sulh üzere sonlandırmak için gayret eder.
 - 3- Muslih'in muslaha kurallarını ihlal etmeme ve şer'î bir mahzura sebebiyet vermemeye ön koşulu ile sulh sağlamak amacıyla oturumlar öncesinde veya esnasında taraftarlarla ayrı ayrı görüşme hakkı vardır. Ve yine aynı amaç ile ve aynı şartları gözeterek vekiller haricinde asıl taraflarla özel görüşmesi mümkündür.
 - 4- Muslih'in tarafları veya taraflardan bazısını barışa zorlama yetkisi yoktur.
 - 5- Tarafların iletişim kuralları ve muslihın talimatlarına uymaları zorunludur.
 - 6- Musâlaha izlekleri ve çıktıları -taraflar aksine anlaşmadığı müddetçe- Arapça olarak düzenlenir. Muslih mutabakat kaydını Arapça olarak düzenler.
 - 7- Muslaha oturumları en fazla üç oturum olarak düzenlenmeli ve tüm oturumlar icraatlar başladığı andan itibaren en çok 30 gün içerisinde sonlandırılmalıdır.
- Bu kuraldan aşağıdaki durumlar müstesnadır:

a- Islah bürosunun ek müddet verdiği davalar. b- Muslihın gerekçelendirilmiş talebi üzerine büronun daha fazla vakit tanıdığı davalar.

Madde 17: Musâlaha Oturumlarının Gizlilik İlkesi

Arabuluculuk oturumları gizlidir. Oturumlarda sunulan bilgilerin, belgelerin ve musalaha sonucunun yargıda veya tahkim heyeti önünde şahitlik veya ispat için kullanılması yasaktır. Aşağıdaki durumlar bu kuraldan müstesnadır:

- 1- Mutabakat Kaydı'nın uygulanabilmesi için gerekli bilgilerin paylaşımı,
- 2- Taraflardan birinin sulh oturumunda kendi sunduğu delil ve dayanakları tahkim veya yargı işlemlerinde kullanması yahut tarafların kendisine ait olan veya musâlaha oturumlarından önce meşru yollarla ulaştığı bilgilerin paylaşımı,
- 3- Muslihın ismi ve ayrıntıya girmeden musâlaha işlemlerinin varlığına dair açıklamalar,
- 4- Çekişmeli tarafların ittifakla paylaşılmasında mahzur görmedikleri açıklamalar,
- 5- Kanunen gizlenilmesi mümkün olmayan bilgilerin paylaşımı,
- 6- Bir suçun işlenilmesini engellemek için açıklanması gereken bilgilerin paylaşımı,
- 7- Muslihın usulsüz davranışlarına dair bilgilendirmeler.

Madde 18: Musâlahanın Sonlanması:

Musalaha aşağıdaki durumlardan biri gerçekleştiğinde sonlanır:

- 1- Tarafların çekişmeyi sonlandıran sulh üzerine anlaşmaları,
- 2- 14. Maddede belirtildiği üzere taraflardan birinin oturumlara gelmemesi,
- 3- Musâlahanın herhangi bir sürecince taraflardan birinin geri çekilmesi,
- 4- Taraflardan birinin ölümü veya tüzel kişiliğinin sonlanması,
- 5- Musalaha oturumlarının bu yönergenin 16. Maddesinde belirtilen vakit ve adette sonlandırılmaması,
- 6- Muslihın sürecin devam etmesinde bir fayda olmadığına veya tarafların arabuluculuk adabına uygun davranmadıklarına karar vermesinin ardından durumu rapor ederek azlini istemesi.

Madde 19: Toplantı Tutanağı Oluşturulması

Muslih, musâlaha oturumlarında tutanak tutmaz. Yalnızca aşağıdakileri rapor etmekle yetinir:

- 1- Musalaha oturumları sonucunda sulh sağlanamaz ise muslih onaylı forma temel bilgileri rapor eder. Bu temel bilgiler şunları kapsar: a- Musalaha oturumlarının tarihi ve yeri. b- Muslihın ismi ve hakkında temel bilgiler. d- Tarafların isimleri ve haklarında temel bilgiler. e- Oturumlara katılanların isimleri. f- Oturumların içeriğine girmeksizin çekişmenin özeti. Bu bilgiler kaydedildikten sonra arşivlenir. Ve eğer dava mahkemeden havale edilmiş ise rapor ilgili mahkemeye iletilir.
- 2- Musalaha oturumlarının sonunda kısmi sulh sağlanırsa muslih bu madenin 1. bendinde bildirildiği şekilde durumu rapor eder ve üzerinde anlaşılan kısma dair bir mutabakat kaydı oluşturur. Hazırlanan mutâbakat kaydı için 5. fasılda açıklanan hükümler geçerlidir. Bu bilgiler kayıt altına alınarak arşivlenir ve eğer dava mahkemeden havale edilmiş ise rapor ilgili mahkemeye iletilir.
- 3- Musalaha oturumlarının sonunda tam sulh sağlanırsa muslih 5. fasılda açıklanan hükümler doğrultusunda bir mutabakat kaydı oluşturur ve eğer dava mahkemeden havale edilmiş ise ilgili mahkeme durumdan haberdar edilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: MUTABAKAT KAYDI

Madde 20: Mutabakat Kaydının Şekli ve Şartları

Muslih musâlahanın sonucunda çekişmeyi sonlandıran ve üzerinde tarafların anlaştığı tüm hüküm ve şartların kaydedildiği bir mutabakat kaydı oluşturur. Mutabakat kaydında aranan şartlar:

- 1- Sulhun şartları ve tarafların yükümlülükleri açık ve uygulanabilir olmalıdır. İslam Şeriatına ve mer'î nizamnamelere aykırılık içermemelidir.
- 2- Mutabakat Kaydı -eğer varsa- onaylı forma uygun olarak aşağıdaki bilgileri içerir şekilde oluşturulmalıdır:
a-Sulhun tarihi. b- Muslihın bilgileri. c- Musâlaha taraflarının kimlik bilgileri ve haklarında temel bilgiler. Tüzel kişilerin ruhsat numaraları, vekillerin

vekâlet numaraları. d- Çekişme konusunun ve tarafların taleplerinin özeti. e- Tüm şart ve ayrıntıları ile tarafların üzerinde ittifak ettikleri sulh ve uygulanma yöntemi.

3- Mutabakat kaydını muslih, çekişmeli taraflar veya sulhu kabul etmeye yetkili vekiller imzalar. İlgili nizamnamelere göre elektronik mutabakat kayıtlarında imza bulunması gerekli değildir.

Madde 21: Mutabakat Kaydının Geçerliliği ve Resmî Belge Statüsü Kazanmasına Dair İzlekler

- 1- Muslih ve tarafların imzalarının ardından musâlahanın gerçekleştiği ıslah bürosu müdürü, mutabakat kaydını onaylar. Genel sekreter veya bu görevle atadığı kişilerin onaylaması da mümkündür.
- 2- Sulh oturumları gizliliğinin korunması ön şartı ile Merkez Genel Sekreteri mutabakat kaydının onay öncesinde gerekli kontrolleri için idari bir birim oluşturabilir.
- 3- Mutabakat kaydı imzalamalarının ardından taraflar için bağlayıcıdır. Yetkililerce de onaylandıktan sonra ilamlı icra senedi hükmü kazanır ve icra nizamında var olan icra senetleri hükümleri bu belge için geçerli hale gelir.
- 4- Tarafların ortak karar vermesi veya şer'î ve nizami bir gereklilik olması müstesna mutabakat kaydı tek taraflı iptal edilemez.

Madde 22: Mutabakat Kaydının Arşivlenmesi Teslim Edilmesi ve Çoğaltılması

Mutabakat Kaydı onaylandıktan sonra taraflara birer nüshası teslim edilir. Bir nüsha da ıslah bürosu ve kayıtlı muslihlar tarafından merkez büroya gönderilir ve merkez ihtiyaç halinde kolayla ulaşılabilmesi için belgeyi dijital ortama aktarır. Bu işlemde mutabakat kaydının gizlilik ilkesi gözetilerek uygulanır.

Madde 23: Mutabakat Kaydının Şerhi

Mutabakat kaydı – eğer talep edilirse- onaylanmasında yetkili kişi veya genel sekreterin belirlediği kişilerce davanın muslihına müracaat edilerek şerh edilebilir. Şerh yazılı olarak yapılır ve davanın taraflarına tebliğ edilir. Taraflar kabul ettikleri takdirde şerh mutabakat kaydının tamamlayıcısı sayılır ve onun için geçerli tüm hükümler bu şerh için de geçerli hale gelir.

ALTINCI BÖLÜM: NİHÂÎ HÜKÜMLER

Madde 24: İşlemlerin Sayısallaştırılması:

Bu yönergedeki izleklerin tümü veya bazıları sayısallaştırılabilir. Mutabakat kaydının elektronik işlemler nizamına uygun olarak yazımı da bu hükme dâhildir. Sayısallaştırma işlemlerinde mutabakat kaydı ve izleklerin gizlilik ve güvenilirliği temin edilmelidir.

Madde 25: Kararların çıkarılması ve kovuşturma delillerinin belirlenmesi:

Bu yönergenin uygulanabilmesi için gerekli kararları, yönetmelikleri, kovuşturma delillerini ve onaylı forumları Merkez Islah Bürosu Sekreteri çıkarır.

Madde 26: Yönergenin Yürürlüğe Girmesi:

İşbu yönerge Bakanlar Kurulunun 53792 rakam sayılı 27.07.1435 (26.05.2014) tarihli “ Islah büroları İş Kuralları ve Uygulamaları” adlı nizamı nesheder ve onaylanmasını takip eden 120 gün içerisinde yürürlüğe girer.

Ahvâl-i Şahsiyye Davaları İçin Öngörülen Süreler

Başlangıcın dan itibaren tüm işlemlerin sonlanması için öngörülen maksimum süre	İlk oturumu n gerçekleş tirileme mesi durumun da ikinci oturum tarihi belirlene ne kadar geçebilec ek maksimu m süre	Kayıttan itibaren ilk oturum tarihi belirlene ne kadar geçebilec ek maksimu m süre	Dava	İhtisas Alanı	Dava Numa rası
30 Gün	7 Gün	14 Gün	Nafaka Davası	Nafaka ve Benzerl eri	223
45 Gün	14 Gün	21 Gün	Nikâh Feshi Davası	Evlenm e ve Boşan ma davalar ı	220
30 Gün	7 Gün	14 Gün	Velayet Davası	Velayet Ziyaret ve Benzerl eri	222

30 Gün	7 Gün	14 Gün	Çocuk ve diğerlerinin ziyareti davası	Velayet Ziyaret ve Benzerleri	221
30 Gün	7 Gün	14 Gün	Eş, Çocuklar ve onlar gibi nafakasından sorumlu olunanlar için mesken davası	Nafaka ve Benzerleri	225
45 Gün	7 Gün	21 Gün	Hul' Talebi veya İspatı Davası	Evlilik ve Boşanma	445
45 Gün	7 Gün	21 Gün	Mehir Davası	Evlilik ve Boşanma	224
30 Gün	7 Gün	14 gün	Nafaka Artırımı Davası	Nafaka ve Benzerleri	822
30 Gün	7 Gün	14 Gün	Adıl davası	Zarar Davası	226

Tablo 1: Ahvâl-i Şahsiyye Davaları İçin Öngörülen Süreler

ORTAK ÇOCUK/ÇOCUKLARI SAHİP EŞLERE BOŞANMA ÖNCESİNDE ARABULUCULUK ZORUNLULUĞU GETİREN GENELGE

Rakam: 13/t/8034

Tarih: 23/06/1441

Yargı Genelgesi

Bakanlığın İlgili Tüm Kurumları Sorumludur

Karar Rakam (7344) Tarih 19/06/1441

Adalet Bakanı;

Nizami olarak kendisine verilen yetkilere ve Şer’i Muhâkeme Nizâmı madde 140’a dayanarak 19/05/1435 tarihli ve (39933) rakam sayılı Şer’i Muhâkeme Nizâmı Uygulama Yönergesini onaylayan bakanlık kararının ve bu konuda hazırlanan çalışmanın incelenmesinden ve yüksek yargı meclisi ile gerekli düzenlemelerin yapılmasından sonra,

Aşağıdakilere karar vermiştir:

- 1- Şer’i Muhâkeme Nizâmı Uygulama Yönergesine (16/33) rakamları ile şunlar eklenir: “ Islah Büroları Çalışma Yönergesi” ihlal edilmeksizin; Eşlerden biri boşanma, hul’ ispatı veya nikâh feshi davası ile başvurduklarında – eğer ki ortak çocukları var ise- mahkeme aşağıdaki adımlara takip eder:
 - a- Dava veya ispat talebi – durumuna uygun şekilde- sulh merkezine havale edilir. Başvuru tarihinden itibaren ilk 20 günlük süre içerisinde eşlerin birlikte katılımı ile arabuluculuk yapılır. Eşler sulh olurlar ise üzerine anlaşılan konu, icra senedi olarak kabul edilecek bir belgeye kaydedilir.
 - b- Eğer eşler arasında aile birliğinin devamı üzerine sulh mümkün olmaz ise, çocukların velayeti, nafaka ve ziyaret konularında arabuluculuk yapılır. Anlaşırlarsa üzerine anlaşılan konular icra senedi olarak kabul edilecek sulh anlaşma tutanağına kaydedilir. Ve sonrasında başvuru, boşanma davasından veya hul’ ispatından sorumlu ilgili kuruma havale edilir.

- c- Eşlerin herhangi bir şekilde sulh olmadıkları başvurular konuyla ilgilenmekten sorumlu kuruma havale edilir.
 - d- Dava kendisine havale edilen ilgili kurum -tüm durumlarda- nafaka, hadâne, ziyaret davalarını ilk oturum tarihinden itibaren en fazla 30 gün içerisinde karara bağlar.
- 2- Bu karar resmî gazetede yayınlanmasının ardından, itimadından ve mucibince amel etmekten sorumlu ilgili tüm kurumlara tebliğ edilir.

Başarı Allah'tandır.

Adalet Bakanı

Velid b. Muhammed es-Sam'ânî

Şer'i Muhâkeme Nizâmı Uygulama Yönergesi (16/33) Maddeleri Şerhidir

Hamd tek olan Allah'a salat ve selam kendisinden sonra nebi olmayana mahsustur. Bundan sonra:

22/01/1435 tarihli ve (1/m) rakam sayılı kraliyet mersûmu ile çıkarılmış Şer'i Muhâkeme Nizâmı madde 140'a dayanarak, 27/08/1412 tarihli (90/A) rakam sayılı kraliyet emri ile çıkarılan temel yönetim nizamının "toplumun özü olması itibarıyla aile bağlarını kuvvetlendirmek devletin sorumluluklarındandır" şeklinde 10. Maddenin kesinleştirdiği ilkeden hareketle,

03/02/1436 tarihli (14/m) rakam sayılı kraliyet mersûmu ile çıkarılan çocuğu koruma nizamının anne babanın çocuklarına karşı sorumluluklarını açıklayan 15. Maddesi ile uyumlu olarak ve İslam şeriatı ve mer'î nizamların çocuğun haklarını yaşamasını temin etmesini nazarı dikkate alarak ki bunların önde gelenleri şunlardır: "Bağları kuvvetli bir ailede yaşamak, kaliteli yaşam sürmek, eğitim almak ve sağlık hizmeti almak çocuğun hakkıdır..."

Aileyi korumanın ve aile bağlarını sağlamlaştırmaktan sorumlu yönergeler ile amel etmenin önemine binaen, eşler arasındaki anlaşmazlıkları – durumuna göre – aile birlikteliğini koruyacak şekilde tedavi etmek, boşanma durumunda ise eşlerin ayrılıklarının çocuklara, çocukların sahip oldukları haklara ve anne babalarının onlara karşı sorumluluklarına olumsuz etki etmemesini sağlamak ve bunun için gerekli

uygulamaları eşler arasındaki anlaşmazlıklarda çocukların herhangi bir taraf olmadıkları gerçeğini göz ardı etmeden onların maslahatlarını korur şekilde düzenlemek amacıyla..

Şer'i Muhâkeme Nizâmı Uygulama Yönergesi (16/33) maddesi, 29/11/1440 tarihinde (5595) rakam sayılı kararın mucibince çıkarılan yürürlükteki ıslah büroları çalışma yönergesi gereğince uygulanan icraatlara uygun ve onları tamamlayıcı olarak, mahkemede görülmeden önce arabuluculuğa havale edilecek davaların niteliğini belirlemek ve bunun belli müddetler içinde gerçekleştirilmesini sağlamaya dair çıkarılmıştır.

Bu madde karı veya kocadan geldiği fark etmeksizin talak, hul' ispatı veya fesih talebi ile açılan ayrılma davalarının eğer mümkünse evlilik bağlarını korumak değilse ve ailenin ortak çocukları varsa ayrılık sonrası durumlarını düzenlemek için arabuluculuğa havale edilmesine dair belirli uygulamaları yürürlüğe koymayı hedefler. Madde, talep veya davanın – konusu her ne ise- öncelikle mütalaa edilmesi ve duruma dair içeriğin eşlerle paylaşılması için arabuluculuk bürolarına havale edilmesini, sonrasında, arabulucunun uygun gördüğü şekilde çevrimiçi veya yüz yüze eşlerle bir araya gelmesini, birlikteliği korumak veya *şikâk* sebeplerini tedavi ederek evlilik bağını tekrar tesis etmek için çabalamasını gerekli kılar. Bu Arabuluculuk en çok 20 gün içinde sonlanmalıdır. Arabuluculuk merkezinin sulh oturumlarını 29/11/1440 tarihli (5595) rakam sayılı ıslah büroları çalışma yönergesine uygun şekilde çevrimiçi olarak akdetme hakkı vardır.

Eğer aile birliğinin devamına dair sulh mümkün olmaz ise ikinci bir adım olarak eşler, ailenin ayrılık sonrasındaki durumunu; çocukların hadânesi, nafakası, ziyareti konularını düzenlemek için bir sulh anlaşmasına davet edilir. Eşlerin bu aşamadaki çözüm arama çabaları ihtisas sahibi bir arabulucunun bu meselelerde anlaşamamalarının kanuni ve toplumsal sonuçları hakkında aileyi bilinçlendirmesi ile gerçekleştirilir. Eşler meselenin tümünde veya bazısında sulh olduklarında anlaşmanın ayrıntıları, tarafların yüklendiği sorumluluklar ve yükümlülükleri tam olarak uygulanmasına temin eder ve bunlardan amaçlananları sağlar şekilde açıklayan bir anlaşma tutanağına kaydedilir. Anlaşma tutanağı, Tenfiz Nizamnamesi dokuzuncu maddesi gereğince icra senedi olarak kabul edilir. Sonrasında bu boşanma ispatı veya fesih davaları görülmelerinden sorumlu ilgili kuruma sevk edilir.

Bu meseleler (ayrılık sonrasındaki konular) içerisinde sulh sağlanamamış ayrıntılar var ise konu, görülmesinden sorumlu ilgili kuruma havale edilir. (Havale edilen) dava dosyasına, dava ile ilgili arabuluculuk merkezinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin ve (yetkililerin) bilirkişi sıfatıyla nafakaya dair önerilerinin içinde bulunduğu dava hakkındaki görüşlerinin kaydedildiği bir rapor eklenmiş olmalıdır.

İş bu madde bütün konularda (talak, hul‘ ispatı, fesih davası) nafaka, velayet ziyaret davalarının görülme müddetini sınırlamış, tüm bu davaların; hassasiyetlerinin ve çocukların korunmasına dair meri nizamlar ve İslam şeriatında var olan hükümlerin gözetilmesinin bir gereği olarak en fazla 30 gün içerisinde sonuçlandırılmasını zorunlu kılmıştır. (İlgili kurum davayı görürken) Nafaka hesaplama konusunda kendisine tanınan imkanları kullanır ve dava dosyasındaki bilirkişi görüşünü dikkate alır.

Eşler arasındaki çekişme, nafaka, velayet, ziyaret davalarında davalı mahkeme celbi ile davet edildiği arabuluculuk oturumlarına katılmazsa, Mahkeme, şer’î muhakeme nizamının 57. maddesi 4. fıkrasına göre gereğini yapma hakkına sahiptir.

Başarı Allah’tandır.

الرقم :
التاريخ :
الموافقات :

المملكة العربية السعودية
وزارة العدل
مكتب الوزير
[٢٧٧]

قرار رقم (٧٣٤٤) وتاريخ ١٩/٦/١٤٤١هـ

فيان وزير العدل؛

بناءً على الصلاحيات المخولة له نظاماً، وبناءً على المادة الأربعين بعد المائتين من نظام المرافعات الشرعية، وبعد الاطلاع على القرار الوزاري رقم (٣٩٩٣٣) وتاريخ ١٩/٥/١٤٣٥هـ بشأن الموافقة على اللوائح التنفيذية لنظام المرافعات الشرعية، وبعد الاطلاع على الدراسة المعدة بهذا الشأن، وبعد التنسيق مع المجلس الأعلى للقضاء.

يقرر ما يلي:

أولاً: تضاف مادة إلى اللوائح التنفيذية لنظام المرافعات الشرعية برقم (١٦/٣٣) بالنص التالي: "دون الإخلال بقواعد العمل في مكاتب المصالحة وإجراءاته؛ إذا تقدم أي من الزوجين بطلب إثبات الطلاق أو الخلع، أو دعوى فسخ النكاح - وكان بينهما ولد-؛ فتتخذ المحكمة الإجراءات التالية:

أ- إحالة الطلب أو الدعوى بحسب الأحوال- لمركز المصالحة، ويعرض الصلح بحضور الزوجين في مدة لا تزيد عن عشرين يوماً من تاريخ التقديم، وفي حال اصطلاح الزوجان؛ فيثبت الصلح بمحضر، ويعد سنداً تنفيذياً.

ب - إذا تعذر الصلح باستمرار الزوجية؛ فيعرض الصلح عليهما في قضايا الحضانة والنفقة والزيارة، فإن اصطلاحاً؛ يثبت ذلك (بمحضر اتفاقية مصالحة)؛ وتعد سنداً تنفيذياً، ويحال طلب إثبات الطلاق أو الخلع إلى الدائرة المعنية لإثباته.

ج- تحال القضايا التي لم يصطلح الزوجان عليها إلى الدائرة المعنية بنظرها.
د- تفصل الدائرة - في جميع الأحوال- في دعاوى النفقة والحضانة والزيارة في مدة لا تتجاوز ثلاثين يوماً من تاريخ الجلسة الأولى."

ثانياً: يبلغ هذا القرار للجهات المختصة ولمن يلزم؛ لاعتماده، والعمل بموجبه اعتباراً من تاريخ نشره في الجريدة الرسمية.

والله الموفق،،،

وزير العدل

وليد بن محمد الصمغاني

Resim 8: Ortak Çocuk/Çocukları Sahip Eşlere Boşanma Öncesinde Arabuluculuk Zorunluluğu Getiren Genelge